

Zagadnienia Doradztwa Rolniczego

KWARTALNIK

1'04⁽³⁷⁾

**KRAJOWE CENTRUM DORADZTWA
ROZWOJU ROLNICTWA I OBSZARÓW WIEJSKICH
ODDZIAŁ W POZNANIU**

Wydawca:

Krajowe Centrum Doradztwa
Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich
Oddział w Poznaniu,
61-659 Poznań, ul. Winogrody 63
tel: (0-61) 823 20 81, 820-19-71, fax: 820-19-71
e-mail: poznan_sekretariat@cdr.gov.pl
www.cdr.gov.pl

Rada Programowa:

Edward Arseniuk, Marek Kłodziński, Andrzej Kowalski,
Jędrzej Krupiński, Seweryn Kukuła, Aleksander Lewczuk,
Antoni Mickiewicz, Walenty Poczta, Stefan Pruszyński,
Izabela Sikorska-Wolak, Aleksander Szeptycki, Bogdan M. Wawrzyniak

Zespół Redakcyjny:

A.P. Wiatrak (redaktor naczelny),
A. Bartkiewicz, E. K. Chylek, R. Jaworski, W. Kujawiński,
E. Matuszak, A. Swulińska-Katuliska, S. Zawisza,
D. Pruss Głowacka (sekretarz redakcji)

Projekt graf., skład komputerowy:

Alicja Zygmankowska

Druk:

Krajowe Centrum Doradztwa
Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich Oddział w Poznaniu
Zlecenie nr 13/2004, nakład 800 egz.

SPIS TREŚCI

ARTYKUŁY

SŁAWOMIR ZAWISZA, TOMASZ KAMIŃSKI: Obowiązkowe ubezpieczenia w rolnictwie w opinii rolników województwa kujawsko-pomorskiego	5
TERESA MIŚ, DARIUSZ ZAJĄC: Potrzeby doradcze rolników z regionu podkarpackiego współpracujących z ODR, w aspekcie integracji Polski z UE	21
ANNA WOŹNIAK: Skuteczność kanałów przepływu informacji w procesie decyzyjnym rolników	31
TOMASZ MARCYSIAK: Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich w opinii doradców rolniczych	46
ANNA HABA: Opinie rolników o usługach Banków Spółdzielczych	56
MARTA BŁĄD: Czynniki i symptomy marginalizacji społeczno-ekonomicznej na obszarach wiejskich w Polsce	67
ARTUR J. KOŹUCH: Identyfikacja barier inwestowania w kapitał ludzki	77
MAREK GAŚSIOROWSKI, JAKUB JASIŃSKI: System ochrony produktów regionalnych i tradycyjnych	86
IWONA ŚWIECHOWSKA: Programy rolnośrodowiskowe nowa szansa na skorzystanie z funduszy Unii Europejskiej	101
JÓZEF KANIA, WIESŁAW MUSIAŁ, KRYSTYNA VINOHRADNIK: Prognoza rozwoju łańcucha dostawczego małych i średnich przedsiębiorstw sektora żywnościowego	110

INFORMACJE

JANUSZ BARTKOWSKI: Model gospodarstw zrównoważonych ekologicznie w zachodniej Polsce – uwagi o zakończonym polsko-duńskim projekcie	123
ELŻBIETA KMITA-DZIASEK: Turystyka wiejska w Polsce – od rozproszonych działań do kompleksowej strategii	128
BOŻENA ŁĘCKA: Konkurs „Sposób na Sukces” na najlepsze działania kreujące przedsiębiorczość i nowe miejsca pracy na terenach wiejskich	138
NOWOŚCI WYDAWNICZE	146

TABLE OF CONTENTS

ARTICLES

SŁAWOMIR ZAWISZA, TOMASZ KAMIŃSKI: Obligatory insurances in agriculture in farmers opinion from Kujawsko-pomorski region	5
TERESA MIŚ, DARIUSZ ZAJĄC: The advisory needs of farmers of the Podkarpacki region, cooperating with Agricultural Advisory Service, in aspect of integration of Poland with European Union	21
ANNA WOŹNIAK: Efficiency of channels of information transfer in the decision process of farmers	31
TOMASZ MARCYSIAK: Sustainable development of rural areas in the opinion of advisory service	46
ANNA HABA: The farmers opinions about Cooperative Bank services	56
MARTA BŁĄD: Factors and indicators of marginalization on rural areas in Poland	67
ARTUR J. KOŻUCH: Identification of investments barriers in the human capital	77
MAREK GAŚSIOROWSKI, JAKUB JASIŃSKI: Regional and traditional products protection system	86
IWONA ŚWIECHOWSKA: Agri-environmental Programs as a new chance for taking advantage from European Union funds	101
JOZEF KANIA, WIESŁAW MUSIAŁ, KRYSZYNA VINOHRADNIK: Prognosis for chains development of smes in food sektor	110

INFORMATION

JANUSZ BARTKOWSKI: Environmental model farms in Western Poland – some remarks on closed Polish – Danish project	123
ELŻBIETA KMITA-DZIASEK: Agro-turism in Poland – from dispersed activities to comprehensive strategy	128
BOŻENA ŁĘCKA: „Ways for Success” contest for the best activities creating enterprise and new jobs in rural areas	138
PUBLISHING NEWS	146

ARTYKUŁY

SŁAWOMIR ZAWISZA, TOMASZ KAMIŃSKI
*Akademia Techniczno-Rolnicza
w Bydgoszczy*

OBOWIĄZKOWE UBEZPIECZENIA W ROLNICTWIE W OPINII ROLNIKÓW WOJEWÓDZTWA KUJAWSKO-POMORSKIEGO

1. Wstęp

Działalność gospodarcza w rolnictwie należy do najbardziej ryzykownych, bowiem oprócz ryzyka ekonomicznego związanego z konkutowaniem na rynku istotnym utrudnieniem jest występowanie licznych zagrożeń związanych z działaniem nieprzewidywalnych sił natury. Ze względu na brak możliwości wyeliminowania wielu elementów negatywnie wpływających na osiągnięte rezultaty w gospodarstwach, producentom oferowane są różne możliwości ubezpieczenia się od następstw nieprzewidywalnych okoliczności i zdarzeń [Rojewski 1998, Stroński 1989, Wojciechowska-Lipka 1999]. Ubezpieczenia w rolnictwie wzbudzają wiele emocji i kontrowersji, ze względu na ich zakres, cenę oraz udział samych zainteresowanych.

Przez wiele dziesięcioleci w powojennej Polsce większość działalności gospodarczych w rolnictwie podlegała powszechnemu i obowiązkowemu ubezpieczeniu. Sytuacja uległa zmianie po transformacji systemu gospodarczego na przełomie lat 80. i 90. Przepisy o działalności ubezpieczeniowej z lat dziewięćdziesiątych [Rozporządzenie 1990, Rozporządzenie 1993, Rozporządzenie 1997] utrzymały dwa obowiązkowe ubezpieczenia w rolnictwie: budynków w gospodarstwie rolnym i OC rolników, które jednakże nie zapewniają pełnej ochrony ubezpieczeniowej. Świadczą o tym chociażby trudności związane z uzyskaniem

środków finansowych na likwidację strat w rolnictwie powstałych w związku z powodzią 1997 roku czy gradobiciem w 1999 roku, huraganem lub małymi powodziami, które na południu Polski występują corocznie stanowiąc klęskę żywiołową dla tych regionów. Obecnie coraz bardziej konieczne staje się wprowadzenie jednolitego systemu ubezpieczeniowego funkcjonującego na zasadach systemu wprowadzanego w krajach Unii Europejskiej, w którym większość ryzykownych działań gospodarczych w rolnictwie objętych jest obowiązkową ochroną ubezpieczeniową.

Od pierwszego stycznia 2004 roku weszła w życie nowa ustawa dotycząca ubezpieczeń obowiązkowych [Ustawa 2003]. Zmianie uległy dotychczasowe rozporządzenia Ministra Finansów w sprawie ogólnych warunków obowiązkowego ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej z tytułu prowadzenia gospodarstwa rolnego, w sprawie ogólnych warunków obowiązkowego ubezpieczenia budynków wchodzących w skład gospodarstwa rolnego od ognia i innych zdarzeń losowych oraz ogólne warunki obowiązkowego ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej posiadaczy pojazdów. W nowelizacjach przepisów zmianie uległa definicja gospodarstwa rolnego. Obowiązek ubezpieczenia zarówno OC rolników jak i budynków w gospodarstwie rolnym, w myśl nowej ustawy, spoczywa na rolniku będącym osobą fizyczną, którego gospodarstwo rolne w części lub w całości podlega opodatkowaniu podatkiem rolnym, obowiązek ten od początku tego roku spoczywa również na osobach prowadzących działalność rolną stanowiącą dział specjalny w rozumieniu przepisów o podatku dochodowym od osób fizycznych. Działy te to między innymi hodowla psów rasowych, kotów, dżdżownic itd.

Obowiązek ubezpieczenia z nowym rokiem przestał dotyczyć osób prawnych, obecnie więc wszelkie spółki czy spółdzielnie ubezpieczenie budynków jak i OC mogą zawrzeć dobrowolnie. Produkty ubezpieczeniowe, które mają do wyboru to między innymi: dobrowolne ubezpieczenie odpowiedzialności cywilnej kontraktowej lub deliktowej¹, dobrowolne ubezpieczenie budynków od ognia i innych zdarzeń losowych osób prowadzących działalność gospodarczą. Na uwagę zasługuje jednak fakt, iż produkty ubezpieczenia dobrowolnego są znacznie droższe od polis obowiązkowych. Ze wstępnych prognoz rynkowych wynika, że duży odsetek gospodarstw rolnych mających status przedsiębiorstw nie będzie miało ochrony ubezpieczeniowej. Kolejną istotną zmianą jest zakres działania

¹ Odpowiedzialność typu delikt polega na tym, że przedmiotem ubezpieczenia jest odpowiedzialność cywilna ubezpieczającego, gdy w związku z prowadzoną działalnością lub posiadanym mieniem, w następstwie czynu niedozwolonego zobowiązany jest on do naprawienia szkody osobowej lub rzeczowej wyrządzonej osobie trzeciej. Odpowiedzialność typu kontrakt polega na tym, że przedmiotem ubezpieczenia może być odpowiedzialność ubezpieczającego za szkodę wynikłą z niewykonania lub nienależytego wykonania zobowiązania na odrębnie uzgodnionych warunkach.

Ubezpieczeniowego Funduszu Gwarancyjnego (UFG). Dotychczas instytucja ta wypłacała odszkodowanie bądź świadczenie poszkodowanemu w przypadku, kiedy sprawca był nieznany (w przypadku szkody na osobie), sprawca nie posiadał ubezpieczenia OC, a poszkodowany nie miał ubezpieczenia AC. W myśl nowelizacji ustawy poszkodowany może dochodzić swoich roszczeń bezpośrednio od UFG, jeżeli zakład ubezpieczeń nie wypłaci, lub odmówi odszkodowania w ciągu 90 dni od chwili zgłoszenia szkody. Od pierwszego stycznia poszkodowany ma prawo wglądu w dokumentację związaną ze szkodą. Zakład ubezpieczeń ma też obowiązek udostępnić poszkodowanemu lub uprawnionemu informacje i dokumenty, które miały wpływ na ustalenie odpowiedzialności zakładu ubezpieczeń i wysokości odszkodowania. Dotychczas strona poszkodowana miała możliwość uzyskania wglądu w dokumentację zaistniałej szkody, lecz informacje odnośnie sposobu wyliczenia szkody jak i ustalenia odpowiedzialności jako dokumenty wewnętrzne należały do ubezpieczyciela (ich kopię mógł uzyskać jedynie sąd czy prokuratura).

W zakresie ubezpieczenia OC rolników zmianie uległ okres ubezpieczenia. Dotychczasowe umowy zawierane były na rok kalendarzowy, a ochrona ubezpieczeniowa kończyła się 31 grudnia. Obecnie umowa ta zawierana jest na 12 miesięcy od momentu zawarcia umowy. Do zakresu ochrony ubezpieczeniowej dołączone zostały szkody powstałe w związku z ruchem pojazdów wolnobieżnych, w rozumieniu przepisów prawa o ruchu drogowym, będących w posiadaniu rolników mających gospodarstwo rolne i użytkowanych w związku z posiadaniem tego gospodarstwa rolnego. Zmianie uległa suma gwarancyjna ubezpieczenia - dotychczasowa suma 1 150 000,00 zł zmieniła się na kwoty w euro (przelicznik w euro stosowany na podstawie kursu NBP w dniu szkody).

Obecna suma ubezpieczenia wynosi:

- w przypadku szkód na osobie – 350 000,00 euro na każdego poszkodowanego. Jeżeli w wypadku komunikacyjnym uczestniczy np. 40 osób to suma ta wynosi 350 000,00 euro pomnożone przez 40,
- w przypadku szkód w mieniu – 200 000,00 euro w odniesieniu do jednego zdarzenia, którego skutki są objęte ubezpieczeniem, bez względu na liczbę poszkodowanych.

Z wyłączeń odpowiedzialności został usunięty zapis dotyczący franszysy redukcyjnej (udziału własnego). Ochroną objęte są szkody, których łącznie wartość nie przekracza 50% najniższego wynagrodzenia pracowników, ustalonego przez Ministerstwo Pracy i Polityki Socjalnej.

W zakresie ubezpieczenia budynków rolniczych został rozszerzony zakres ochrony ubezpieczeniowej. Wprowadzone zostały nowe ryzyka takie jak:

- **podtopienie** – za które uważa się szkody powstałe wskutek zalania terenów w wyniku deszczu nawalnego lub spływów wód po zboczach lub stokach na terenach górskich i falistych;
- **deszcz nawalny** – za który uważa się szkody powstałe w wyniku opadów deszczu o współczynniku wydajności co najmniej 4;
- **grad** – za który uważa się szkody powstałe wskutek opadu atmosferycznego składającego się z bryłek lodu;
- **opad śniegu** – za który uważa się szkody powstałe w wyniku opadów śniegu przekraczających 85% wartości charakterystycznej (normalnej) obciążenia śniegiem gruntu właściwej dla strefy, w której znajduje się ubezpieczony budynek, określonej według obowiązującej normy polskiej Obciążenia śniegiem. Warunkiem uznania szkody za spowodowaną opadami śniegu jest, aby przynajmniej jedna stacja meteorologiczna Instytutu Meteorologii i Gospodarki Wodnej, zlokalizowana na terenie tej samej strefy lub strefy o niższej wartości charakterystycznej obciążenia śniegiem w promieniu 100 km od ubezpieczonego budynku, zmierzyła ciężar pokrywy śnieżnej przekraczający 85% wartości charakterystycznej (normalnej) właściwej dla miejsca lokalizacji budynku.

Kolejną zmianą jest to, że zakład ubezpieczeń nie uwzględnia stopnia zużycia budynków przy szkodach drobnych, których wartość nie przekracza równowartości 100 euro w złotych, ustalonej przy zastosowaniu kursu średniego ogłoszonego przez Narodowy Bank Polski, obowiązującego w dniu ustalenia odszkodowania. W związku z powyższym z wyłączeń odpowiedzialności został wycofany zapis, iż zakład ubezpieczeń nie odpowiada za zaistniałe w budynkach szkody nie przekraczające równowartości pieniężnej 5 q żyta.

Kontrola spełnienia obowiązku zawarcia umowy ubezpieczenia obowiązkowego OC rolników i budynków rolnych spoczywa na wójcie (burmistrzu, prezydencie miasta) właściwym ze względu na miejsce położenia gospodarstwa rolnego lub miejsce zamieszkania rolnika. Kary za brak ubezpieczenia wynoszą w przypadku ubezpieczenia OC rolnika 30 euro, ubezpieczenia budynków rolnych 100 euro, a przeliczenie na złotówki następuje przy zastosowaniu kursu średniego ogłoszonego przez NBP według tabeli kursów nr 1 w roku kontroli.

2. Metody badawcze

W związku z coraz większym znaczeniem ubezpieczenia jako instrumentu zarządzania ryzykiem w rolnictwie postanowiono wykonać badania mające na celu określenie znaczenia obowiązkowego ubezpieczenia dla rolników indywidualnych. Badaniami objęto 188 rolników województwa kujawsko-pomorskiego w okresie od lipca do sierpnia 2001 roku. W populacji znalazły się osoby współpracujące z firmą ubezpieczeniową TUwRiGŻ Agropolisa S.A. Oddział Terenowy w Bydgoszczy.

W badaniach posłużono się metodą wywiadu, polegającą na zastosowaniu kwestionariusza ankiety w czasie spotkań z respondentami. W procedurze pomiarowej wykorzystano kwestionariusz ankiety zawierający 26 pytań, w tym 14 pytań zamkniętych, z odpowiedziami zasugerowanymi przez badacza oraz 12 pytań półotwartych, pozwalających na rozszerzenie zakresu udzielanych odpowiedzi.

W strukturze badanych gospodarstw przeważały obiekty 10,1-20 ha (45,7%), oraz o powierzchni powyżej 40 ha (23,4%). Mniej było gospodarstw z przedziału 30,1-40 ha (10,6%), 20,1-30 ha (8,5%), 5,1-10 ha (7,4%) oraz 1-5 ha (4,3%). Wśród badanej populacji najwięcej było rolników w wieku od 41-50 lat (53,7%), mniej liczną grupę stanowili respondenci z przedziału wiekowego 31-40 lat (24,5%), 51-60 lat (19,1%) i powyżej 60 lat (2,7%). W badanej populacji nie było rolników do 30 roku życia. Największą grupę (36,2%) stanowiły osoby z wykształceniem średnim. Zawodowe wykształcenie posiadało 32,4% badanych, natomiast podstawowe wykształcenie miało 22,3% respondentów, a studia wyższe ukończyły tylko dwie osoby (1,1%).

W badaniach, oprócz analizy opisowej, zastosowano test niezależności chi-kwadrat (χ^2), a dla oszacowania siły związku badanych cech współczynnik kontyngencji C Pearsona oraz współczynnik zbieżności g. W analizie statystycznej na poziomie istotności $\alpha=0,01$ testowano hipotezy badawcze H_0 oraz H_1 , które oznaczały:

H_0 : Brak zależności pomiędzy badanymi cechami,

H_1 : Istnienie zależności pomiędzy badanymi cechami.

W zestawieniach tabelarycznych testu chi-kwadrat wartości oznaczone gwiazdką świadczą o istnieniu zależności pomiędzy badanymi cechami, zatem uprawniają do odrzucenia hipotezy H_0 i przyjęcia hipotezy alternatywnej H_1 . Liczby oznaczające siłę związku pomiędzy badanymi cechami w postaci współczynnika C przyjmują wartości większe lub równe 0. Im większa jest owa wartość, tym siła związku badanych cech jest także większa. Wartość C równa 0 oznacza, że cechy są niezależne i brak pomiędzy nimi związku. Współczynnik zbieżności g może przyjmować wartości od -1 do 1 i wskazuje kierunek związku pomiędzy cechami, można zatem za jego pomocą określić, która z cech jest zależna, a która niezależna (która badana cecha wpływa na wartość drugiej cechy). Z tego powodu współczynnik g obliczany jest dwukrotnie, stąd występuje w zestawieniach tabelarycznych dwa razy [Gruszczyński 1986].

3. Ubezpieczenie obowiązkowe budynków w opinii badanych rolników

Najczęściej zawierany ubezpieczeniem przez badanych rolników są ubezpieczenia obowiązkowe, takie jak ubezpieczenie budynków wchodzących w skład gospodarstwa rolnego oraz ubezpieczenie OC rolników i OC pojazdów. Jak wynika z badań, pomimo obowiązku nie wszyscy rolnicy wykupują takie

polisy, bowiem budynki w gospodarstwie rolnym ubezpieczyło 86,2% pytaných rolników, natomiast 13,8% respondentów udzieliło odpowiedzi negatywnej. Polisę obowiązkowego ubezpieczenia OC rolników posiadało 87,2% badanych rolników, natomiast nie zawarło tego ubezpieczenia 12,8% respondentów.

W ankiecie umieszczono pytania, które miały na celu określenie stosunku badanych rolników do ubezpieczeń obowiązkowych. Zależność pomiędzy pytaniem czy rolnik ubezpiecza budynki we własnym gospodarstwie, a opinią na temat obowiązkowego ubezpieczenia upraw, miała na celu potwierdzenie przypuszczeń, że stosunek do ubezpieczeń obowiązkowych w dużej mierze może zależeć od świadomości ubezpieczeniowej respondentów w ogóle. Z przeprowadzonej zależności wynika, że 58,0% rolników wykupujących obowiązkowe ubezpieczenie budynków uważa, że obowiązkowe ubezpieczenie upraw jest konieczne. Podobnie sądzą rolnicy (65,4%), którzy nie wykupili ubezpieczenia budynków. Respondenci, którzy spełniają obowiązek ubezpieczenia budynków zaledwie w 1,9% uważają, że ubezpieczenie upraw jest niepotrzebne. Nieco odmiennie uważają rolnicy, którzy nie chronią polisą ubezpieczeniową swoich budynków, bowiem 34,6% z nich uznaje takie ubezpieczenie za zbędne. Szczegółowe dane przedstawia tabela 1.

Tabela 1

Zależność pomiędzy posiadaniem ubezpieczenia obowiązkowego budynków w gospodarstwie rolnym a opinią o obowiązkowym ubezpieczeniu upraw (w %)

Opinia o obowiązkowym ubezpieczeniu upraw	Posiadanie ubezpieczenia obowiązkowego budynków	
	tak	nie
Jest konieczne	40,1	0,0
Konieczne przy minimalnej składce	58,0	65,4
Niepotrzebne	1,9	34,6
Inne	0,0	0,0
Razem	100,0	100,0

Źródło: Badania własne.

W zależności korelacyjnej obliczanej za pomocą testu chi-kwadrat (χ^2) stwierdzono istnienie zależności pomiędzy posiadaniem polisy obowiązkowego ubezpieczenia budynków a opinią o obowiązkowym ubezpieczeniu upraw (tabela 5). Współczynnik C oznacza, że zależność pomiędzy tymi cechami jest na średnim poziomie. Współczynnik zbieżności g świadczy natomiast o tym, że opinia o ubezpieczeniu obowiązkowym upraw zależy od tego czy respondent posiada ubezpieczenie budynków. Osoby ubezpieczające się jak i nie posiadające ubezpieczenia budynków twierdzą jednak, że ubezpieczenie upraw jest konieczne, ale przy zastosowaniu minimalnej składki. Odmienną opinię wyrażają rolnicy

w przypadku stwierdzenia, że ubezpieczenie upraw jest niepotrzebne. Ten pogląd popierają respondenci, którzy nie posiadają ubezpieczenia budynków.

Badanie zależności pomiędzy posiadaniem polisy obowiązkowego ubezpieczenia budynków a sumą, na jakie ubezpieczone są te budynki miało na celu określenie wiedzy respondentów na temat tego ubezpieczenia. Jest to szczególnie istotne, gdy wystąpi zdarzenie objęte ochroną ubezpieczeniową, wówczas odszkodowanie niejednokrotnie nie pokrywa rzeczywistych strat spowodowanych zdarzeniem losowym. Z przeprowadzonej zależności wynika, że 55,6% rolników posiadających ubezpieczenie budynków uważa, że suma, na jaką są one ubezpieczone jest wystarczająca. Podobnie, i to w 100% uważają rolnicy nie posiadający tego ubezpieczenia. Zaledwie 33,3% respondentów posiadających polisy ubezpieczenia budynków twierdzi, że ich budynki są objęte niewystarczającą sumą ubezpieczenia, natomiast 11,1% uważa je za zbyt wysokie. Dane przedstawia tabela 2.

W zależności korelacyjnej ponownie stwierdzono, że należy odrzucić hipotezę H_0 . Istnieją więc podstawy do stwierdzenia zależności pomiędzy posiadaniem polisy obowiązkowego ubezpieczenia budynków, a sumą na jaką są one ubezpieczone. Wartość współczynnika C oznacza, że zależność pomiędzy cechami nie jest silna. Współczynnik zbieżności g świadczy zaś, że nie można stwierdzić zależności kierunkowej pomiędzy posiadaniem polisy obowiązkowego ubezpieczenia budynków a sumą, na jakie są one ubezpieczone, jak i odwrotnie (tabela 5). Nie wszyscy rolnicy byli zobligowani do zawierania tego ubezpieczenia w okresie prowadzenia badań. W myśl rozporządzenia Ministra Finansów budynki, których wartość wynosiła zero (zostały zamortyzowane) nie podlegały ubezpieczeniu. Często było to przyczyną tego, że budynki, które przedstawiały dużą wartość nie były ubezpieczone. Brak znajomości przepisów dotyczących tego ubezpieczenia przez agentów ubezpieczeniowych powodował, że nie były ubezpieczane na przykład budynki inwentarskie, które zostały zmodernizowane i w ten sposób wzrosła ich aktualna wartość.

Tabela 2

Zależność pomiędzy posiadaniem ubezpieczenia obowiązkowego budynków w gospodarstwie rolnym a sumą ubezpieczenia budynków (w %)

Suma ubezpieczenia budynków	Posiadanie ubezpieczenia obowiązkowego budynków	
	tak	nie
Wystarczająca	55,6	100,0
Zbyt niska	33,3	0,0
Zbyt wysoka	11,1	0,0
Razem	100,0	100,0

Źródło: Badania własne.

Z zależności, pomiędzy posiadaniem polisy obowiązkowego ubezpieczenia budynków a wielkością składki, jaką respondent chciałby płacić za ubezpieczenie całoroczne wynika, że rolnicy wykupujący polisę ubezpieczenia budynków najczęściej (26,5%) są skłonni płacić składkę w wysokości do 1500 zł. Składkę 500 zł byłoby też skłonnych płacić 65,4% rolników nie posiadających polisy ubezpieczenia budynków. Kwota ta była wystarczająca, w czasie prowadzenia badań, aby ubezpieczyć budynki w gospodarstwie rolnym na sumę jedynie około 42 000 zł. Szczegółowe dane przedstawia tabela 3.

W zależności korelacyjnej stwierdzono, że mamy podstawy do odrzucenia H_0 . Możemy więc stwierdzić istnienie zależności pomiędzy posiadaniem polisy obowiązkowego ubezpieczenia budynków, a wielkością składki ubezpieczeniowej preferowanej przez badanych rolników. Współczynnik C oznacza, że zależność pomiędzy cechami jest niezbyt silna (tabela 5), natomiast współczynnik zbieżności g oznacza, że nie można stwierdzić zależności kierunkowej pomiędzy posiadaniem polisy ubezpieczenia obowiązkowego budynków jako czynnika zależnego od wysokości składki ubezpieczeniowej jako czynnika niezależnego. Nie można również potwierdzić zależności kierunkowej pomiędzy wysokością składki ubezpieczeniowej jako czynnika zależnego od posiadania ubezpieczenia budynków w gospodarstwie rolnym jako czynnika niezależnego. Ubezpieczenie budynków jest jednym z najtańszych ubezpieczeń. Stawki za taką umowę są narzucane przez Ministra Finansów, więc stwierdzenie respondentów, że się nie ubezpieczyli, bo nie było ich na to stać, nie wydaje się całkowicie uzasadnione.

Tabela 3

Zależność pomiędzy posiadaniem ubezpieczenia obowiązkowego budynków w gospodarstwie rolnym a wielkością składki ubezpieczeniowej (w %)

Roczna składka za ubezpieczenie	Posiadanie ubezpieczenia obowiązkowego budynków	
	tak	nie
Do 200 zł	16,7	0,0
Do 500 zł	25,9	65,4
Do 1000 zł	19,1	34,6
Do 1500 zł	26,5	0,0
Inne	11,8	0,0
Razem	100,0	100,0

Źródło: Badania własne.

Interesującym może być także poznanie wpływu istnienia spadkobiercy na postawy związane z zarządzaniem ryzykiem w gospodarstwie. Wydaje się logicznym, że rolnicy mający następcę będą bardziej zabiegać o ochronę swego majątku przed ryzykiem, powinni więc dbać o ubezpieczanie swojego gospodar-

stwa. Jak wskazują badania tak jest rzeczywiście, bowiem rolnicy, którzy posiadają spadkobierców w 80,9% posiadają polisę ubezpieczenia budynków, natomiast rolnicy bezdzietni w 73,1% nie posiadają takiej polisy. Dane przedstawia tabela 4.

Tabela 4

Zależność pomiędzy posiadaniem ubezpieczenia obowiązkowego budynków w gospodarstwie rolnym a posiadaniem spadkobiercy (w %)

Posiadanie spadkobiercy	Posiadanie ubezpieczenia obowiązkowego budynków	
	tak	nie
Tak	80,9	26,9
Nie	19,1	73,1
Razem	100,0	100,0

Źródło: Badania własne.

W teście chi-kwadrat odnotowano, że mamy podstawy do odrzucenia H_0 . Istnieją zatem przesłanki do stwierdzenia zależności pomiędzy posiadaniem polisy obowiązkowego ubezpieczenia budynków, a istnieniem spadkobiercy. Współczynnik C przyjmuje wartość, która oznacza, że zależność pomiędzy cechami jest niezbyt silna. Wartości współczynnika zbieżności g oznaczają związek pomiędzy posiadaniem ubezpieczenia budynków w gospodarstwie rolnym jako cechy zależnej od posiadania spadkobiercy (tabela 5). Respondenci, którzy posiadają spadkobierców ubezpieczają budynki, aby w przyszłości ograniczyć możliwość straty spowodowanej zdarzeniem losowym i tym samym nie zmniejszyć wartości własnego majątku.

W wyniku testowania hipotez statystycznych można, więc przyjąć za istotne wyniki wszystkich wymienionych zależności, ponieważ χ^2 obliczone jest wyższe od χ^2 tabelarycznego przy średniej wartości C Pearsona (tabela 5). Najsilniejszą korelację uzyskano pomiędzy ubezpieczeniem budynków a opinią o zasadności ubezpieczenia obowiązkowego upraw oraz posiadaniem spadkobiercy. Ubezpieczenie budynków w gospodarstwie rolnym zależy od sumy, na jakie są one ubezpieczone dlatego, że rolnicy chętniej ubezpieczają majątek trwały, który przedstawia większą wartość materialną. Wartość budynków również wpływa na wysokość składki ubezpieczeniowej. Im wyższa wartość przedmiotu ubezpieczonego tym wyższa jest składka za jego ubezpieczenie. Jak wynika z badań respondentów, którzy posiadają spadkobierców dążą do zachowania wartości swojego gospodarstwa. Zdarzenia takie jak huragan, czy powódź mogłyby zaprzepaścić całe ich dotychczasowe osiągnięcia, więc aby zapobiec tym niepowodzeniom zawierają ubezpieczenia budynków, upraw i wiele innych.

Tabela 5

Ubezpieczenie budynków w gospodarstwie rolnym – wyniki testu χ^2
oraz współczynniki korelacji

Wyszczególnienie	Ubezpieczenie budynków				
	$\chi^2_{\alpha=0,01}$	χ^2	C	g _{kw}	g _{wk}
Ubezpieczenie obowiązkowe upraw	11,345	48,316*	0,452	0,000	0,231
Suma ubezpieczenia budynków	9,210	18,728*	0,301	0,000	0,000
Roczna składka za ubezpieczenie	13,277	27,922*	0,360	0,008	0,000
Posiadanie spadkobiercy	9,210	33,392*	0,388	0,240	0,000

* wynik jest istotny na poziomie $\alpha=0,01$

Źródło: Badania własne.

4. Ubezpieczenie odpowiedzialności cywilnej w opinii badanych rolników

Jednym z ważniejszych ubezpieczeń w działalności gospodarczej w rolnictwie jest OC rolników. Dzięki takiej polisie rolnik przenosi odpowiedzialność finansową na ubezpieczyciela w przypadku zaistnienia ewentualnych szkód wymagających odszkodowania dla innych osób. Z zależności pomiędzy posiadaniem polisy obowiązkowego ubezpieczenia OC rolników a wielkością składki jaką respondent chciałby płacić za ubezpieczenie całoroczne wynika, że rolnicy wykupujący polisę ubezpieczenia OC najczęściej (36,0%) są skłonni płacić składkę w wysokości do 500 zł. Składkę niższą - do 200 zł - byłoby skłonnych płacić 62,5% rolników nie posiadających polisy OC rolników (tabela 6). Składkę OC rolników płaci się w zależności od wielkości posiadanego gospodarstwa. W okresie prowadzenia badań składka 200 zł pozwoliłaby na zakupienie ubezpieczenia dla rolnika posiadającego gospodarstwo około 135 ha, więc nie wykupienie tego ubezpieczenia nie może być uzasadnione jego ceną.

W wyniku obliczeń okazało się, że mamy podstawy do odrzucenia H_0 . Istnieją więc uprawnienia do stwierdzenia zależności pomiędzy posiadaniem ubezpieczenia OC rolników a wielkością deklarowanej rocznej składki ubezpieczeniowej. Wartość współczynnika C oznacza, że zależność pomiędzy cechami jest na średnim poziomie. Współczynnik g oznacza, że istnieje obukierunkowa zależność pomiędzy posiadaniem ubezpieczenia OC rolników oraz wysokością rocznej składki ubezpieczeniowej.

Tabela 6

Zależność pomiędzy posiadaniem ubezpieczenia OC rolników
a wielkością składki ubezpieczeniowej (w %)

Roczna składka za ubezpieczenie	Posiadanie ubezpieczenia OC rolników	
	tak	nie
Do 200 zł	7,3	62,5
Do 500 zł	36,0	0,0
Do 1000 zł	18,9	37,5
Do 1500 zł	26,2	0,0
Inne	11,6	0,0
Razem	100,0	100,0

Źródło: Badania własne.

Z zależności pomiędzy posiadaniem umowy odpowiedzialności cywilnej rolników a opinią o ubezpieczeniu OC komunikacyjnym kombajnów zbożowych wynika, że większość rolników (41,4%) posiadających polisę ubezpieczenia OC z tytułu prowadzenia gospodarstwa rolnego uważa, że ubezpieczenie OC kombajnów zbożowych jest konieczne. Przeciwnie uważają rolnicy nie posiadający wyżej wymienionej polisy. Aż 57,7% respondentów nie posiadających ubezpieczenia OC rolników uważa, że zawieranie ubezpieczenia OC komunikacyjnego kombajnów zbożowych jest niepotrzebne. Pełne dane przedstawia tabela 7.

W zależności korelacyjnej obliczanej za pomocą testu chi-kwadrat stwierdzono, że należy przyjąć hipotezę H_0 . Brak jest zatem podstaw do stwierdzenia zależności pomiędzy posiadaniem polisy OC rolników a pozytywną opinią o ubezpieczeniu OC kombajnów zbożowych (tabela 8). Ubezpieczenie OC kombajnów rolniczych jest przeznaczone dla rolników, ale korzystają z niego pozostali użytkownicy dróg. W związku z tym rolnicy nie podzielali opinii, że ubezpieczenie to jest konieczne. Uważali natomiast, iż ubezpieczenie to jest kolejnym wydatkiem związanym z posiadaniem i tak niezbyt taniej maszyny jaką jest kombajn zbożowy.

Z dwu badanych zależności można więc przyjąć za istotną zależność drugą. Ubezpieczenie OC rolników jak i ubezpieczenie kombajnów zbożowych są ubezpieczeniami tanimi w stosunku do pozostałych rodzajów ubezpieczeń. Natomiast ochrona, jaką dają ubezpieczonemu jest bardzo wysoka i z pewnością rolnik nie mógłby sobie pozwolić na pokrycie we własnym zakresie odszkodowania za szkodę, jaką spowodował, więc konieczność zawierania ubezpieczeń obowiązkowych powinna wynikać nie tylko z przepisów, ale również ze świadomości samych rolników (tabela 8).

Tabela 7

Zależność pomiędzy posiadaniem ubezpieczenia OC rolników a opinią o ubezpieczeniu OC komunikacyjnym kombajnów zbożowych (w %)

Czy jest konieczne zawieranie ubezpieczenia OC kombajnów zbożowych	Posiadanie ubezpieczenia OC rolników	
	tak	nie
Tak	41,4	57,7
Raczej tak	21,0	7,7
Raczej nie	8,0	0,0
Nie	0,0	0,0
Nie potrafili odpowiedzieć	29,6	34,6
Razem	100,0	100,0

Źródło: Badania własne.

Tabela 8

Ubezpieczenie OC rolników – wyniki testu χ^2 oraz współczynniki korelacji

Wyszczególnienie	Ubezpieczenie budynków				
	c^2 $\alpha=0,01$	c^2	C	gkw	gwk
Ubezpieczenie OC kombajnów zbożowych	13,277	5,709	-	-	-
Roczna składka za ubezpieczenie	13,277	56,868*	0,482	0,116	0,125

* wynik jest istotny na poziomie $\alpha=0,01$

Źródło: Badania własne.

Respondenci zapytani o ubezpieczenie OC kombajnów zbożowych mieli także odpowiedzieć, jaka część ich pojazdów posiada ubezpieczenie OC komunikacyjne. Rolnicy, którzy uważają, że ubezpieczenie OC kombajnów zbożowych jest konieczne w 75,6% ubezpieczają jedynie te pojazdy, które poruszają się po drogach publicznych. Podobną część pojazdów ubezpieczają respondenci uważający, że ubezpieczenie OC kombajnów jest raczej konieczne (100%) oraz raczej jest niepotrzebne (92,3%). Największa grupa, bo 43,9% badanych, którzy nie potrafili odpowiedzieć czy ubezpieczenie kombajnów rolniczych jest konieczne ubezpiecza wszystkie posiadające pojazdy mechaniczne w swoim gospodarstwie (tabela 9).

W zależności obliczanej za pomocą testu chi-kwadrat uzyskano wyniki świadczące o tym, że możemy przyjąć H_1 . Istnieją więc podstawy do stwierdzenia zależności między opinią o ubezpieczeniu OC kombajnów zbożowych a ilością ubezpieczonych pojazdów w gospodarstwie. Współczynnik kontyngencji C Pearsona oznacza, że zależność pomiędzy cechami jest średnia. Współczynnik

zbieżności g świadczy o tym, że istnieje zależność pomiędzy ubezpieczeniem OC kombajnów zbożowych jako cechy zależnej od ilości pojazdów w gospodarstwie rolnym posiadających ubezpieczenie OC (tabela 10). Rolnicy ubezpieczają jedynie te pojazdy, które poruszają się po drogach publicznych. Jest to związane z wysoką opłatą za ubezpieczenie OC komunikacyjne. Kombajny zbożowe w czasie żniw również poruszają się po drogach, więc powinny posiadać polisę OC.

Tabela 9

Zależność pomiędzy opinią o ubezpieczeniu OC kombajnów zbożowych a ilością pojazdów objętych ubezpieczeniem OC komunikacyjnym (w %)

Ilość posiadających ubezpieczenie OC pojazdów w gospodarstwie	Opinia o ubezpieczeniu OC kombajnów zbożowych				
	tak	raczej tak	raczej nie	nie	nie potrafię odpowiedzieć
Wszystkie	24,4	0,0	7,7	0,0	43,9
Te które poruszają się po drogach publicznych	75,6	100,0	92,3	0,0	42,1
Inne	0,0	0,0	0,0	0,0	14,0
Razem	100,0	100,0	100,0	0,0	100,0

Źródło: Badania własne.

Tabela 10

Ubezpieczenie OC rolników – wyniki testu χ^2 oraz współczynniki korelacji

Wyszczególnienie	Ubezpieczenie budynków				
	$\chi^2_{\alpha=0,01}$	χ^2	C	gkw	gwk
Ilość ubezpieczonych pojazdów w gospodarstwie	20,090	49,445*	0,456	0,019	0,123

* wynik jest istotny na poziomie $\alpha=0,01$

Źródło: Badania własne.

W 2002 roku zostały wprowadzone zmiany dotyczące OC rolników w stosunku do stanu obowiązującego w okresie prowadzenia badań. Zniesiono OC kombajnów rolniczych, a odpowiedzialność cywilną w związku z ruchem kombajnów po drogach publicznych włączono właśnie do OC rolników. Istniała tu jednak spora nieścisłość ponieważ ochrona OC obowiązywała jedynie kiedy rolnik znajdował się na drodze, która prowadzi do jego pola. Brak było natomiast ochrony ubezpieczeniowej w przypadku kiedy rolnik wykonywałby pracę usługową i przejeżdżał na pole sąsiada. Zmieniono również definicję ubezpieczonego (był nim rolnik rozumiany jako posiadacz gospodarstwa o powierzchni przekraczającej 1 ha). Starano się tym samym wyeliminować np. spółki z o.o., które mogą zawierać jedynie ubezpieczenia OC delikt lub kontrakt – ubezpieczenie to jest jednak droższe i zapewnia znacznie mniejszą maksymalną rekompensatę za wyrządzone szkody.

5. Podsumowanie

Jak wynika z badań, dominującymi ubezpieczeniami wśród badanych rolników województwa kujawsko-pomorskiego, są ubezpieczenia obowiązkowe, podobnie jak w krajach Unii Europejskiej. Jednakże, w przeciwieństwie do krajów wspólnoty, gdzie obowiązkowym ubezpieczeniem objęte są wszystkie ryzyka związane z prowadzeniem gospodarstwa rolnego, w Polsce funkcjonuje jedynie ubezpieczenie budynków w gospodarstwie rolnym i OC rolników. Polisy OC komunikacyjną respondenci wykupują głównie na pojazdy, które poruszają się po drogach publicznych. Najczęściej nie jest to podyktowane świadomością niebezpieczeństwa a konsekwencjami karnymi związanymi z brakiem tego ubezpieczenia. W szacowaniu korelacji dostrzeżono najsilniejsze związki pomiędzy zawieraniem ubezpieczenia budynków a posiadaniem spadkobiercy i opiniami dotyczącymi ubezpieczenia upraw. Istnieją też podstawy do stwierdzenia zależności pomiędzy posiadaniem ubezpieczenia OC rolników a wielkością oczekiwanej rocznej składki ubezpieczeniowej, którą badani uznają za właściwą. Stwierdzono także zależności między opinią o ubezpieczeniu OC kombajnów zbożowych a ilością ubezpieczonych pojazdów w gospodarstwie.

Niedostateczna wiedza na temat ubezpieczeń może stać się przyczyną zbyt małej konkurencyjności polskiego rolnictwa w stosunku do farmerów UE. Respondenci pomimo tego, że wiedzą jakie ryzyko związane jest z prowadzeniem gospodarstwa rolnego często ubezpieczają majątek stosując zaniżone sumy ubezpieczenia. W badaniach najczęściej wskazywaną wysokością opłat za ubezpieczenie, była kwota 500 zł. Suma ta nie pozwalała na zawarcie ubezpieczenia obowiązkowego pokrywającego realną wartość budynków w okresie prowadzenia badań.

Przepisy polskiego systemu ubezpieczeniowego w ostatnich latach ulegały wielu zmianom. Podyktowane było to chęcią dostosowania polskiego prawa do norm i wymogów, które obowiązują w krajach Unii Europejskiej, jednakże nie wszystko zostało zrobione w tym kierunku. Firmy ubezpieczeniowe są nadal mało dostępne dla takich klientów jak rolnicy. Wśród samych zainteresowanych można zaobserwować brak wiedzy i świadomości ubezpieczeniowej. Ubezpieczenia rolnicze nadal są mało atrakcyjne zarówno dla rolników jak i dla zakładów ubezpieczeniowych. W krajach UE rozpowszechniona jest ingerencja ze strony państwa w ubezpieczenia w rolnictwie. Pozwoliło to, z jednej strony na kontrolę nad prawidłowością funkcjonowania firm ubezpieczeniowych, z drugiej zaś strony na dotacje do ubezpieczeń rolnych, powodujące ich powszechną dostępność. W przeciwieństwie do farmerów Unii Europejskiej, których majątek jest praktycznie całkowicie objęty ochroną ubezpieczeniową, polscy rolnicy bardzo rzadko posiadają inne ubezpieczenie niż obowiązkowe.

Transformacja systemu gospodarczego na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX wieku w Polsce spowodowała odejście od powszechnych ubezpieczeń w rolnictwie co spowodowało pozostawienie wielu działań gospodarczych bez ochrony ubezpieczeniowej. Zarządzanie ryzykiem przez rolników w Polsce jest więc uwarunkowane w dużym stopniu czynnikami ekonomicznymi. Wielu drobnych rolników nie jest w stanie udźwignąć obciążeń finansowych związanych z wykupieniem dobrowolnych polis, co więcej, jak wynika z badań część rolników nie wykupuje nawet obowiązkowego ubezpieczenia. Rozwiązaniem tego problemu może być jedynie zbudowanie ponownie powszechnego obowiązkowego systemu ubezpieczeń w rolnictwie, który dzięki swej powszechności spowodowałby obniżenie stawek ubezpieczeniowych i tym samym dostępność finansową tych ubezpieczeń.

LITERATURA

1. Gruszczyński L. A. (1986): Elementy statystyki dla socjologów. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
2. Rojewski K. (1998): Ubezpieczenia rolne w Polsce. Czy powinny być obowiązkowe? Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Gospodarczych nr 3 (24), ss. 39-42.
3. Rozporządzenie Ministra Finansów w sprawie ogólnych warunków ubezpieczenia obowiązkowego budynków wchodzących w skład gospodarstwa rolnego od ognia i innych zdarzeń losowych. (Dz. U. Nr 92, poz. 546).
4. Rozporządzenie Ministra Finansów z dnia 30 grudnia 1993 r. w sprawie ogólnych warunków ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej rolników z tytułu prowadzenia gospodarstwa rolnego. (Dz. U. Nr 93, poz. 134).
5. Rozporządzenie Ministra Finansów z dnia 3 kwietnia 1997 r. w sprawie ogólnych warunków obowiązkowego ubezpieczenia budynków wchodzących w skład gospodarstwa rolnego od ognia i innych zdarzeń losowych. (Dz. U. Nr 36, poz. 220).
6. Ustawa z dnia 22 maja 2003 r. o ubezpieczeniach obowiązkowych, Ubezpieczeniowym Funduszu Gwarancyjnym i Polskim Biurze Ubezpieczycieli Komunikacyjnych. (Dz. U. 03.124.1152 z dnia 16 lipca 2003 r.).
7. Stroiński E. (1989): Ubezpieczenie gospodarcze jako czynnik bezpiecznego kierowania gospodarstwem rolnym. Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa.
8. Wojciechowska-Lipka E. (1999): Obowiązkowe. Farmer nr 1. PPW Rzeczpospolita.

SŁAWOMIR ZAWISZA, TOMASZ KAMIŃSKI

OBYWIAZKOWE UBEZPIECZENIA W ROLNICTWIE W OPINII ROLNIKÓW WOJEWÓDZTWA KUJAWSKO-POMORSKIEGO

STRESZCZENIE

Artykuł prezentuje problemy ubezpieczeń od ryzyka działalności gospodarczej w rolnictwie. Działalność rolnicza należy do najbardziej narażonych na klęski i katastrofy spowodowane działaniem sił natury. Skutecznym sposobem na uniknięcie strat jest ubezpieczenie się. Najczęściej zawierany ubezpieczeniem przez rolników w Polsce są ubezpieczenia obowiązkowe, takie jak ubezpieczenie budynków wchodzących w skład gospodarstwa rolnego oraz ubezpieczenie OC rolników. Praca zawiera wyniki badań dotyczących opinii rolników województwa kujawsko-pomorskiego na temat ubezpieczeń obowiązkowych.

SŁAWOMIR ZAWISZA, TOMASZ KAMIŃSKI

OBLIGATORY INSURANCES IN AGRICULTURE IN FARMERS OPINION FROM KUJAWSKO-POMORSKI REGION

SUMMARY

The article presents problems of insurance connected with economic activity risks in agriculture. Agricultural activity is of high risk as far as natural calamities are concerned. An effective way to avoid losses is to insure oneself. The most frequent insurances possessed by Polish farmers are obligatory insurances, such as insurance of buildings within their farms, and civil liability insurance OC. The paper includes results of study concern farmers opinion relative to obligatory insurances.

TERESA MIŚ, DARIUSZ ZAJĄC
Uniwersytet Rzeszowski

POTRZEBY DORADCZE ROLNIKÓW REGIONU PODKARPACKIEGO WSPÓŁPRACUJĄCYCH Z ODR W ASPEKCIE INTEGRACJI POLSKI Z UE

1. Wstęp

Potrzeby doradcze zajmują wysoką pozycję w strukturze doradztwa w agrobiznesie, co wynika z nadania im funkcji motywacyjnej, skłaniającej rolników do zmian dotychczasowego stanu rzeczy. Stoją na pierwszym miejscu całego procesu doradczego i są pierwszą czynnością przy analizie środowiska wiejskiego, jako bazy danych dla sprawnego funkcjonowania procesu doradczego [Kania 2002, Wawrzyniak i Wojtasik 2001].

Potrzeby doradcze są produktem społecznego, historycznego rozwoju, a więc wytworem warunków, w których one powstają. Niski poziom potrzeb doradczych jest funkcją niskiego poziomu rozwoju rolnictwa. W miarę rozwoju całej gospodarki żywnościowej, a w tym także rolnictwa, notuje się wyraźne rozbudzenie potrzeb doradczych (ulegają one poszerzeniu i pogłębieniu), wynikające z faktu uświadomienia sobie braków w gospodarstwie domowym i rolnym. Niezaspokojenie tych potrzeb lub spełnienie ich na niskim poziomie oczekiwań prowadzi do zastoju w gospodarstwie, braku jego modernizacji, a konsekwencji do spadku intensywności produkcji [Hein 1993].

Potrzeby doradcze społeczności wiejskich uległy obecnie zwielokrotnieniu, a zaspokojeniu tych potrzeb służą wyspecjalizowane, profesjonalne organizacje doradcze, działające na rzecz rozwoju obszarów wiejskich. Według Wiatraka [1996] potrzeby doradcze rozumiane są jako stan niewiedzy, wynikający z niezaspokojonych oczekiwań na określone informacje i porady. Nie ograniczają się one jednak tylko do aspektów ekonomicznych, technologicznych i prawno-administracyjnych, ale dotyczą również wielu innych dziedzin, w tym także wiedzy z zakresu procesu integracyjnego Polski z Unią Europejską. Również wyniki badań Wieteskiej [1995] wskazują, że około 80% rolników deklaruje chęci i potrzebę korzystania z usług doradczych w całym ich przekroju, od doradztwa

technologicznego, poprzez ekonomiczno-marketingowe, prawne, aż do doradztwa ekologicznego, związanego z procesem integracyjnym Polski ze strukturami europejskimi, aktywizacją obszarów wiejskich oraz z zagadnieniami socjologii wsi.

Potrzeby doradcze w zakresie prowadzenia gospodarstwa rolnego obejmują:

- potrzeby poznawcze, czyli poznanie nowości i możliwości ich wprowadzenia oraz doskonalenie zawodowe rolników, przyswajanie przez nich wiedzy, nabycie nowych umiejętności;
- potrzeby zmian i rozwoju, poprzez:
 - zmiany w zasobach czynników wytwórczych;
 - zmiany w technologii produkcji;
 - zmiany w strukturze produkcji, wprowadzenie specjalizacji i zwiększenie skali produkcji;
- potrzeby informacyjne w zakresie:
 - informacji rynkowych (bieżących i prognostycznych);
 - informacji naukowo-technicznych i ekonomicznych (rachunkowość rolnicza);
 - informacji o zasilaniu zewnętrznym (kredytach, dotacjach itp.) [Zawisza 1995].

Rozpoznanie potrzeb doradczych producentów rolnych jest warunkiem prawidłowego opracowania programu szkoleniowego, służącego podniesieniu wiedzy i umiejętności praktycznych rolników, aby między innymi mogli sprostać wyzwaniom, jakie niesie ze sobą proces integracji Polski z Unią Europejską. Ma także wpływ na podniesienie efektywności i skuteczności udzielanych porad [Kania 2002, Wawrzyniak i Wojtasik 2001].

2. Cel i zakres badań

Celem przeprowadzonych badań było zbadanie potrzeb doradczych rolników z regionu podkarpackiego, w warunkach wzrastającej konkurencji rynkowej i w aspekcie integracji Polski z Unią Europejską. W szczególności ustalenie z jakich porad korzystają rolnicy w ODR w Boguchwale oraz jak ustosunkowują się do procesu integracji Polski z UE i czy podejmują jakieś działania w związku z sytuacją ekonomiczną w swoich gospodarstwach, a także jakie są ich zamierzenia na najbliższą przyszłość dotyczące korzystania z usług doradczych. Ponadto starano się odpowiedzieć na pytanie, czy takie czynniki jak: wiek i wykształcenie rolnika oraz powierzchnia gospodarstwa rolnego, wywierają wpływ na analizowane zjawiska.

Podczas przeprowadzania badań wykorzystano metodę wywiadu z kwestionariuszem, która posłużyła do zebrania podstawowego materiału źródłowego. Badaniami, które przeprowadzono w drugiej połowie 2003 roku, objęto 125 losowo wybranych indywidualnych gospodarstw rolnych, deklarujących współpracę z ODR w Boguchwale. Badane gospodarstwa znajdują się na terenie pięciu powiatów w południowej części województwa podkarpackiego, tj. powiat jasiel-

ski, krośnieński, leski, sanocki i ustrzycki. Kwestionariusz wywiadu zawierał między innymi pytania dotyczące zagadnień związanych z charakterystyką usług doradczych z jakich rolnicy korzystali w latach 1998-2002, oceną poziomu tych usług i ich efektów oraz zamierzeń na przyszłość (na najbliższe 3 lata, tj. 2004-2006) odnośnie porad doradczych. Znaczną część zagadnień ujętych w kwestionariuszu poświęcono również problematyce integracji europejskiej.

3. Korzystanie z usług doradczych oraz ocena poziomu tych usług w opinii badanych rolników

Zwykle badani rolnicy stosunkowo często korzystali z usług doradczych świadczonych przez ODR w Boguchwale w latach 1998-2002, przy czym zwłaszcza dotyczy to rolników młodszych, lepiej wykształconych oraz posiadających większe obszarowo gospodarstwa rolne. Natomiast zdecydowanie mniejszy odsetek stanowią osoby korzystające z omawianych usług rzadziej, tj. raz na pół roku bądź raz w roku, z tym, że częściej dotyczy to rolników starszych, słabiej wykształconych i posiadających obszarowo mniejsze gospodarstwa rolne (tab.1).

W strukturze rodzajowej usług doradczych, z których korzystali respondenci w badanym okresie, dominowało doradztwo w zakresie integracji Polski z UE (podstawowe informacje o strukturach UE i zasadach WPR, o pozyskiwaniu funduszy przedakcesyjnych, możliwościach korzystania z dotacji oraz o szansach i zagrożeniach dla polskiego rolnictwa w związku z integracją), doradztwo technologiczne (nowe technologie, agrotechnika, nowe rasy i sposoby żywienia zwierząt) oraz ekonomiczno-organizacyjne (opłacalność produkcji, kredytowanie, prowadzenie ksiąg rachunkowych, analiza rynku). Natomiast w mniejszym stopniu badani rolnicy korzystali z doradztwa w zakresie przedsiębiorczości pozarolniczej i wiejskiego gospodarstwa domowego (tabela 1). Na uwagę zasługuje jednak fakt, że ze wszystkich omawianych rodzajów usług doradczych częściej korzystali rolnicy młodszy oraz lepiej wykształceni. Ponadto z porad dotyczących integracji z UE, technologicznych i ekonomiczno-organizacyjnych częściej korzystali właściciele gospodarstw obszarowo większych (w tym wszyscy rolnicy posiadający największe obszarowo gospodarstwa rolne), a z kolei z porad dotyczących przedsiębiorczości pozarolniczej i wiejskiego gospodarstwa domowego, częściej właściciele gospodarstw o mniejszym areale (tabela 1).

Analizując ocenę poziomu usług doradczych, dokonaną przez respondentów można stwierdzić, że zdecydowana ich większość wyraża pozytywną opinię o poradach udzielanych przez ODR w Boguchwale. Zwłaszcza dotyczy to rolników młodszych, lepiej wykształconych i posiadających większe obszarowo gospodarstwa, a więc tych, którzy zwykle częściej korzystają z usług doradczych. Na uwagę zasługuje jednak fakt, że część respondentów odniosła się krytycznie w tej kwestii, przy czym więcej jest wśród nich osób starszych, słabiej wykształconych i posiadających mniejsze obszarowo gospodarstwa, a więc takich, które rzadziej korzystają z usług doradczych.

Tabela 1

Korzystanie z usług doradczych przez badanych rolników w latach 1998-2002 oraz ocena poziomu tych usług, przy uwzględnieniu wieku i wykształcenia respondenta oraz powierzchni gospodarstwa rolnego

Wyszczególnienie	Badane gospodarstwa rolne									
	ogółem	wiek właściciela (lata)			wykształcenie właściciela *			powierzchnia gospodarstwa w ha UR		
		do 40	41-50	51 i więcej	A	B	C	do 10	11-30	31 i więcej
Liczba gospodarstw	125	40	53	32	13	63	49	56	55	14
Częstotliwość korzystania z usług doradczych przez rolników w latach 1998-2002 (w %):**										
raz na miesiąc	44,0	50,0	41,5	40,6	38,5	39,7	51,0	39,3	45,5	57,1
raz na 3 miesiące	32,8	37,5	30,2	31,2	15,4	38,1	30,6	30,4	34,5	35,7
raz na pół roku	17,6	10,0	20,8	21,9	38,5	15,9	14,3	21,4	16,4	7,2
raz w roku	5,6	2,5	7,5	6,3	7,6	6,3	4,1	8,9	3,6	-
Rodzaj usług doradczych z jakich korzystali rolnicy w latach 1998-2002 (w %): **										
w zakresie integracji z Unią Europejską	93,6	97,5	94,3	87,5	76,9	93,7	98,0	89,3	96,4	100,0
technologiczne	88,0	95,0	90,6	75,0	76,9	84,1	95,9	82,1	90,1	100,0
ekonomiczno-organizacyjne	86,4	92,5	86,8	78,1	69,2	85,7	91,8	80,4	89,1	100,0
w zakresie przedsiębiorczości pozarolniczej	61,6	72,5	62,3	46,9	46,2	57,1	71,4	73,2	54,6	42,9
w zakresie Wiejskiego Gospodarstwa Domowego	53,6	60,0	54,7	43,8	38,5	54,0	57,1	58,9	52,7	35,7
Odsetek osób, które uzyskały w ODR wyczerpujące informacje na temat nurtującego problemu:										
X	62,4	70,0	60,4	56,3	53,8	58,7	69,4	58,9	61,8	78,6
Odsetek osób, które są usatysfakcjonowane poziomem obsługi doradczej:										
X	66,4	75,0	64,2	59,4	61,5	61,9	73,5	60,7	67,3	85,7
Odsetek osób, wg których współpraca z ODR (doradcą) jest:										
bardzo dobra	57,6	65,0	56,6	50,0	46,1	54,0	65,3	57,1	54,6	71,4
poprawna	40,0	35,0	41,5	43,7	38,5	44,4	34,7	39,3	43,6	28,6
występują różne problemy	2,4	-	1,9	6,3	15,4	1,6	-	3,6	1,8	-

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań (kwestionariusz wywiadu).
Objaśnienia do tabeli:

* A - podstawowe, B - zawodowe, C - średnie i wyższe.

** respondenci mogli udzielać więcej niż jednej odpowiedzi (dlatego odpowiedzi nie sumują się do 100%).

4. Stosunek badanych rolników do procesu integracji Polski z Unią Europejską

Przygotowanie polskiego rolnictwa do członkostwa Polski w UE jest jedną z najważniejszych i jednocześnie najbardziej złożonych kwestii. Oznacza bowiem konieczność podjęcia działań restrukturyzacyjnych w rolnictwie, które spowodują zmiany zarówno w sferze ekonomicznej, jak i społecznej, wpływając bezpośrednio na życie mieszkańców wsi. W tym kontekście kluczowym zagadnieniem staje się z jednej strony gotowość samych rolników do inicjowania zmian, z drugiej zaś gotowość przystosowania mieszkańców wsi do nowych warunków [Kania 2002]. Mieszkańcy wsi, w tym rolnicy są otwarci na zmiany oraz ich oczekują (66% mieszkańców wsi i 74% rolników uważa, że w polskim rolnictwie powinny nastąpić zasadnicze zmiany) [Urząd Komitetu Integracji Europejskiej 2000], a integracja z UE stwarza właśnie takie możliwości.

Wśród badanych rolników więcej jest takich, którzy postrzegają integrację z UE jako szansę dla Polski, wskazując przede wszystkim na dotacje dla rolnictwa, możliwość poprawy struktury agrarnej oraz warunków życia, z tym, że zwykle dotyczy to osób młodszych i posiadających lepsze wykształcenie oraz prowadzących największe obszarowo gospodarstwa rolne. Dodatkowo należy zauważyć, że rolnicy z gospodarstw obszarowo większych, częściej wskazują na nowe rynki zbytu jako szansę rozwoju po integracji, natomiast rolnicy posiadający gospodarstwa o mniejszym areale, częściej na możliwość rozwoju drobnych przedsiębiorstw, zmniejszenie bezrobocia i napływ kapitału. Mniejszy jest natomiast odsetek badanych, którzy twierdzą, że integracja stanowi zagrożenie dla Polski, wskazując głównie na możliwość napływu dużej ilości towarów zagranicznych oraz wzrost konkurencji, przy czym opinie takie częściej wyrażają osoby starsze i słabiej wykształcone. Dodatkowo na uwagę zasługuje fakt, że wzrostu konkurencji obawiają się zwykle rolnicy posiadający gospodarstwa obszarowo większe, a zagrożenia upadkiem drobnych gospodarstw, właściciele takich właśnie jednostek (tabela 2). Podobnie wykazały badania przeprowadzone przez Mickiewicza i Iwaszkiewicza [1999] oraz Wierzyńskiego [2001], a więc należy stwierdzić, że region podkarpacki nie różni się pod tym względem od innych regionów w kraju.

Perspektywa włączenia Polski w struktury UE wymusza działania dostosowawcze podmiotów gospodarczych, w tym także gospodarstw rolnych, do reguł konkurowania na wspólnym europejskim rynku. Z danych tabeli 2 wynika, że większość badanych rolników podjęła działania dostosowawcze do wymogów unijnych, w celu zdobycia silniejszej pozycji rynkowej, przy czym zwłaszcza dotyczy to osób młodszych, z lepszym wykształceniem i posiadających większe obszarowo gospodarstwa rolne. Ponadto należy zauważyć, że dostosowaniem do europejskich wymogów ekologicznych bardziej zainteresowani byli rolnicy z mniejszych obszarowo gospodarstw rolnych, natomiast adaptacją do europejskich norm technicznych i standardów jakości oraz zmianą struktury produkcji rolniczej, bardziej osoby posiadające gospodarstwa rolne o większym areale.

Tabela 2

Stosunek badanych rolników do procesu integracji Polski z Unią Europejską,
przy uwzględnieniu wieku i wykształcenia respondenta
oraz powierzchni gospodarstwa

Wyszczególnienie	Badane gospodarstwa rolne									
	ogółem	wiek właściciela (lata)			wykształcenie właściciela *			powierzchnia gospodarstwa w ha UR		
		do 40	41-50	51 i więcej	A	B	C	do 10	11-30	31 i więcej
Liczba gospodarstw	125	40	53	32	13	63	49	56	55	14
Odsetek rolników, zdaniem których przystąpienie Polski do UE to:										
szanse	68,0	75,0	67,9	59,4	46,2	66,7	75,5	66,1	69,1	71,4
w tym:										
dotacje dla rolników	16,0	15,0	17,0	15,6	15,4	14,3	18,4	19,6	12,7	14,3
poprawa warunków życia	14,4	15,0	15,1	12,5	7,7	14,3	16,3	12,5	16,4	14,3
poprawa struktury agromiej	11,2	10,0	15,1	6,3	7,7	11,1	12,2	10,7	10,9	14,3
nowe rynki zbytu	8,8	7,5	11,3	6,3	7,7	9,5	8,2	3,6	10,9	21,4
nowe technologie	5,6	10,0	3,8	3,1	7,7	3,2	8,2	3,6	7,3	7,1
zmniejszenie bezrobocia	4,8	2,5	-	15,6	-	7,9	2,0	5,4	5,4	-
rozwój małych przedsiębiorstw	4,0	7,5	3,8	-	-	3,2	6,1	7,1	1,8	-
napiływ kapitału	3,2	7,5	1,9	-	-	3,2	4,1	3,6	3,6	-
zagrożenia	60,8	50,0	60,4	75,0	84,6	63,5	51,0	60,7	65,5	57,1
w tym:										
napiływ towarów zagranicznych	19,2	15,0	17,0	28,1	23,1	22,2	14,3	16,1	23,6	14,3
wzrost konkurencji	16,8	15,0	17,0	18,8	23,1	14,3	18,4	14,3	18,2	21,4
zmniejszenie opłacalności produkcji rolniczej	8,8	7,5	9,4	9,4	15,4	9,5	6,1	8,9	9,1	7,1
trudności ze zbytem towarów	7,2	5,0	5,7	12,5	7,7	9,5	4,1	7,1	7,3	7,1
upadek małych gospodarstw rolnych	4,8	2,5	7,6	3,1	15,4	3,2	4,1	7,1	3,6	-
wzrost bezrobocia	4,0	5,0	3,8	3,1	-	4,8	4,1	3,6	3,6	7,1
Odsetek rolników, którzy wprowadzili zmiany w gospodarstwie rolnym w związku z integracją Polski z UE : **										
X	63,2	80,0	62,3	43,7	38,5	61,9	71,4	55,4	67,3	78,6
w tym:										
dostosowanie do europejskich wymogów ekologicznych	29,6	35,0	32,1	18,8	15,4	27,0	36,7	37,5	25,5	14,3
adaptacja europejskich norm technicznych i standardów jakości	28,8	37,5	30,2	15,6	15,4	28,6	32,7	17,9	36,4	42,9
zmiana struktury produkcji	27,2	35,0	26,4	18,8	15,4	25,4	32,7	21,4	29,1	42,9

Źródło: Jak w tabeli 1.

Objaśnienia do tabeli: jak w tabeli 1.

5. Zamierzenia badanych rolników odnośnie korzystania z usług doradczych

Badani rolnicy zamierzają w najbliższej przyszłości korzystać z szerokiego wachlarza usług doradczych, podobnie jak w latach 1998-2002. W strukturze usług doradczych, z których chcą korzystać dominuje poradnictwo ekonomiczno-organizacyjne i technologiczne. W dalszej kolejności znajduje się natomiast doradztwo z zakresu przedsiębiorczości pozarolniczej oraz integracji z UE. Na uwagę zasługuje fakt, że badani rolnicy zgłaszają również zapotrzebowanie na poradnictwo prawne oraz w zakresie rolnictwa ekologicznego. Wydaje się to uzasadnione, gdyż w regionie o rozdrobnionym rolnictwie rodzinnym, właśnie produkcja ekologiczna powinna się z powodzeniem rozwijać, wykorzystując tym samym, podobnie jak drobna przedsiębiorczość pozarolnicza, ogromne nadwyżki siły roboczej w rolnictwie. Z kolei znikomy odsetek respondentów wykazuje zainteresowanie doradztwem w zakresie wiejskiego gospodarstwa domowego (tabela 3).

Tabela 3

Zamierzenia badanych rolników na przyszłość (na najbliższe 3 lata, tj. 2004-2006) odnośnie korzystania z usług doradczych, przy uwzględnieniu wieku i wykształcenia respondenta oraz powierzchni gospodarstwa rolnego

Wyszczególnienie	Badane gospodarstwa rolne									
	ogółem	wiek właściciela (lata)			wykształcenie właściciela *			powierzchnia gospodarstwa w ha UR		
		do 40	41-50	51 i więcej	A	B	C	do 10	11-30	31 i więcej
Liczba gospodarstw	125	40	53	32	13	63	49	56	55	14
Rodzaj porad, z których rolnicy zamierzają korzystać w najbliższej przyszłości (w %): **										
ekonomiczno-organizacyjne	70,4	82,5	67,9	59,4	53,8	68,3	77,6	66,1	70,9	85,7
technologiczne	62,4	75,0	60,4	50,0	46,2	60,3	69,4	57,1	65,5	71,4
w zakresie przedsiębiorczości pozarolniczej	52,8	65,0	49,1	43,8	38,5	44,4	67,3	60,7	49,1	35,7
w zakresie integracji z UE	40,8	50,0	37,7	34,4	30,8	38,1	46,9	37,5	40,0	57,1
prawne	27,2	37,5	26,4	15,6	15,4	25,4	32,7	30,4	27,3	14,3
związane z rolnictwem ekologicznym	24,8	37,5	24,5	9,4	15,4	22,2	30,6	28,6	25,5	7,1
w zakresie Wiejskiego Gospodarstwa Domowego	12,8	20,0	11,3	6,3	7,7	11,1	16,3	16,1	10,9	7,1

Źródło: Jak w tabeli 1.

Objaśnienia do tabeli: jak w tabeli 1.

Dodatkowo należy zauważyć, że częściej z usług doradczych zamierzają w najbliższej przyszłości korzystać rolnicy młodszy oraz lepiej wykształceni. Natomiast zapotrzebowanie na poradnictwo ekonomiczno-organizacyjne, technologiczne i w zakresie integracji z UE, jest większe ze strony właścicieli gospodarstw obszarowo większych, a z kolei na pozostałe usługi doradcze (tj. w zakresie drobnej przedsiębiorczości i wiejskiego gospodarstwa domowego, prawne i związane z rolnictwem ekologicznym), ze strony rolników posiadających gospodarstwa o mniejszym areale.

6. Wnioski

Rolnicy stosunkowo często korzystają i nadal zamierzają korzystać z szerokiego zakresu usług doradczych oraz w większości przypadków wyrażają pozytywną opinię o poradach udzielanych przez ODR, przy czym jest to zróżnicowane w zależności od wieku i wykształcenia właściciela gospodarstwa, a także od jego powierzchni.

Rolnicy częściej postrzegają integrację z UE, jako szansę dla Polski niż jako zagrożenie, dlatego też większość z nich podjęła już działania dostosowawcze w swoich gospodarstwach do wymogów unijnych, celem zdobycia mocniejszej pozycji na rynku. Jednak omawiane opinie i działania są zróżnicowane i zależą przede wszystkim od wieku i wykształcenia rolnika, ale także od powierzchni posiadanego gospodarstwa rolnego.

Znaczne i różnorodne potrzeby doradcze rolników, a także dokonywanie zmian w gospodarstwie rolnym, świadczą o tym, że dostrzegają oni konieczność sprostania w najbliższej przyszłości wymogom unijnym i nadchodzącej konkurencji ze strony unijnych gospodarstw rolnych.

Częstotliwość korzystania z usług doradczych przez rolników, ich różnorodność, a także pozytywna ocena, mogą świadczyć o tym, że ODR właściwie spełnia swoje zadania, odgrywając znaczącą rolę w podnoszeniu wiedzy i umiejętności praktycznych rolników, które są niezbędne w warunkach wzrastającej konkurencji na rynku oraz do tego, aby mogli sprostać wyzwaniom, jakie niesie proces integracji europejskiej.

W celu pobudzenia przedsiębiorczości ludności rolniczej, w pracy doradczej należałoby zwrócić większą uwagę na doradztwo propagujące pozytywne przykłady zainspirowania rolników do podejmowania własnych inicjatyw gospodarczych (ekologicznych, pozarolniczych). Wskazane byłoby również łączenie doradztwa z zakresu technologii produkcji z poradnictwem ekonomiczno-organizacyjnym i marketingowym.

LITERATURA

1. Hein W. (1993): Potrzeby doradcze producentów rolnych. Doradztwo rolnicze, cz. II, WTN, Włocławek.
2. Kania J. (2001): Doradztwo rolnicze w świetle doświadczeń krajów Unii Europejskiej. [w:] Kierunki rozwoju doradztwa rolniczego w Polsce na tle tendencji światowych, Praca zbiorowa pod red. nauk. M. Drygas, J. Kania, A. P. Wiatrak, PAN IRWIR, Warszawa.
3. Kania J. (2002): Potrzeby doradcze rolników wyzwaniem dla doradztwa rolniczego. *Wież i Doradztwo*, nr 1, s. 2-7.
4. Mickiewicz A., Iwaszkiewicz Z. (1999): Doradztwo rolnicze istotnym czynnikiem kreującym procesy przemian strukturalnych na obszarach wiejskich. [w:] Doradztwo rolnicze w okresie przygotowawczym do integracji z Unią Europejską. Materiały konferencyjne, Poświętne, s. 87-95.
5. Urząd Komitetu Integracji Europejskiej (2000): Polska wieś w Unii Europejskiej. Program informowania społeczeństwa – program wykonawczy adresowany do mieszkańców wsi. Warszawa.
6. Wawrzyniak B.M., Wojtasik B. (2001): Charakterystyka potrzeb doradczych i informacyjnych rolników indywidualnych. [w:] Kierunki rozwoju doradztwa rolniczego w Polsce na tle tendencji światowych. Praca zbiorowa pod red. nauk. M. Drygas, J. Kania, A. P. Wiatrak, PAN IRWIR, Warszawa.
7. Wiatrak A. P. (1996): Potrzeby doradcze – powstanie i ocena. *Zagadnienia Doradztwa Rolniczego*, nr 3, CDiEwR, Poznań, s. 55-62.
8. Wierzyński W. (2001): Rola państwowego doradztwa rolniczego w upowszechnianiu w środowiskach wiejskich wiedzy z zakresu procesu integracyjnego. *Zagadnienia Doradztwa Rolniczego*, nr 1, KCRRiOW, Poznań, s. 30-35.
9. Wieteska E. (1995): Problemy doradztwa rolniczego w Polsce. (Uwarunkowania przemian organizacji doradztwa). *Wież i Rolnictwo*, nr 4, PAN IRWIR, Warszawa, s. 194-205.
10. Zawisza S. (1995): Oczekiwania i potrzeby doradcze rolników w obecnej sytuacji społecznej na wsi. *Zagadnienia Doradztwa Rolniczego*, nr 1, CDiEwR, Poznań.

TERESA MIŚ, DARIUSZ ZAJĄC

**POTRZEBY DORADCZE ROLNIKÓW REGIONU PODKARPACKIEGO,
WSPÓŁPRACUJĄCYCH Z ODR, W ASPEKCIE INTEGRACJI POLSKI Z UE**

STRESZCZENIE

W opracowaniu zaprezentowano potrzeby doradcze rolników regionu podkarpackiego w warunkach wzrastającej konkurencji rynkowej i w aspekcie integracji Polski z Unią Europejską. Badania wykazały, że rolnicy często korzystają z szerokiego zakresu usług doradczych oraz podejmują działania dostosowawcze w swoich gospodarstwach rolnych do wymogów unijnych, co świadczy o tym, że dostrzegają konieczność sprostania rosnącej konkurencji na rynku. Ponadto stwierdzono, że potrzeby doradcze i postawy wobec procesu integracyjnego, są zróżnicowane w zależności od wieku i wykształcenia rolnika, a także od powierzchni gospodarstwa rolnego.

TERESA MIŚ, DARIUSZ ZAJĄC

**THE ADVISORY NEEDS OF FARMERS OF THE PODKARPACKI REGION,
COOPERATING WITH AGRICULTURAL ADVISORY SERVICE, IN ASPECT
OF INTEGRATION OF POLAND WITH EUROPEAN UNION**

SUMMARY

In this article presented advisory needs of farmers of the Podkarpacki region in conditions of increasing market competition and in aspect of integration of Poland with European Union. Research showed, that farmers often using wide range of advisory services and undertaking activities which are fitting the farms to Unions requirements, what is showing, that they are perceiving necessity of matching of growing competition on market. Moreover it was affirmed, that advisory needs and attitude in the integration process are diversing and depending from age and education of farmer, and also from area of agriculture farm.

ANNA WOŹNIAK
*Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego
Warszawa*

SKUTECZNOŚĆ KANAŁÓW PRZEPŁYWU INFORMACJI W PROCESIE DECYZYJNYM ROLNIKÓW

1. Wstęp

W okresie transformacji, integracji i globalizacji gospodarki rolnicy stają przed koniecznością ciągłego dostosowywania się do dokonujących się zmian. Podejmowane bowiem dotychczas działania okazują się niewystarczające w aktualnych warunkach, tj. zmiennym i burzliwym otoczeniu wywierającym wpływ na wszystkie dziedziny i procesy w gospodarstwie – przedsiębiorstwie rolnym (wybór celów, organizacja i rozwój produkcji, charakter i tempo wprowadzanych zmian). To z kolei rodzi nowe potrzeby w zakresie wiedzy i informacji. Nowoczesne zarządzanie to bowiem, jak pisze J. Penc [Penc1997] „ukierunkowany na przyszłość proces wyboru celów i dróg rozwoju, a więc proces decydowania, kształtujący przyszłe wydarzenia i przyszłą pozycję firmy w otoczeniu oraz przyszłą jej strukturę i kulturę”. Taki proces musi więc być procesem twórczym, wymagającym zaangażowania, dużej wiedzy, wyobraźni, pomysłowości, elastyczności i odwagi. Skuteczne rozwiązywanie problemów firmy, kreślenie jej wizji na przyszłość czy wytyczanie planów, jak również podejmowanie działań urzeczywistniających, wymaga więc posiadania odpowiedniej ilości dobrej (wiarygodnej, fachowej, przydatnej) i aktualnej informacji.

2. Cele, metody i organizacja badań

Celem poznawczym badań było dokonanie: identyfikacji potrzeb rolników w zakresie informacji fachowej w zmieniających się warunkach społeczno – gospodarczych; diagnozy i oceny współcześnie funkcjonujących kanałów przepływu informacji oraz przekazywanych treści; rozpoznania rzeczywistych funkcji i określenia skuteczności poszczególnych kanałów w różnych fazach procesu

innowacyjno – decyzyjnego podejmowanego przez badanych rolników, w różnych dziedzinach rolniczego gospodarowania i dla różnych kategorii rolników.

Celem praktycznym było wskazanie pracownikom odpowiednich instytucji i firm zajmujących się przygotowaniem i przekazywaniem informacji, jakie rodzaje informacji są najbardziej poszukiwane i jakimi kanałami powinny być przekazywane do rolników oraz jakie kanały są najbardziej skuteczne i cenione przez rolników. Ma to na celu poprawienie jakości usług informacyjnych.

Badania empiryczne zostały przeprowadzone w 1998 r., w dwóch wybranych wsiach, w typowo rolniczych województwach (białostockie i sieradzkim). Do badań wybrano wsie podobnej wielkości z przewagą gospodarstw o produkcji towarowej, ale różniące się między sobą położeniem. Wieś Daniłowo w woj. białostockim jest położona bardziej peryferyjnie, wieś Goszczanów w woj. sieradzkim jest wsią gminną. W badaniach uwzględniono tylko właścicieli gospodarstw towarowych.

Badania właściwe poprzedzono badaniami pilotażowymi przeprowadzonymi w lutym 1998 r. we wsi Sawino, w woj. białostockim.

Podstawowymi metodami badań były monografia problemowa z zastosowaniem techniki wywiadu, wg opracowanego kwestionariusza oraz obserwacja uczestnicząca. Pytania kwestionariusza miały charakter otwarty, skategoryzowany i mieszany. Pytania dotyczyły zarówno przeszłości i sytuacji obecnej, jak też oczekiwań i zamierzeń na przyszłość.

3. Zestawienie podstawowych danych o badanych indywidualnych gospodarstwach rolnych oraz badanej zbiorowości rolników

Wśród badanych gospodarstw we wsi Goszczanów znaczną większość (62,5%) stanowią gospodarstwa o powierzchni od 10 do 20 ha UR, stosunkowo dużo jest też gospodarstw o powierzchni powyżej 20 ha – (15,6%), a przeciętna powierzchnia gospodarstwa wynosi ponad 16 ha. Badane gospodarstwa są większe od średnich w gminach, a przeciętna powierzchnia gospodarstwa wynosi 9 ha.

We wsi Daniłowo gospodarstwa są jeszcze większe. Gospodarstwa o powierzchni 10-20 ha UR stanowią 53,5%, a o powierzchni ponad 20 ha – 32,5%, zaś przeciętna powierzchnia gospodarstwa wynosi 17 ha. W gminie Łapy gospodarstwa o powierzchni powyżej 10 ha UR stanowią tylko 45,7% wszystkich gospodarstw, a przeciętna powierzchnia gospodarstwa wynosi 6,6 ha. Poziom intensywności produkcji roślinnej i zwierzęcej charakteryzują dane zawarte w tabelach 1 i 2.

Znaczna większość gospodarstw, zarówno we wsi Goszczanów, jak i Daniłowo, to gospodarstwa bardzo wysoko intensywne, zarówno w produkcji roślinnej, jak też w produkcji zwierzęcej. Prawie 90% badanych rodzin rolniczych utrzymuje się wyłącznie lub głównie z dochodów z gospodarstwa rolnego.

Tabela 1

Intensywność organizacji produkcji poszczególnych upraw oraz intensywność organizacji produkcji roślinnej - powierzchnia poszczególnych upraw w przeliczeniu na 100 ha UR

Wieś	zboża	buraki cukrowe	rośliny pastewne	ziemniaki	łąki i pastwiska	intensywność org. produkcji roślinnej
Goszczanów	48,52	55,44	7,78	30,11	9,37	151,22
Daniłowo	39,23	14,28	7,65	21,74	20,08	102,97

Źródło: Badania własne.

Tabela 2

Przeciętna liczba SD (sztuk dużych) w jednym gospodarstwie oraz intensywność organizacji produkcji zwierzęcej

Wieś	Liczba SD na 100 ha UR		Intensywność		
	Bydło	Trzoda	Bydło	Trzoda	Org. produkcji zwierzęcej
Goszczanów	109,38	80,87	284,39	161,75	446,14
Daniłowo	120,63	56,42	313,65	112,83	426,48

Źródło: Badania własne.

Wśród dodatkowych źródeł dochodu przeważa praca poza gospodarstwem jednego z małżonków (we wsi Goszczanów 9 gospodarstw - 28%, we wsi Daniłowo 14 - 33%).

We wsi Daniłowo respondenci wskazują też na dochody z własnej działalności gospodarczej - 5 odpowiedzi (12%) i w niewielkim stopniu na dochody z emerytur i rent - 4 odpowiedzi (9%). Natomiast we wsi Goszczanów tylko 2 respondentów (6%) wskazuje na dochody z własnej działalności gospodarczej, a sześciu (19%) na dochodu z emerytur i rent. W analizie statystycznej warunków gospodarowania uwzględniono wartości średnie dla gospodarstw z obydwu wsi. Na ich podstawie oraz na podstawie obserwacji prowadzonej w czasie badań terenowych można wyciągnąć wniosek, że różnice te nie są istotne.

Większość badanej zbiorowości rolników to ludzie młodzi. We wsi Goszczanów: 53,1% respondentów to osoby w wieku do 40 lat, 28% w wieku 41-50 lat, a 18, 8% powyżej 50 lat.

We wsi Daniłowo nieco starsi: 41,8% w wieku do 40 lat, 28% w wieku 41-50 lat i 30,3% powyżej 50 lat.

Poziom wykształcenia badanych rolników jest wyższy od średniej w województwach (wykształcenie podstawowe i niepełne podstawowe posiadało w 1998 r. w b. woj. białostockim prawie 60% rolników, w b. woj. sieradz-

kim 62%). Niższy poziom wykształcenia rolników wsi Daniłowo można tłumaczyć mniej korzystną strukturą ich wieku.

Należy też zauważyć, że wszyscy badani rolnicy z wykształceniem podstawowym posiadali ukończony kurs przysposobienia rolniczego, a większość z pozostałych systematycznie uczestniczyła w szkoleniach prowadzonych przez pracowników Ośrodka Doradztwa Rolniczego.

Większość badanych rolników we wsi Goszczanów posiada małe doświadczenie w samodzielnym prowadzeniu gospodarstwa. Wynika to z faktu, że znaczna większość z nich to ludzie młodzi. Lepiej pod tym względem przedstawia się sytuacja w Daniłowie, gdzie 37% badanych rolników prowadzi samodzielnie gospodarstwo od co najmniej 10 lat, a 33 % od co najmniej 20 lat. Średnia wieku jest tu niewiele wyższa niż we wsi Goszczanów, ale gospodarstwa są przekazywane następcom wcześniej. Małe doświadczenie może być dla niektórych rolników utrudnieniem w podejmowaniu decyzji, jednocześnie jednak ludzie młodzi są w większości bardziej otwarci na innowacje, bardziej przedsiębiorczy, pozbawieni złych nawyków i przyzwyczajęń, dzięki czemu mogą osiągać bardzo dobre wyniki w zarządzaniu gospodarstwem, a nawet (jak wykazały niniejsze badania) stawać się autorytetem zawodowym dla innych rolników.

4. Potrzeby rolników w zakresie informacji

W badaniach nie znaleziono wyraźnej zależności między wiekiem, wykształceniem czy stażem w samodzielnym prowadzeniu gospodarstwa a potrzebami wiedzy i informacji związanymi z prowadzeniem gospodarstwa. Znaczna większość badanych rolników z obydwu wsi wskazała, że najbardziej potrzebne do prowadzenia gospodarstwa są informacje rynkowe, takie jak:

- informacje o aktualnych cenach produktów rolniczych i środków do produkcji;
- informacje o obecnej i spodziewanej podaży na poszczególne produkty oraz o rynkach zbytu;
- informacje o możliwości otrzymania niskoprocentowych kredytów;
- informacje o możliwościach i warunkach zawierania umów kontraktacyjnych na sprzedaż produktów.

Niemalże równolegle respondenci wymieniali informacje technologiczne, takie jak:

- informacje technologiczne dotyczące zastosowania nowych środków ochrony roślin, nawozów czy urządzeń i maszyn;
- informacje o doborze nowych odmian roślin i ras zwierząt itd.;
- informacje dotyczące żywienia zwierząt oraz doju i schładzania mleka (co wiązało się z wprowadzeniem nowych norm).

Zarówno wywiady swobodne z badanymi przeze mnie rolnikami, jak też analiza wyników badań naukowych z tego zakresu prowadzonych przez inne jednostki wskazują, że taki stan rzeczy nie jest ani przypadkowy, ani zaskakujący. Rolnicy chcąc bowiem sprostać wymaganiom rynku i panującej na nim konkurencji, zmuszeni są między innymi do stałego poprawiania efektywności produkcji i jakości produktów w swoich gospodarstwach, do obniżania kosztów produkcji czy poszukiwania rynków zbytu.

4.1. Kanały informacji a dziedziny gospodarowania

Tabela 3

Miejsca poszukiwania informacji

Dziedzina	Kanały przepływu informacji – liczba wskazań							
	TV	Radio	Czasopisma	Książki	Doradztwo	Sąsiedzi Znajomi	Firmy	Banki
Dobór odmian	4	0	5	0	10	3	3	0
Ochrona roślin	23	0	32	1	30	11	4	0
Nawożenie	13	0	3	0	7	11	3	0
Żywnienie zwierząt	24	2	26	2	20	12	6	0
Mleko*	13	0	15	0	20	12	3	0
Pomoc weterynaryjna	0	0	0	0	0	0	72	0
Dobór maszyn**	1	1	3	0	10	1	1	0
Zakup nowych maszyn i urządzeń	2	0	1	0	4	15	1	0
Organizacja gospodarstwa	2	0	0	0	0	1	0	0
Ceny	12	1	1	0	0	9	64	0
Rynki zbytu Kredyty	0	1	0	0	0	7	26	0 25
Ogółem	94	5	86	3	101	82	183	25

*Udój, schładzanie i przechowywanie mleka; ** dobór odpowiednich maszyn do prac polowych.

Źródło: Badania własne.

Rolnicy poszukują najczęściej:

• Informacji rynkowych:

- o cenach, osobiście lub telefonicznie w firmach pracujących na rzecz rolnictwa. Informacji o cenach respondenci poszukiwali również w telewizji oraz u sąsiadów.
- o rynkach zbytu osobiście lub telefonicznie w firmach pracujących na rzecz rolnictwa. Znaczna większość respondentów wskazała, że decy-

duje o tym *aktualność i wiarygodność* informacji uzyskanych za pośrednictwem tych kanałów.

● **Informacji technologicznych:**

z zakresu produkcji roślinnej:

- dotyczących doboru odmian – u pracowników ODR, w czasopismach rolniczych,
- dotyczących stosowania nowych nawozów - w telewizji i u doradców ODR,
- dotyczących środków ochrony roślin - u pracowników Ośrodka Doradztwa Rolniczego, w czasopismach fachowych oraz w telewizji.

Respondenci wskazali tu na takie cechy uzyskiwanych informacji jak *fachowość, wiarygodność i pełność (informacja wyczerpująca)*.

z zakresu produkcji zwierzęcej:

- żywienia zwierząt - czasopisma fachowe, telewizję i pracowników doradztwa);
- udoju i przechowywania mleka – pracowników ODR, czasopisma fachowe i telewizję, a z zakresu pielęgnacji zwierząt i pomocy weterynaryjnej – lekarza weterynarii, a jako cechę informacji decydującą o wyborze podawali: *fachowość, obiektywność i wiarygodność*.

W przypadku poszukiwania informacji dotyczących zakupu nowych maszyn i urządzeń najczęściej wymieniali znajomych lub sąsiadów już posiadających takie maszyny (10 wskazań) oraz organizowane przez ODR wystawy, „Dni Pola” czy „Dni Otwarte” (4 wskazania). O wyborze takiego źródła informacji decydowały w tym przypadku najczęściej takie cechy przekazywanych informacji jak *obiektywność i fachowość*.

W żadnym z badanych gospodarstw nie wykorzystywano komputera ani internetu do poszukiwania ani uzyskiwania informacji. Tylko jedno gospodarstwo było wyposażone w komputer (bez dostępu do sieci internet), ale nie był on wykorzystywany do tych celów.

4.2. Kanały informacji a fazy procesu innowacyjno-decyzyjnego

Proces innowacyjno-decyzyjny jest, wg Rogersa [Rogers 1983] procesem kilkustopniowym (kilkuetapowym), w trakcie którego decydent przechodzi od pierwszej wiadomości o innowacji; następnie formułuje swą postawę wobec innowacji, decyduje się na jej przyjęcie lub odrzucenie; wprowadza nowe idee (lub ich nie wprowadza) oraz szuka potwierdzenia słuszności swojej decyzji. Na wszystkich etapach tego procesu mamy do czynienia z informacją – bez informacji nie jest możliwe podjęcie decyzji. Informacja może pełnić w tym procesie różne funkcje. Ze strony nadawcy mogą to być np.: informowanie o innowacjach, pouczanie, przekonywanie, nakłanianie do celowych działań, utwierdzanie

w słuszności postępowania. Ze strony odbiorcy - zmniejszenie stopnia niewiedzy, zwiększenie kompetencji innowacyjnych, przesłanka do podejmowania decyzji, zmniejszenie stopnia niepewności, utwierdzenie się w słuszności postępowania.

Z dotychczas przeprowadzonych badań wynika, że w pierwszych etapach procesu innowacyjnego - kiedy rolnik uświadamia sobie istnienie innowacji i zdobywa o niej ogólną wiedzę, a następnie zaczyna się nią interesować i pragnie dowiedzieć się o niej dodatkowych szczegółów – najważniejszą rolę odgrywają środki masowego przekazu (TV, prasa, radio) gdyż za ich pomocą można szybko przekazać informacje do wielu odbiorców. Środki masowego przekazu mają jednak pewne ograniczenia, takie jak jednostronność przekazu, ogólnikowość, niemożliwość dostosowania przekazywanych informacji do konkretnych warunków danej wsi czy gospodarstwa.

Tak więc w kolejnych fazach procesu innowacyjno- decyzyjnego, kiedy decydent zmuszony jest dokonać oceny i podjąć decyzję o wprowadzeniu lub odrzuceniu innowacji, większego znaczenia nabierają kanały bezpośrednie (kontakt interpersonalny), np. doradcy, sąsiedzi i znajomi czy członkowie rodziny (tabela 4). Wiąże się to najczęściej z możliwością (czy koniecznością) wymiany poglądów dotyczących wprowadzenia danej nowości do konkretnego gospodarstwa.

Tabela 4

Wykorzystanie poszczególnych kanałów przepływu informacji
w procesie innowacyjno-decyzyjnym

Kanały przepływu informacji	Liczba wskazań			
	I – sza informacja o innowacji		Etap podejmowania decyzji	
	Daniłowo	Goszczanów	Daniłowo	Goszczanów
Telewizja	8	6	0	0
Radio	0	2	0	0
Prasa rolnicza	2	2	1	0
Literatura fach.owa	1	1	0	0
Doradcy	19	25	43	42
Sąsiedzi	23	27	17	16
Rodzina, znajomi	9	8	6	6
Firmy obsługujące	7	7	6	7

Źródło: Badania własne.

Uzyskane wyniki badań nie potwierdziły danych uzyskanych w badaniach ogólnokrajowych. Jako pierwsze źródło informacji rolnicy podawali najczęściej: sąsiadów i doradców ODR, w dalszej kolejności - prywatne firmy, prasę fachową, telewizję. W fazie podejmowania decyzji wskazywali zaś kolejno: doradców ODR, sąsiadów, rodzinę, prywatne firmy obsługujące rolnictwo.

5. Skuteczność kanałów przepływu informacji w procesie innowacyjno-decyzyjnym

5.1. Skuteczność poszczególnych kanałów przepływu informacji w sferze poznawczej

Dla badanej zbiorowości rolników najbardziej skutecznymi kanałami przepływu informacji w sferze poznawczej okazały się doradztwo i sąsiedzi (przede wszystkim w zakresie informacji technologicznych i organizacyjnych), firmy prywatne (przede wszystkim w zakresie informacji rynkowych i informacji dotyczących nowego kierunku produkcji), banki (w zakresie informacji dotyczących kredytów), telewizja (w zakresie informacji rynkowych i ogólnych) oraz czasopisma fachowe (w zakresie informacji technologicznych dotyczących uprawy roślin, żywienia zwierząt oraz udoju, schładzania i przechowywania mleka (tabela 5).

Tabela 5

Liczba, częstość i koncentracja wskazań informacji poszukiwanych i uzyskiwanych w poszczególnych kanałach

Kanał przepływu informacji	Liczba wskazań		Częstość wskazań		Współczynnik koncentracji i pole koncentracji (P)
	poszukiwane	uzyskane	poszukiwane	uzyskane	
telewizja	147	55	0,25	0,12	0,031
książki	5	3	0,01	0,01	0,002
czasopisma	73	46	0,13	0,10	0,046
firmy	137	127	0,23	0,29	0,178
doradztwo	113	106	0,19	0,24	0,249
sąsiedzi	81	79	0,14	0,18	0,236
radio	2	2	0,00	0,00	0,006
instytucje	25	25	0,04	0,06	0,083
Razem	583	443	---	---	P = 0,169

Kolejność poszczególnych kanałów została przyjęta według rosnących wartości współczynnika koncentracji.

Źródło: Badania własne.

Z danych wynika, że badani rolnicy najczęściej poszukiwali potrzebnych im informacji w telewizji, firmach prywatnych i u doradców oraz u sąsiadów i rodziny. Uzyskiwali zaś informacje najczęściej z prywatnych firm i od doradcy oraz od sąsiadów i rodziny. Jednocześnie należy podkreślić fakt, że w przypadku telewizji rolnicy uzyskiwali średnio około 50% poszukiwanych tam informacji, a w przypadku czasopism ok. 80 %. Natomiast w przypadku kanałów personal-

nych (pracownicy firm, doradztwo, sąsiedzi) było średnio ponad 100% wskazań, co oznacza, że badani rolnicy najczęściej poszukiwali niektórych (rynkowych lub technologicznych) informacji w telewizji i czasopismach, uzyskiwali je zaś przede wszystkim od pracowników prywatnych firm, doradców czy sąsiadów.

Pole koncentracji pomiędzy miejscami poszukiwania i uzyskiwania informacji jest małe (niecałe 0,17 w skali od 0,0 do 1,0), co oznacza że w większości przypadków badani rolnicy uzyskiwali informacje w kanałach, w których ich poszukiwali. Największe zróżnicowanie występuje w przypadku telewizji oraz książek i czasopism fachowych, najmniejsze w przypadku radia i instytucji (należy jednak zauważyć, że w tych ostatnich dwu przypadkach kanały te były najrzadziej wskazywane zarówno w poszukiwaniu, jak też uzyskiwaniu informacji, więc wartość współczynnika jest zbliżona do zera).

5.2. Skuteczność poszczególnych kanałów przepływu informacji w sferze działania

W badaniach analizowano zmiany innowacyjne wprowadzone w ostatnich 3 latach. We wsi Daniłowo były to przede wszystkim zmiany wymuszone wprowadzeniem nowych norm na mleko, a więc związane z zakupem dojarki i urządzeń chłodzących oraz związaną z tym niekiedy koniecznością rozbudowy budynków gospodarczych – łącznie 35 zmian. W dalszej kolejności: zakup maszyn – razem 31, zmiany w żywieniu zwierząt – 15, wprowadzenie nowego kierunku produkcji lub rozszerzenie dotychczasowego – 15, budowa lub modernizacja budynków – 10. We wsi Goszczanów kolejno: zakup maszyn – 59 zmian, zmiany związane z udojem, schładzaniem i przechowywaniem mleka – 55, zmiany w żywieniu zwierząt – 33, wprowadzenie nowego kierunku produkcji lub rozszerzenie dotychczasowego – 26 zmian.

Analizując wyniki badań (tabela 6) można zauważyć, że rolnicy najczęściej korzystali z informacji przekazywanych przez doradców i sąsiadów – zarówno na etapie pierwszej informacji jak i na etapie decyzji. Warto jednak podkreślić, że o ile rola sąsiadów w podejmowaniu decyzji zmniejsza się w stosunku do ich roli w przekazywaniu pierwszej informacji, o tyle rola doradztwa rośnie niemalże dwukrotnie (dlatego także współczynnik koncentracji jest dla doradztwa stosunkowo wysoki - około 0,5). Na etapie decyzji zmniejsza się także wielokrotnie rola kanałów masowych (telewizja, radio, czasopisma, książki), choć i na etapie pierwszej informacji jest ona bardzo niewielka.

Na etapie pierwszej informacji najczęściej wskazywanymi kanałami były doradztwo i sąsiedzi (łącznie ok. 70% wszystkich wskazań), w dalszej kolejności: rodzina, firmy obsługujące rolnictwo, telewizja, radio, czasopisma i książki. Przy czym kanały masowe uzyskały razem częstość 0,118, czyli niecałe 12 % wszystkich wskazań. Natomiast na etapie podejmowania decyzji przeważająca

większość wskazań odnosiła się do kanałów personalnych, które uzyskały aż 98,6% wszystkich wskazań, z czego na doradztwo przypadło prawie 60%, a na sąsiadów i rodzinę prawie 33%.

Tabela 6

Liczba, częstość i koncentracja wskazań poszczególnych kanałów na etapie I-szej informacji i na etapie decyzji

Kanał	Liczba wskazań		Częstość wskazań		Współczynnik i pole koncentracji (P)
	I-sza informacja	decyzja	I-sza informacja	decyzja	
radio	4	0	0,026	0,000	0,000
książki	2	0	0,013	0,000	0,000
telewizja	10	1	0,066	0,007	0,000
czasopisma	2	1	0,013	0,007	0,000
sąsiedzi	51	29	0,338	0,207	0,080
rodzina	16	12	0,106	0,086	0,056
firmy	10	12	0,066	0,086	0,046
doradztwo	56	85	0,371	0,607	0,517
Razem	151	140	---	---	P = 0,301

Źródło: Badania własne.

Powierzchnia pola koncentracji pomiędzy krzywymi koncentracji na etapie pierwszej informacji i na etapie decyzji wynosi około 0,3 (w skali od 0 do 1), a więc w badanej zbiorowości rolników nie ma dużego zróżnicowania między wykorzystywaniem kanałów na etapie pierwszej informacji i na etapie decyzji.

Największe różnice są w przypadku sąsiadów, rodziny i telewizji – te kanały są częściej wskazywane na etapie pierwszej informacji, a rzadziej na etapie decyzji. Najmniejsze zróżnicowanie jest w przypadku doradztwa – jest ono najczęściej wskazywane zarówno na etapie pierwszej informacji, jak i na etapie decyzji. Badani rolnicy korzystali najczęściej z tradycyjnych (lokalnych i personalnych) kanałów przepływu informacji i były one najbardziej skuteczne.

Dla dokonania pełnego porównania badanych kanałów przepływu informacji posłużono się analizą ich mocnych i słabych stron (tabela 7).

W badaniach dokonano również analizy porównawczej jakości informacji przekazywanych przez poszczególne kanały. W tym celu w kwestionariuszu wywiadu postawiono rolnikom pytanie „Jakie najważniejsze cechy informacji zdecydowały o korzystaniu z poszczególnych kanałów w podejmowaniu decyzji innowacyjnych i bieżącym zarządzaniu gospodarstwem”.

Tabela 7

Mocne i słabe strony poszczególnych kanałów przepływu informacji

Kanały	Mocne strony	Słabe strony
telewizja	- szybki przekaz do dużej grupy odbiorców, - aktualność informacji, - wielość form (obraz, słowo, przykład) - atrakcyjność przekazu	- ogólnikowość treści, - trudność uwzględnienia potrzeb i specyfiki poszczególnych gospodarstw - tendencyjność i jednostronność, - selektywność wyboru informacji, - trudne słownictwo, - brak „sprzężenia zwrotnego”
radio	- szybki przekaz do dużej grupy odbiorców, - możliwość korzystania niemalże w dowolnym miejscu i czasie,	- przekaz tylko werbalny, - ogólnikowość treści, - selektywność wyboru informacji, - trudne słownictwo, - brak „sprzężenia zwrotnego”
czasopisma	- dość szybki przekaz do dużej grupy odbiorców, - wielość form (słowo, ilustracja, przykład), - fachowość informacji, - wiarygodność informacji, - możliwość wielokrotnego korzystania	- tylko forma słowa pisanego, - trudne słownictwo, - brak „sprzężenia zwrotnego”, - ograniczona możliwość dostępu, - wysoki koszt zakupu
literatura (książki fachowe)	- fachowość wiedzy i informacji, - wiarygodność informacji, - możliwość wielokrotnego korzystania	- tylko forma słowa pisanego, - trudne słownictwo, - brak „sprzężenia zwrotnego” - długi czas przekazu, - ograniczona możliwość dostępu, - wysoki koszt zakupu
doradztwo	- fachowość wiedzy i informacji, - wiarygodność informacji, - wielość form i metod (indywidualne, grupowe, środowiskowe, słowo mówione i pisane, dyskusje, metody praktyczne, szkolenia, porady indywidualne), - istnienie „sprzężenia zwrotnego”, - informacje poparte przykładami, - informacje zrozumiałe i dostosowane do sytuacji i potrzeb konkretnego odbiorcy	- mała liczba doradców w stosunku do potrzeb, - możliwość osobistego kontaktu z ograniczoną liczbą rolników, - ograniczona możliwość dotarcia bezpośrednio do rolnika (brak samochodów służbowych, duże odległości, zły jakości drogi, ograniczenia czasowe i finansowe), - informacja może być subiektywna
sąsiedzi, rodzina	- wiarygodność informacji, - istnienie „sprzężenia zwrotnego”, - informacje poparte przykładami, - informacje zrozumiałe i dostosowane do sytuacji i potrzeb konkretnego odbiorcy	- możliwość osobistego kontaktu z ograniczoną liczbą rolników, - informacja może być subiektywna, - tendencyjność, - często niska fachowość przekazywanej wiedzy i informacji,
firmy prywatne	- fachowość wiedzy i informacji, - możliwość „sprzężenia zwrotnego”, - możliwa wielość form, - duża konkretność i użyteczność informacji, - aktualność informacji	- ograniczona liczba odbiorców, - informacja może być subiektywna, - tendencyjność, - niski zakres przekazywanych informacji, - uwzględnianie głównie interesu firmy

Źródło: Badania własne.

Z analizy uzyskanego materiału empirycznego wynika, że wykorzystywane przez respondentów kanały przekazu informacji różniły się, w ich opinii, również pod względem jakości przekazywanych informacji. Wiarygodność informacji respondenci ocenili we wszystkich kanałach w granicach 30–40 %; aktualność w granicach 20–30% (z wyjątkiem firm prywatnych – 99%, ocena ta dotyczyła głównie informacji rynkowych, które respondenci najczęściej uzyskiwali samodzielnie). Z kolei pod względem obiektywności przekazywanych informacji firmy obsługujące rolnictwo znalazły się na ostatnim miejscu, największą liczbę wskazań otrzymało doradztwo – 26%. Pod względem fachowości przekazywanych informacji na pierwszym miejscu znalazło się doradztwo, przed czasopismami fachowymi i telewizją (jednak w przypadku telewizji opinie te w większości dotyczyły informacji ogólnych o polityce rolnej państwa, w znacznie mniejszym zaś stopniu pozostałych informacji). Oceniając użyteczność przekazywanych informacji respondenci wskazywali w większości na przewagę doradztwa rolniczego (65% wskazań) i firm obsługujących rolnictwo (45% wskazań). Sąsiedzi i firmy otrzymały w tym zakresie około 20% wskazań, zaś telewizja tylko 4%.

Poszczególne kanały różnią się więc dość znacznie nie tylko zakresem uzyskiwanych z nich informacji czy wykorzystaniem tych informacji w procesie innowacyjno – decyzyjnym, ale także oceną jakości przekazywanych informacji, co zapewne znacząco wpływa na ich wykorzystywanie i skuteczność.

6. Uwagi końcowe

Analizując wyniki przeprowadzonych badań, a także literaturę przedmiotu można sformułować następujące wnioski:

1. Nie zauważono istotnych różnic w oddziaływaniu kanałów przekazu informacji w obu badanych wsiach, a więc położenie wsi nie jest czynnikiem różnicującym. Dostęp do informacji jest zbliżony. Wynika to m.in. z faktu wyposażenia badanych gospodarstw w odbiorniki telewizyjne i radiowe, telefony i samochody oraz z zatrudnienia części członków rodzin poza wsią.
2. Każdy z kanałów komunikowania pełni inną funkcję i charakteryzuje się różną skutecznością w zależności od wielu wymienionych wcześniej czynników. Aby zwiększyć skuteczność oddziaływania, konieczne jest więc ich integralne oddziaływanie.
3. W badanych wsiach wykorzystywane były głównie tradycyjne (personalne) kanały przepływu informacji, chociaż współcześnie istnieje coraz większa potrzeba wykorzystywania nowoczesnych technik przekazu (programy komputerowe, internet)
4. Proponuje się utworzenie „wiejskiej sieci informacyjnej” opartej na komputerowej bazie danych w gospodarstwach współpracujących z ośrodkami do-

radztwa rolniczego lub gospodarstwach lokalnych autorytetów. W związku z tym konieczne byłoby przygotowanie rolników w zakresie obsługi komputerowej bazy danych oraz systematyczna aktualizacja informacji. Gospodarstwa te byłyby pod nadzorem ośrodków doradztwa rolniczego.

5. W społecznościach lokalnych, jakimi są m.in. małe wsie, nabierają szczególnego znaczenia nowe rodzaje usług informacyjnych, takie jak np.:
 - prowadzenie akcji edukacyjnych i rozwijanie prasy lokalnej;
 - strategia medialna (kasety wideo i linie pomocy telefonicznej);
 - strategia sąsiedzka.
6. Najważniejszymi czynnikami, które mogą mieć wpływ na pobudzanie potrzeb i działań informacyjnych wśród społeczności lokalnych, są:
 - włączenie jednostek samorządowych, zwłaszcza gminnych oraz bibliotek publicznych do działań i akcji informacyjnych;
 - przekazywanie informacji ważnych dla społeczności lokalnych jednocześnie do kilku instytucji (nigdy do jednej i tylko jednej), aby zwiększyć gwarancje ich przepływu w środowiskach lokalnych;
 - tworzenie obowiązujących norm i mechanizmów przepływu informacji o strategii i planach rozwoju lokalnego, o pozyskiwanych funduszach z różnych źródeł, także pozarządowych – nie tylko do prasy lokalnej, ale również do bibliotek szkolnych i publicznych, które tworzyłyby z nich wyodrębnione zasoby dokumentów i informacji lokalnych, przeznaczonych do specjalnego promowania;
 - skłanianie bibliotekarzy i nauczycieli do organizowania w pracowniach komputerowych, utworzonych w ramach programu „internet w każdej gminie”, promocyjnych akcji upowszechniania technik informacyjnych w środowiskach lokalnych, zwłaszcza w czasie powszechnych akcji przekazywania informacji, np. sprawozdań podatkowych, podań do szkół, dokumentów kontraktacyjnych, wniosków o zasiłki pomocy społecznej.

W gospodarce rynkowej informacja staje się towarem. Rolnicy coraz częściej skłonni są ponosić wydatki związane z pozyskiwaniem aktualnych i wiarygodnych informacji. Liczne badania oraz dane statystyczne wskazują, że coraz większa liczba właścicieli gospodarstw rolnych decyduje się na zakup komputera i podłączenie internetu, pomimo wysokich kosztów.

Rolnikom brakuje jednak często zarówno odwagi i przekonania, jak też kompetencji do pozyskiwania i prawidłowego interpretowania informacji z istniejących już nowoczesnych kanałów. Ośrodki doradztwa rolniczego, z racji pełnionych przez nie funkcji i doświadczenia pracowników, mogą przygotować rolników pod względem edukacyjnym (wyposażenie ich w potrzebne kompetencje) jak i świadomościowym (zachęcenie do korzystania z nowoczesnych technik

przekazu). Mogą one także udostępniać rolnikom aktualne informacje, programy komputerowe wspomagające decyzje czy bazy danych oraz przeprowadzać szkolenia z zakresu wykorzystania i obsługi programów komputerowych czy internetu.

Mimo, że pojawiły się nowoczesne kanały przekazu informacji, a stopień ich wykorzystania i znaczenie stale rośnie, odczuwa się niedostateczny rozwój badań z tego zakresu. Wyjątek stanowi informacja rynkowa - która to problematyka podejmowana była wielokrotnie w badaniach prowadzonych w różnych jednostkach naukowych w latach 90-tych. Również prace, które ukazują się z zakresu komunikowania, chociaż przedstawiają ogólną specyfiką procesu komunikowania, to jednak nie uwzględniają specyfiki i złożoności przepływu informacji w środowisku lokalnym (we wsi). Te zagadnienia wymagają podjęcia dalszych badań.

LITERATURA:

1. Castle E.N., Becker H. H. (1971): Zasady podejmowania decyzji w gospodarstwie rolniczym. PWRiL, Warszawa.
2. Gałąj M.: Przekaz informacji i jej uwarunkowania w strukturze wiejskiej społeczności lokalnej. *Wies i Rolnictwo*, nr 4, 1990.
3. Goban-Klas T (2000): Media i komunikowanie masowe. Teoria i analizy prasy, radia, telewizji i internetu. PWN, Warszawa.
4. Jachimowicz E., Perepeczko B., Sikorska-Wolak I., Tabor K. (2000): Upowszechnianie wiedzy rolniczej na wsi za pomocą środków masowego przekazu – raport z badań. Warszawa.
5. Mrozowski M. (2001): Media masowe - władza, rozrywka, biznes. Oficyna Wydawnicza „Aspra-JR”, Warszawa.
6. Penc J. (1997): Strategie zarządzania. Perspektywiczne myślenie, systemowe działanie. „Placet”, Warszawa.
7. Rogers E. M. (1983): Diffusion of innovation. New York.

ANNA WOŹNIAK

SKUTECZNOŚĆ KANAŁÓW PRZEPŁYWU INFORMACJI W PROCESIE DECYZYJNYM ROLNIKÓW

STRESZCZENIE

Celem badań było poznanie m.in.: jakie potrzeby informacyjne mają rolnicy, gdzie szukają potrzebnych informacji, jak je wykorzystują i jak je oceniają. Badania wykazały, że na skuteczność kanałów przepływu informacji mają wpływ czynniki związane ze środowiskiem społecznym, związane z kanałami przekazu, a także jakość przekazywanych informacji, działalność instytucji doradczych oraz firm obsługujących rolnictwo, m.in. w zakresie przekazywania wiedzy i informacji.

Poprawa jakości usług informacyjnych może być zrealizowana dzięki spełnieniu między innymi takich warunków jak:

- większa otwartość firm i instytucji w udostępnianiu informacji i współtworzeniu systemu informacyjnego; szersza współpraca poszczególnych kanałów (np. doradztwa, firm, mediów) w zakresie pozyskiwania, przetwarzania i rozpowszechniania informacji;
- większa koncentracja doradców na liderach i oddziaływanie poprzez nich na społeczności lokalne.

ANNA WOŹNIAK

EFFICIENCY OF CHANNELS OF INFORMATION TRANSFER IN THE DECISION PROCESS OF FARMERS

SUMMARY

The aim was to find out the information needs of farmers, where they derive necessary information, and how they make use of and value it.

Researches and surveys demonstrated that efficiency of transmission is impacted by factors connected with social milieu, channels of transfer, quality of information, activities of consulting institutions and firms covering with their services agriculture, a/o. in the range of transmitted know-how and information.

Quality improvement of informational services can be realised thanks to accomplishing among other of such conditions as:

- larger openness of firms and institutions by accessibility of information and co-creation of informational systems;
- broader and larger co-operation of particular channels/levels (e.g. of consulting, firms, media) in the range of gaining/ obtaining, processing and dissemination of information;
- larger advisors concentration by leaders and affecting through them local communities.

TOMASZ MARCYSIAK
*Akademia Techniczno-Rolnicza
w Bydgoszczy*

ZRÓWNOWAŻONY ROZWÓJ OBSZARÓW WIEJSKICH W OPINII DORADCÓW ROLNICZYCH

1. Wstęp

U szczytu rozwoju ery przemysłowej zaczęto dostrzegać ograniczoność niektórych zasobów eksploatowanych przez człowieka oraz postępującą dewastację środowiska naturalnego. Zgłoszono też postulat rozwoju, który daje się pogodzić zarówno z przyszłymi, jak i obecnymi potrzebami człowieka. Taki rozwój jako efekt wyważonych relacji ze środowiskiem naturalnym, Barbara Ward określiła terminem zrównoważony. Koncepcja zrównoważonego rozwoju (sustainable development) służy dziś między innymi do określenia praktycznych potrzeb funkcjonowania i odnosi się do analizy różnych zasobów i systemów przestrzennych np. miast, obszarów wiejskich, rolnictwa, turystyki itp. W niniejszym opracowaniu sustainable development rozumiany jest jako koncepcja trwałego wzrostu z uwzględnieniem aspektów ekonomicznych, społecznych, kulturowych, ekologicznych i technologicznych.

W 2004 roku Polska ma się stać nowym członkiem Unii Europejskiej. Jednym z ważniejszych obszarów pojawiających się podczas negocjacji członkowskich, a zarazem budzącym szerokie zainteresowanie mediów i opinii publicznej jest polska wieś i rolnictwo. Zamyśłem współczesnych animatorów życia społecznego jest wykorzystanie stanu polskiego rolnictwa jako atutu, dla propagowania rolnictwa ekologicznego, a przez to poprawy jakości życia mieszkańców obszarów wiejskich. W prowadzonych dyskusjach pojawiają się głosy wskazujące potrzebę przeorientowania tradycyjnych form rolnictwa w rolnictwo społecznie zrównoważone [patrz Woś 2002]. Jednym z priorytetów rozwojowych powinno być właściwe kształtowanie struktury krajobrazu rolniczego, prowadzące do poprawy bilansu cieplnego i wodnego oraz kształtowanie naturalnych procesów samooczyszczania się środowiska, co w efekcie ma doprowadzić

do trwałego i zrównoważonego ze środowiskiem naturalnym rozwoju rolnictwa [Łojewski, Skinder 1998].

Przyjęcie nowych koncepcji przez rolników i pozostałych mieszkańców obszarów wiejskich zależy jednak od wielu czynników, tj.: uniwersalnych cech adaptatorów, jakości użytkowanej przestrzeni produkcyjnej, gospodarczego potencjału regionu i koniunktury ekonomicznej oraz od wymiany myśli między ludźmi [Zawisza 2002]. Istotnym ogniwem w transformacji nowych idei mogą być państwowe organizacje doradcze rozmieszczone na terenie całego kraju. Wynika to nie tylko z gęstej sieci punktów doradczych, ale i z potencjału tkwiącego w strukturze ODR.

2. Cel, metody i organizacja badań

Z uwagi na potrzebę udziału w dyskusji nad modernizacją gospodarstw, możliwościami poprawy jakości życia ludności rolniczej, a także intelektualnego i organizacyjno-technicznego zaplecza ośrodków doradztwa rolniczego do badań wytypowano wybranych kierowników rejonowych zespołów doradczych.

Ankiety skierowano do osób, które naszym zdaniem mają duży wpływ na przenikanie innowacji technologicznych i nowych idei do środowisk rolników i przedsiębiorców wiejskich oraz kompetentnych w temacie odnowy wsi i rolnictwa. Bierący udział w badaniu kierownicy pracują w sumie z grupą 1169 podległych im doradców. Według zebranych informacji można szacować, że na obszarze działania tych doradców znajduje się 1 120 717 rolników, z których 173 prowadzi gospodarstwa ekologiczne (z atestem lub w trakcie uzyskiwania atestu). Narzędziem badawczym był kwestionariusz ankiety składający się z 52 pytań. W lipcu i sierpniu 2002 roku wysłano do ośrodków doradztwa rolniczego działających w każdym województwie 300 ankiet. Do stycznia 2003 roku z 13 województw otrzymano 122 wypełnione ankiety. Bazę danych i obliczenia statystyczne sporządzono za pomocą programu Access.

Badanie to miało między innymi: określić w jakim stopniu rozpowszechniony jest postulat rozwoju zrównoważonego w ośrodkach doradztwa rolniczego na terenie całego kraju, wskazać stopień kojarzenia tego postulatu z ekologią oraz sformułować hipotezy dla bardziej systematycznych badań nad jego upowszechnianiem i możliwościami wprowadzenia do praktyki rolniczej w Polsce w najbliższych latach¹. W przededniu wstąpienia Polski w struktury UE wiedza mieszkańców wsi o UE jest wciąż niewystarczająca. Niewiele zapewne zmieniło się od czasu, kiedy tuż przed referendum unijnym Fedyszak-Radziejowska informowała: „Warto pamiętać, że większość mieszkańców wsi nie ma doktoratu z pra-

¹ W niniejszym opracowaniu zamieszczono tylko część wyników i komentarzy, których pełen opis można znaleźć w książce: Zawisza S. /red./: „Zarządzanie zrównoważonym rozwojem obszarów wiejskich”. Wydawnictwa Uczelniane ATR, Bydgoszcz 2004, ss. 357.

wa unijnego i musi przed podjęciem decyzji w referendum zaufać nie tylko własnemu rozsądkowi i rozsądkowi sąsiadów, lecz także ekspertom, elitom i swoim przywódcom...”[Fedyszak-Radziejowska 2003]. Do grona tych ekspertów zalicza się między innymi doradców rolniczych, dlatego istotne wydaje się poznanie nie tylko sposobów działania doradców, ale także ich opinii na temat nowych koncepcji i możliwości ich upowszechniania.

W badaniu wzięło udział 122 kierowników rejonowych zespołów doradczych (69 mężczyzn i 53 kobiety) w wieku od 30 do 66 lat. Reprezentowali oni ODR-y z 13 województw. Zebrana próba to 1/3 całej populacji.²

Zdecydowana większość respondentów posiadała wykształcenie wyższe 83,6% lub wyższe i podyplomowe 9,8 %. Tylko 4 respondentów (3,3% badanej zbiorowości) miało średnie wykształcenie.

3. Wyniki badań

3.1. Rola i możliwości ODR w realizacji koncepcji rozwoju zrównoważonego w opinii doradców rolniczych

Po czternastu latach transformacji ustrojowej obszary wiejskie nadal funkcjonują w swego rodzaju próżni społecznej, której przyczyn należy upatrywać między innymi w niedostatku instytucji reprezentujących interesy lokalnych społeczności, takich jak stowarzyszenia, fundacje, grupy działania, inicjatywy obywatelskie itp. [Kaleta 2003]. Priorytetem ostatnich lat stały się działania aktywizujące kapitał społeczno-gospodarczy wsi, które przyjęły nazwę polityki regionalnej czy strukturalnej. Za deklaracjami politycznymi pojawiły się także środki finansowe (fundusze strukturalne), które mają sprzyjać aktywizacji społeczno-ekonomicznej w sferach gospodarczych, społecznych, przyrodniczych i kulturowych wsi i małych miast [Kaleta 2003]. Wsparcie finansowe (w postaci bezwrotnych grantów) z funduszy strukturalnych realizujące politykę przemian obszarów wiejskich obejmie trzy priorytety:

Priorytet I – wspieranie zmian i dostosowań w rolnictwie.

Priorytet II – zrównoważony rozwój obszarów wiejskich.

Priorytet III – rozwój i dostosowanie do norm UE artykułów rolnych [Paradowski 2003].

W ramach pierwszego priorytetu przewidziano pomoc dla instytucji, których jednym z celów jest pogłębianie wiedzy zawodowej rolników. Pomoc obejmie

² Całkowita populacja tej grupy zawodowej wynosi w przybliżeniu 290 kierowników rejonowych, jak oszacowano według listy teleadresowej ośrodków doradztwa rolniczego, zamieszczonej na stronach internetowych Krajowego Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich: www.cdr.gov.pl

miedzy innymi szkoły rolnicze, instytucje i centra rozwoju przedsiębiorczości typu *non profit* oraz jednostki doradztwa rolniczego [Paradowski 2003].

Plany te pokrywają się z oczekiwaniami badanej grupy doradców, którym zadano pytanie, o możliwości upowszechniania postulatów zrównoważonego rozwoju rolnictwa. Pytanie to miało charakter otwarty i na podstawie uzyskanych odpowiedzi stworzono klasyfikację najczęściej wymienianych i zbliżonych do siebie odpowiedzi (tabela 1). Przede wszystkim doradcy skłaniają się ku szkoleniu i propagowaniu nowych technologii bardziej przyjaznych naturalnemu środowisku (36,1% respondentów). Podobnego zdania jest kolejnych 15,6 % respondentów, którzy postulują także o poszerzenie zakresu usług doradczych i pozyskanie na ten cel dodatkowych środków finansowych.

Działania stymulujące odnowę wsi i restrukturyzację rolnictwa mogą napotykać szereg barier nie tylko ekonomicznych, ale i mentalnych. Dla największej grupy społeczno-zawodowej jaką stanowią rolnicy drugoplanowym będzie zachowanie i ochrona dziedzictwa kulturowego w sytuacji rozchwieanego rynku rolnego i braku możliwości znalezienia alternatywnego zatrudnienia na wsi. Potwierdza to opinia 27,9% badanych doradców, którzy twierdzą, że upowszechnianie tego postulatów zrównoważonego rozwoju jest trudne z uwagi na nieopłacalność wielu kierunków produkcji rolniczej, destabilizację rynku rolnego oraz generalne ubożenie mieszkańców wsi.

Tabela 1

Możliwości pracowników ODR w upowszechnianiu postulatów zrównoważonego rozwoju w odniesieniu do lokalnej grupy rolników

Uzyskane odpowiedzi	Liczba respondent.	%
Szkolenia programowe, informowanie, doradzanie w aspekcie wprowadzania nowych technologii i podejmowania decyzji np. o zmianie kierunku i sposobu produkcji	44	36,1
Małe przekonanie rolników do tej idei - nieopłacalność i destabilizacja rynku rolnego	28	23
Pomoc finansowa na działalność doradczą, zwiększy się kontakt doradca-rolnik, poszerzy zakres usług i profesjonalizm ODR	19	15,6
Małe możliwości ze względu na ubożenie całej wsi	6	4,9
Pomoc finansowa na działalność rolniczą i inwestycje w infrastrukturę wiejską	5	4,1
Wystarczy kilka przykładów produkcji ekologicznej w okolicy	4	3,3
Dostosowanie programów realizacja działań według standardów UE	2	1,6
Uregulowania prawne	2	1,6
Inne	9	7,4
Brak odpowiedzi	3	2,4
Razem	122	100,0

Źródło: Wyniki badań własnych.

Według doradców odpowiednim dla upowszechnienia postulatów zrównoważonego rozwoju będą konkretne działania na przykład w postaci dobrze działają-

cych w okolicy gospodarstw ekologicznych (3,3% respondentów). Będzie to możliwe (jak sądzi 4,1% respondentów), kiedy inwestycje obejmą swym zasięgiem także infrastrukturę techniczną wsi, które są niezbędnym warunkiem rozwoju i dostosowań produkcji rolniczej oraz wzrostu atrakcyjności wsi.

3. 2. Strategie rozwoju obszarów wiejskich w opinii doradców

Skupienie wysiłku na stałym wzroście produktywności, wymusiło racjonalizację produkcji, czyli koncentrację ziemi, wprowadzenie nowych technologii, a także zmniejszenie zapotrzebowania na siłę roboczą w rolnictwie [Kaleta 2000]. Odbiło się to negatywnie na obszarach wiejskich, które w Polsce stanowią swoistą kombinację poziomu kultury i poziomu technizacji rolnictwa [Marks, Białobrzaska 2002]. Każdy jednak region cechują obok słabych, także mocne strony, które można wykorzystać przy wyborze korzystnej dla danej społeczności strategii rozwoju [Duczkowska-Małysz 1999]. Rozwój zrównoważony to także postulat poprawy konkurencyjności obszarów wiejskich jako miejsca zamieszkania i pracy nie tylko na płaszczyźnie wieś - miasto, ale także w aspekcie regionalnym, mając na uwadze obszary słabo rozwinięte z przyczyn historycznych bądź geograficznych i naturalnych. Inwestycje umożliwiające prowadzenie działalności gospodarczej mogłyby zwiększyć zatrudnienie, a tym samym wpłynąć na ograniczenie bezrobocia. Tymczasem potencjalni inwestorzy wybierają jedynie miejsca o dogodnym położeniu w pobliżu większych aglomeracji i tras komunikacyjnych. W rezultacie pogłębiają się odmienności nawet sąsiadujących ze sobą regionów. Rosner, w opracowaniu typologii wiejskich obszarów problemowych podsumowując wyniki swojej pracy stwierdza, że rozwój społeczno-gospodarczy gmin wiejskich wymaga ściśle ukierunkowanego wsparcia. Część gmin może rozwiązać swoje problemy przy pomocy właściwej polityki lokalnej, jednak pozostałe gminy mogą potrzebować wsparcia zewnętrznego [Rosner 1999].

Projektując badania zastanawiano się jakie rozwiązanie wybraliby doradcy w przypadku przedstawienia im dwóch przeciwstawnych strategii rozwojowych. Przy czym jedno o charakterze rozwoju przemysłowego, promującego obszary o korzystnym potencjale rozwojowym (rozbudowana infrastruktura itp.), a drugie o charakterze postulatu wyrównania szans rozwojowych obszarów o niekorzystnej sytuacji społeczno-gospodarczej. Pytanie to miało na celu sprawdzenie nastawienia doradców do zrównoważonego rozwoju. W ankiecie zaproponowano następujące opcje problemu:

pierwsza – inwestowanie w nowoczesne i efektywne przedsiębiorstwa skoncentrowane tylko w regionach, które obecnie dysponują najlepszą infrastrukturą gospodarczą i rokują najwyższą opłacalność tychże inwestycji,

druga – inwestowanie w regionach opóźnionych, dysponujących słabo rozwiniętą infrastrukturą społeczną i gospodarczą w celu zrównoważenia warunków życia mieszkańców obszarów wiejskich.

Wyniki tego sondażu wraz z wybranymi typami opinii na temat wymienionych propozycji strategii rozwojowych prezentują tabela 2 i 3.

Respondenci w większości poparli drugą opcję rozwoju ukierunkowaną na wyrównanie szans społeczno-gospodarczych między poszczególnymi regionami (83,6% respondentów). Taki pomysł negatywnie oceniło tylko 2,5% respondentów. Na uwagę zasługuje 15,6% poparcie dla pierwszej opcji oraz kilka powtarzających się komentarzy, w których 11,5% respondentów zwraca uwagę na społeczne skutki potencjalnej realizacji takiego programu.

Opinie doradców o programach rozwojowych są bardzo ważne, gdyż lokalni i regionalni liderzy skupiający wokół siebie społeczność wiejską mogą doprowadzić do wypracowania lokalnego konsensusu aktywizującego cały region [Kozuch, Sokołowska 2000]. Tymczasem doradca może wspierać ich w podejmowaniu innowacyjnych działań lub poprzez swoje działania wpływać na podejmowanie przez rolników działań w kierunku różnicowania działalności rolniczej na danym obszarze.

Tabela 2

Ocena pomysłu inwestowania w nowoczesne i efektywne przedsiębiorstwa w regionach z najlepszą infrastrukturą gospodarczą i rokujących najwyższą opłacalność inwestycji

Jak ocenia Pan(i) pomysł inwestowania w nowoczesne i efektywne przedsiębiorstwa skoncentrowane tylko w regionach, które obecnie dysponują najlepszą infrastrukturą gospodarczą i rokują najwyższą opłacalność tychże inwestycji	Liczba respondent.	%
Oceniam pozytywnie	19	15,6
Oceniam negatywnie	70	57,4
Z ekonomicznego punktu widzenia tak, ale ze społecznego nie	14	11,5
Inwestycje należy kierować umiarkowanie we wszystkich regionach pod kontrolą rządu	8	6,5
Tylko lokalnie aktywizować	2	1,5
Inne	3	2,5
Brak odpowiedzi	3	2,5
Nie mam zdania	3	2,5
Razem	122	100,0

Źródło: Wyniki badań własnych.

Tabela 3

Ocena pomysłu inwestowania w regionach opóźnionych, ze słabo rozwiniętą infrastrukturą społeczną i gospodarczą w celu zrównoważenia warunków życia mieszkańców obszarów wiejskich

Jak ocenia Pan(i) pomysł inwestowania w regionach opóźnionych, dysponujących słabo rozwiniętą infrastrukturą społeczną i gospodarczą w celu zrównoważenia warunków życia mieszkańców obszarów wiejskich?	Liczba respondent.	%
Oceniam pozytywnie	102	83,6
Oceniam negatywnie	3	2,5
Tylko lokalnie aktywizować	7	5,7
Decyduje państwo	2	1,6
Nierealne	2	1,6
Inne	3	2,5
Brak odpowiedzi	1	0,9
Nie mam zdania	2	1,6
Razem	122	100,0

Źródło: Wyniki badań własnych.

Badana grupa doradców przyszłość obszarów wiejskich utożsamia nadal z rozwojem rolnictwa. Wskazują na to wypowiedzi respondentów na temat roli rolnictwa w przyszłym rozwoju obszarów wiejskich (tabela 4).

Tabela 4

Rola rolnictwa w przyszłym rozwoju obszarów wiejskich

Rola rolnictwa	Liczba respondent.	%
Wiodąca - główny warsztat pracy uzupełniony agroturystyką, produkcją zdrowej żywności przy zachowaniu krajobrazu i czystego środowiska naturalnego	39	32,0
Wiodąca - wspomaga inne sektory gospodarki oraz usługi, dające zatrudnienie i -- trudno powiedzieć	20	16,4
Przy odpowiednim wsparciu finansowym będzie konkurencyjne w stosunku do rolnictwa UE i w perspektywie czasu stanie się godnym źródłem dochodu rolników i budżetu państwa	15	12,3
Nie ma rolnictwa nie ma wsi, tradycji i obszarów wiejskich, rozwój rolnictwa to także kultura regionalna, tożsamość	12	9,8
Po prostu wiodącą	12	9,8
Podstawową jak źródło wyżywienia kraju	5	4,1
Jako miejsce pracy	1	0,8
Malejącą	13	10,7
Inne	2	1,6
Brak odpowiedzi	3	2,5
Razem	122	100

Źródło: Wyniki badań własnych.

W wypowiedziach można znaleźć pozytywne nastawienie do upowszechniania koncepcji rolnictwa zrównoważonego ukierunkowanego na produkcję zdrowej żywności, ochronę środowiska w połączeniu z innymi sektorami gospodarki, usługami na obszarach wiejskich i agroturystyką. „Nie ma rolnictwa, nie ma także wsi, tradycji i obszarów wiejskich” – twierdzi 9,8% respondentów. Tylko 10,7% respondentów uważa, że rola rolnictwa w kształtowaniu obszarów wiejskich w Polsce będzie w przyszłości coraz mniejsza.

4. Podsumowanie

Wyniki badań wskazują, że Ośrodki Doradztwa Rolniczego, mimo bardzo ograniczonych zasobów, wciąż odgrywają znaczącą rolę w procesie przekazywania wiadomości o nowych technologiach i koncepcjach dotyczących prowadzenia działalności rolniczej. Zapewnia to odpowiednio rozbudowana struktura organizacyjna tych instytucji i wysoko wykwalifikowani pracownicy.

Przyszłość obszarów wiejskich doradcy utożsamiają z rozwojem rolnictwa. Dostrzegają jednak szereg problemów, które są głównymi przyczynami marginalizacji społeczności wiejskiej i biedy na wsi. W celu zrównoważenia rozwoju warunków życia mieszkańców obszarów wiejskich doradcy zaakceptowaliby pomysł inwestowania w regionach opóźnionych, dysponujących słabo rozwiniętą infrastrukturą społeczną i gospodarczą, ale w powiązaniu z lokalną aktywizacją kapitału społecznego. Ceną rozwoju w systemie wolnego rynku i konkurencji może być jednak jeszcze większe rozwarstwienie społeczne. Takiej tendencji ma się właśnie przeciwstawić działanie w oparciu o postulat zrównoważonego rozwoju.

Zachodzące w rolnictwie przeobrażenia stale zmieniają charakter pracy doradczej. Osadzenie w realiach gospodarki rynkowej nowych problemów takich jak: podwyższenie ryzyka inwestycji czy zmienna koniunktura gospodarcza upodabnia prace doradcy rolniczego do pracy doradców funkcjonujących w innych dziedzinach życia społeczno-gospodarczego [Turski 2000]. Doradcy nastawiają się obecnie bardziej na odnawialny system rolnictwa, a mniej na rolnictwo z dużym wkładem środków produkcji. Ten system gospodarowania powinien być dostosowany do miejscowej sytuacji, którą rolnik zna lepiej niż pracownicy naukowci, czy doradcy. Dlatego nadal tradycyjną wiedzę rolników uznaje się za kluczową w rozwijaniu odnawialnego rolnictwa [Van den Ban 1997].

Upowszechnianiu koncepcji zrównoważonego rozwoju powinien towarzyszyć (oprócz wsparcia ze strony lokalnych samorządów i zewnętrznych wzmocnień w postaci funduszy strukturalnych) działania edukacyjne nie tylko na poziomie szkoleń organizowanych przez instytucje doradcze ale także na poziomie szkolnictwa rolniczego w szkołach średnich i wyższych. Upłynie jeszcze wiele lat zanim oceny sytuacji na wsi zmienią swój emocjonalny ton, niestety w większości oddający prawdziwy obraz rzeczywistości społeczno-gospodarczej pol-

skiej wsi: „Rozchwyane rynki rolne, kłopoty ze sprzedażą podstawowych produktów (...), postępujące bezrobocie, brak możliwości znalezienia alternatywnej pracy na wsi,...bieda staje się codziennym udziałem wielu chłopskich rodzin” [Ardanowski 2003].

LITERATURA

1. Ardanowski J.K. (2003): Rolnicy i ich organizacje. Nowe życie gospodarcze nr 9. Raport z konferencji: „Szanse polskiej wsi i rolnictwa w integracji z UE”, 11-13.
2. Duczkowska-Małysz, K. (1999): Wiejskie obszary problemowe – dylematy rozwoju w świetle regionalnej polityki Unii Europejskiej. [w:] Aktywizacja społeczności lokalnych o cechach problemowych. CROW, UWM, Olsztyn, 9.
3. Fedyszak-Radziejowska B. (2003): Eurofobie i agrofobie. Nowe życie gospodarcze nr 9. Raport z konferencji: „Szanse polskiej wsi i rolnictwa w integracji z UE”, 4-6.
4. Kaleta A. (2000): Rolnictwo. [w:] Encyklopedia Socjologii, tom 3. Oficyna Naukowa, Warszawa, 327-328.
5. Kaleta A. (2003): Wieś potrzebuje rozwoju zrównoważonego. Nowe życie gospodarcze nr 9. Raport z konferencji: „Szanse polskiej wsi i rolnictwa w integracji z UE”, 10-11.
6. Kożuch B., Sokołowska S. (2000): Mechanizmy ekorozwoju a konkurencyjność obszarów wiejskich. [w:] Ekorozwój w polityce regionalnej. Wyd. Politechniki Białostockiej, Białystok, 191-202.
7. Łojewski S., Skinder Z. [red.]. (1998): Środowiskowe uwarunkowania zrównoważonego rozwoju rolnictwa. Synteza badań diagnostycznych. Wyd. Uczelniane ATR Bydgoszcz, 11-13.
8. Marks R., Białobrzeska R. (2002): Konkurencyjność obszarów wiejskich a globalizacja procesów gospodarczych. [w:] Roczniki Naukowe SERiA, tom IV, zeszyt 1, Warszawa - Bydgoszcz, 119.
9. Paradowski M. (2003): Sektorowy program operacyjny. Nowe życie gospodarcze nr 9. Raport z konferencji: „Szanse polskiej wsi i rolnictwa w integracji z UE”, 14-16.
10. Polska Wieś 2000. Raport o stanie wsi. Fundacja na Rzecz Rozwoju Polskiego Rolnictwa. Warszawa 2001, 12.
11. Rosner A. (1999): Wiejskie obszary problemowe – synteza wyników cząstkowych. [w:] Typologia wiejskich obszarów problemowych. PAN IRWiR. Warszawa, 118.
12. Rudnicki F., Skinder Z. (red.) 1999: Zrównoważony rozwój produkcji rolniczej i kształtowanie krajobrazu wiejskiego w regionie kujawsko-pomorskim. Wyd. Uczelniane ATR Bydgoszcz, 5.
13. Turski J. (2000): Propozycja zmian w organizacji prowadzeniu doradztwa rolniczego w Polsce. [w:] Kierunki rozwoju doradztwa rolniczego u progu XXI wieku. Materiały konferencyjne. KCDRRiOW Oddział w Poznaniu, Poznań, 231.

14. Van den Ban A.W., Hawkins H. S. (1997): Doradztwo rolnicze. Małopolskie Stowarzyszenie Doradztwa Rolniczego. Kraków, 21.
15. Wawrzyniak B. M. (2000): Doradztwo w agrobiznesie. Wyższa Szkoła Humanistyczno-Ekonomiczna we Włocławku. Włocławek, 73.
16. Woś A., Zegar S.J. (2002): Rolnictwo społecznie zrównoważone. IERiGŻ, Warszawa, 9.
17. Zawisza S. (2002): Przystawianie innowacji w wiejskich społecznościach lokalnych. Zagadnienia Doradztwa Rolniczego nr 1, 17.

TOMASZ MARCYSIAK

ZRÓWNOWAŻONY ROZWÓJ OBSZARÓW WIEJSKICH W OPINII SŁUŻB DORODCZYCH

STRESZCZENIE

Źródłem opracowania są badania przeprowadzone wśród kierowników rejonowych zespołów doradczych pracujących w strukturach ośrodków doradztwa rolniczego na terenie całego kraju. W artykule poruszono kwestie lokalnej polityki w kontekście rozwoju zrównoważonego i opinie na temat roli rolnictwa w przyszłym rozwoju obszarów wiejskich.

Badana grupa doradców była pozytywnie nastawiona do upowszechniania postulatu rozwoju zrównoważonego, jednak podkreślała ograniczone możliwości finansowe w zakresie prowadzenia szkoleń, licząc na zdecydowane wsparcie ze strony funduszy strukturalnych.

TOMASZ MARCYSIAK

SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF RURAL AREAS IN THE OPINION OF ADVISORY SERVICE

SUMMARY

The research was carried among managers of area advisory groups which are parts of agricultural advisory system on the whole country. In the paper there were brought up matters of local policy in the context of sustainable development and the manager opinion about agriculture role in further development of rural areas.

The examined group of advisory officers represent attitudes aiding disseminating sustainable development, however they strongly point at limited financial opportunity in the field of running professional trainings counting on structural funds support.

ANNA HABA
*Akademia Techniczno-Rolnicza
w Bydgoszczy*

OPINIE ROLNIKÓW O USŁUGACH BANKÓW SPÓŁDZIELCZYCH

1. Wstęp

Spółdzielczość bankowa w Polsce ma długie i bogate tradycje. Obecnie spółdzielczy sektor bankowy to podstawowy element polskiego systemu bankowego, który przeszedł i cały czas przechodzi restrukturyzację, głównie w obszarze organizacji i zasad funkcjonowania.

W warunkach gospodarki rynkowej przed bankami spółdzielczymi stanęły nowe zadania. Część banków nie była w stanie im sprostać, w związku z tym ogłoszono ich upadłość, inne z kolei zrzeszały się w bankach regionalnych.

Spółdzielczy sektor bankowy, pomimo gęstej sieci placówek, znajomości środowiska lokalnego, doświadczenia i tradycji w finansowaniu gospodarki wiejskiej, boryka się z problemami związanymi ze spadkiem udziału tego sektora na rynku operacji finansowych, a także z zaostrzonymi wymaganiami przystosowującymi banki do standardów obowiązujących w krajach Unii Europejskiej. Na obszary obsługiwane przez banki spółdzielcze wkraczają coraz częściej banki komercyjne, które często są bardziej konkurencyjne ze względu na wyższy poziom technologii bankowej, większą kompleksowość oferty usług bankowych i finansowych oraz niższe koszty działania.

W obliczu integracji z Unią Europejską, w ramach przekształceń strukturalnych rolnictwa i terenów wiejskich, banki spółdzielcze są priorytetowym zadaniem polityki gospodarczej w Polsce. W związku z tym, przed sektorem bankowości spółdzielczej, stoi potrzeba wykreowania nowego wizerunku banku spółdzielczego, jako banku konkurencyjnego z szeroką i kompleksową ofertą usług, a jednocześnie banku efektywnego i bezpiecznego.

2. Historia polskiej spółdzielczości

Pierwsze formy spółdzielczości kredytowej zaczęły się rozwijać w Polsce mniej więcej w tym samym okresie co w Europie i bardzo często przyjmowały wzorce europejskie.

Już w XV wieku podejmowane były próby organizowania pomocy kredytowej na zasadach samopomocowych dla najbiedniejszych (głównie włościan) o czym świadczą chociażby, mające charakter praspółdzielczy, kaszubskie maszoperie rybackie [Orzeszko 1998]. Na długo przed działalnością księdza Piotra Skargi istniały, choć jeszcze raczkujące, instytucje drobnego kredytu na wsi.

Jedną z bardziej znanych działalności w obrębie spółdzielczości bankowej była Fundacja Ostrołęcka Taniego Kredytu, założona przez księdza Wawrzyńca Białobrzeskiego w 1577 roku. Nieco później, powstały tzw. „banki pobożne”, które broniły ludność przed wyzyskiem lichwiarzy. Ich prekursorem był ksiądz Piotr Skarga, który w 1585 roku założył pierwszy taki bank z siedzibą w Krakowie.

Osobą, która w największym stopniu przyczyniała się do rozwoju spółdzielczości w Polsce był Stanisław Staszic, który uzyskał tytuł ojca polskiej spółdzielczości. Staszic na kartach historii zapisał się głównie jako twórca Hrubieszowskiego Towarzystwa Rolniczego, które zostało przez niego założone w 1816 roku. Działo ono na zasadzie współdziałania członków w zakresie ratowania się w nieszczęściach [Ingłot 1971].

W czasie, kiedy Polska podzielona była pomiędzy trzech zaborców: Królestwo Pruskie, Cesarstwo Austriackie i Cesarstwo Rosyjskie, spółdzielnie kredytowe przyjmowały różne formy organizacyjne w zależności od ustawodawstwa obowiązującego w poszczególnych zaborach. Walka o rozwój gospodarczy naszego społeczeństwa kojarzona była z walką o tożsamość narodową oraz niepodległość i dlatego wyraźnego podkreślenia wymaga również narodowy i patriotyczny charakter polskiej spółdzielczości bankowej [Orzeszko 1998].

W przededniu I wojny światowej na ziemiach polskich było około 5 tysięcy spółdzielni oszczędnościowo-pożyczkowych, które zrzeszały ponad 2 miliony członków [Żabiński 1978].

Sytuacja polskiej spółdzielczości kredytowej, po odzyskaniu niepodległości była skomplikowana, ze względu na brak jednolitych podstaw prawnych, rozbięcie organizacyjne i stratę majątku wielu spółdzielni. W 1934 r. został utworzony Związek Spółdzielni Rolniczych i Zarobkowo-Gospodarczych, do którego należało 666 banków ludowych i 2681 Kas Stefczyka. Pomimo wielkiego sukcesu, jakim była udana konsolidacja ruchu spółdzielczego, spółdzielnie oszczędnościowo-pożyczkowe nie zdołały odzyskać swojej dawnej świetności przed wybuchem II wojny światowej.

Lata 1939-1945 to okres likwidacji szeregu polskich spółdzielni oszczędnościowo-pożyczkowych. Liczba tych spółdzielni spadła w ciągu sześciu lat okupacji niemieckiej z 3774 do 952.

Po wyzwoleniu spod okupacji, przed polską spółdzielczością stanęło trudne zadanie odbudowy całego systemu spółdzielczości bankowej. Na ziemiach odzyskanych zaczęły być tworzone nowe banki, których działalność oparta była na przedwojennych statutach. Znaczącym momentem w odbudowie spółdzielczości bankowej była reforma systemu bankowego, przeprowadzona w oparciu o dekret o reformie bankowej z 25 października 1948 roku. Dekret ten dotyczył zasad i trybu likwidacji niektórych przedsiębiorstw bankowych. Na mocy tego dekretu likwidowane były wszystkie przedsiębiorstwa bankowe, które powstały przed wybuchem II wojny światowej. Lata 1949-1950 to okres gruntownej reformy systemu bankowego. Zgodnie z zarządzeniem Ministra Skarbu, nastąpiła likwidacja istniejących wcześniej instytucji kredytowych, a na ich bazie powstawały Gminne Kasy Spółdzielcze. Ich działalność została całkowicie podporządkowana gospodarce scentralizowanej, tym samym spółdzielczość bankowa utraciła samodzielność i samorządność.

Przełomowym rokiem dla spółdzielczości kredytowej był rok 1956, w którym to został zatwierdzony nowy wzorcowy statut. Statut ten wprowadził nową nazwę spółdzielni kredytowych - „kasa spółdzielcza”, zwiększył ich uprawnienia i wpływ członków spółdzielczych na działalność. W 1957 roku na mocy ustawy została przywrócona instytucjom kredytującym dawna nazwa „spółdzielnia oszczędnościowo-pożyczkowa”, poza tym został dokonany podział spółdzielni na rolnicze i miejskie. Tegoż samego roku powstał Związek Spółdzielni Oszczędnościowo-Pożyczkowych (SOP), którego utworzenie przywróciło spółdzielczą strukturę spółdzielczości bankowej w Polsce. Od 1969 roku SOP są uprawnione do używania nazwy „bank” z dodatkiem „spółdzielczy”, bądź „ludowy”.

Od roku 1957 polska spółdzielczość kredytowa stała się członkiem Międzynarodowej Federacji Kredytu Rolnego (CICA) oraz jej Europejskiej Komisji Spółdzielczości Bankowej, dzięki czemu mogła czerpać doświadczenia od spółdzielczości zachodnioeuropejskiej [Orzeszko 1998].

Na mocy ustawy z 12 czerwca 1975 r. został powołany spółdzielczo-państwowy Bank Gospodarki Żywnościowej (54% udziałów należało do Skarbu Państwa, a 46% do banków spółdzielczych), który powstał z połączenia Centralnego Związku Spółdzielni Oszczędnościowo-Pożyczkowych i Banku Rolnego. Banki Spółdzielcze były zrzeszone w BGŻ, który pełnił wobec nich funkcję centrali finansowej oraz Centralnego Związku Spółdzielczego i Rewizyjnego. Nastąpił podział zadań pomiędzy BGŻ, a banki spółdzielcze. BGŻ obsługiwał osoby prawne, natomiast osoby fizyczne były obsługiwane przez banki spółdzielcze. Ta sama ustawa zobligowała spółdzielnie oszczędnościowo-pożyczkowe do używania nazwy „bank spółdzielczy” [Ozdowski 1990].

Od 1990 roku zaczęły powstawać niezależne banki regionalne. Proces wchodzenia banków spółdzielczych na wolny rynek zakończył się dla niektórych upadłością.

W ciągu sześciu lat liczba banków spadła z 1663 w 1990 roku do 1498 w 1996 roku, przy czym spadek liczby banków nie zatrzymał się na tym etapie. W 1993 roku ponad 75% banków spółdzielczych zrzeszyło się w BGŻ, natomiast pozostałe wybrały inne banki regionalne.

3. Cel, metoda badań i materiały źródłowe

Celem głównym badań było poznanie procesu dostosowania się banków spółdzielczych do wymogów gospodarki rynkowej. Cel główny zrealizowano poprzez następujące cele szczegółowe:

- Ocenę konkurencyjności wybranych banków spółdzielczych;
- Ocenę opinii klientów banków spółdzielczych o świadczonych usługach przez banki;
- Poznanie preferencji rolników wobec usług oferowanych przez banki spółdzielcze.

W pracy weryfikowano hipotezę zakładającą, że banki spółdzielcze wzmacniają swoją pozycję na rynku, jednakże nie wykorzystują wielu możliwości, przede wszystkim zbyt wolno wprowadzają nowe produkty bankowe i nowe technologie obsługi klienta.

W celu poznania opinii klientów o bankach spółdzielczych przeprowadzono badania ankietowe. W tym celu wybrano grupę rolników korzystających z usług świadczonych przez banki spółdzielcze na terenie województwa kujawsko-pomorskiego. Badania przeprowadzono wśród 145 osób. Korzystano z kwestionariusza ankiety przygotowanego specjalnie dla tych badań.

4. Wyniki badań

W wyniku badań ciągłych Instytutu Badania Opinii i Rynku – PENTOR dotyczących opinii, postaw i zachowań ludności wobec banków oraz korzystania osób prywatnych z usług i produktów bankowych stwierdzono, iż w roku 2001 z usług i produktów bankowych korzystało 57,5% mieszkańców Polski w wieku powyżej 15 lat. Jest to o 3,2% więcej w stosunku do roku 2000. Wzrosła również liczba klientów banków z 16,7 mln osób do 17,7 mln. Największy wzrost zainteresowania usługami bankowymi odnotowano w grupie społeczno-zawodowej rolników, stwierdzono aż 12% wzrost.

Wśród osób korzystających z usług bankowych w 2001 roku 84% klientów banków posiadało konta osobiste, o 5 punktów procentowych więcej w stosunku do roku 2000. Najwyższy przyrost, bo 3% na rynku kont osobistych odnotowały

banki spółdzielcze (ich udział wzrósł z 9 do 12%) zachowując tym samym trzecią pozycję, ustępując PKO Bank Polski (jego udział w rynku zmalał z 34% do 30%) oraz PEKAO S.A., który także odnotował spadek udziału z 18% do 16%.

Badania przeprowadzone przez Instytut Badania Opinii i Rynku – PENTOR wykazują, że na rynku usług bankowych nie ma dynamicznych zmian. Aktywność klientów bankowych na rynku depozytowo-kredytowym wyraźnie się osłabiła. Zaskakujące jest natomiast intensywne zainteresowanie usługami bankowymi wśród rolników, którzy stanowią grupę społeczną borykającą się z problemami ekonomicznymi. Wiadomo również, że banki spółdzielcze, które obsługują sektor rolny i rzemieślniczy dzielą owe problemy ze swoimi klientami. Jak pokazują jednak badania PENTOR-u stanowią one w porównaniu z innymi bankami rozwijającą się grupę.

Według badań przeprowadzonych w 2000 roku przez Zakład Badań Marketingowych INFOMARKT z Poznania, klienci banków za najlepszy bank uznali:

- PKO BP - I miejsce (29%),
- Banki Spółdzielcze - II miejsce (12%),
- Wielkopolski Bank Kredytowy S.A. - III miejsce (9%).

Pięć banków otrzymało po 3-5% głosów, a są to: BGŻ, PEKAO S.A., Pomorski Bank Kredytowy S.A., Bank Zachodni S.A., Bank Śląski S.A [Śmiłowski 2002].

Od początku istnienia spółdzielczego sektora bankowego, rolnicy stanowili najważniejszą grupę klientów tych banków. Popularność banków spółdzielczych w tej grupie zawodowej liczy 42%, tymczasem w innych grupach zawodowych stanowi tylko 5-8%. Obecnie jednak atrakcyjność tej grupy spadła ze względu na niski poziom dochodów. Bankowcy zdają sobie sprawę, że rolnicy stanowią grupę społeczno-zawodową, która w perspektywie kilku lat, w miarę poprawy ich sytuacji dochodowej, będzie przedmiotem silnej konkurencji pomiędzy bankami. Z tego względu banki działające na obszarach rolniczych już w tym okresie zabiegają o tę grupę klientów. Przed bankami spółdzielczymi stoi natomiast trudne zadanie zatrzymania tych klientów we własnych strukturach.

Klientami banków spółdzielczych są rolnicy, którzy w 73,1% prowadzą kierunek produkcji mieszanej. Najczęściej są to rolnicy którzy posiadają gospodarstwa średniej wielkości. Gospodarstwa o wielkości od 10-30 ha posiada 68,4% respondentów. W badanej grupie zawodowej klientów banków spółdzielczych, dominują starsi rolnicy powyżej 40 roku życia (63,8%). Stosunkowo niewielką grupę wśród klientów banków stanowią rolnicy młodzi do 40 lat (36,2%), do których skierowana jest preferencyjna linia kredytowa MR (zwana popularnie kredytem dla młodych rolników).

Analiza wyników badań ankietowych wykazała, iż znacząca część klientów banku w grupie społeczno-zawodowej, jaką są rolnicy korzysta z usług BS już od kilkunastu lub kilkudziesięciu lat (tabela 1).

Tabela 1

Okres przez jaki klienci korzystają z usług Banków Spółdzielczych

Okres korzystania z usług BS			
krócej niż rok	1-5 lat	5-10 lat	powyżej 10 lat
2%	10%	14%	74%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Optymistyczne są wyniki badań ankietowych dotyczące częstotliwości korzystania z usług banków spółdzielczych. Jak się okazuje, ponad połowa klientów, a mianowicie 54,2% odwiedza bank raz w miesiącu lub częściej. Natomiast 29,9% rolników korzysta z usług banków spółdzielczych kilka razy w roku. Raz w roku bank jest odwiedzany przez 13,2% respondentów. Zaledwie 2,8% badanych rolników odwiedza bank rzadziej niż raz w roku.

Większość klientów banków spółdzielczych (65,5%) korzysta wyłącznie z usług tego banku. Natomiast 35,5% ankietowanych deklaruje sporadyczne korzystanie z usług innych banków. W innych bankach respondenci korzystają głównie z lokat terminowych (34,8%) oraz z rachunków bieżących (30,3%), mniejszym zainteresowaniem cieszą się operacje przelewów (16,7%) oraz kredyty (18,2%).

Na wybór usług oferowanych przez inne banki wpływ miały różne czynniki, które przedstawiają dane zawarte w tabeli 2.

Tabela 2

Czynniki wpływające na korzystanie z usług w innym banku niż Bank Spółdzielczy

	Wyszczególnienie	(%)
1.	Milsza, sprawniejsza obsługa	14,6
2.	Mała odległość od gospodarstwa	11,0
3.	Niższe oprocentowanie kredytu	13,4
4.	Wyższe oprocentowanie lokat	19,5
5.	Większy wybór oferowanych usług	41,5
	Razem	100

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

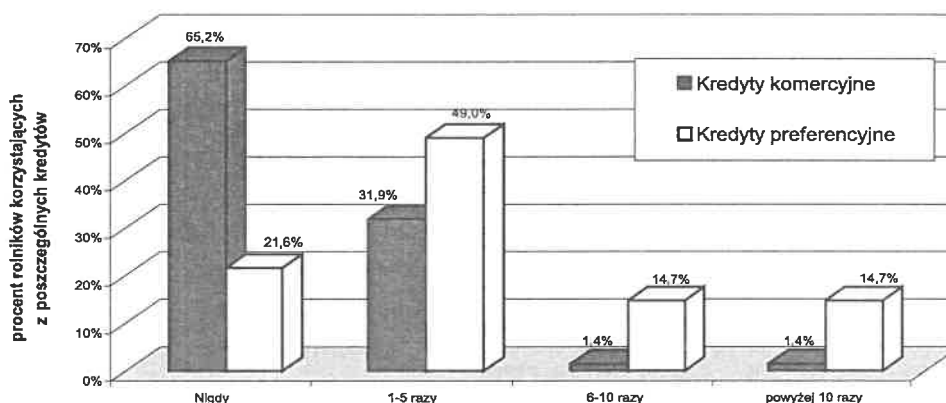
Banki Spółdzielcze świadczą szeroką gamę usług kredytowych, niewątpliwie mają największe znaczenie na rynku udzielania kredytów preferencyjnych. Ich udział w tym rynku stanowi 50%. Jest to wynikiem tradycji, rozbudowanej sieci banków oraz udziału w dotowaniu rolnictwa za pośrednictwem kredytów preferencyjnych. Jednak dostrzegalny jest spadek tej przewagi na rzecz innych ban-

ków w tym regionalnych i zrzeszających, a także banków z przeważającym udziałem kapitału zagranicznego.

Jak często rolnicy korzystają z kredytów komercyjnych i kredytów preferencyjnych przedstawia wykres 1. Ankietowani klienci banków spółdzielczych wykazują ostrożność w korzystaniu z kredytów komercyjnych, 65,2% respondentów nigdy nie korzystało z tej usługi, podczas gdy 31,9% korzystało z kredytu komercyjnego we wspomnianym banku od 1 do 5 razy, natomiast zaledwie 2,8% respondentów skorzystało z tej usługi powyżej 5 razy. Inaczej przedstawia się korzystanie z kredytów preferencyjnych (z dopłatami z budżetu), będących w ofercie banków spółdzielczych. Tutaj mniejszość stanowi ta grupa ankietowanych, która nigdy nie korzystała z tej usługi (21,6%). Sporadycznie z tych kredytów korzysta 49% rolników, natomiast grupa rolników często korzystających z kredytów preferencyjnych to 29,4%. Wśród oferowanych przez BS preferencyjnych linii kredytowych największą popularnością cieszą się kredyty krótkoterminowe, obrotowe na zakup rzeczowych środków do produkcji rolnej.

Wykres 1

Częstotliwość korzystania przez rolników z kredytów komercyjnych i preferencyjnych

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Respondenci w większości nie mieli problemów z uzyskaniem kredytów oferowanych przez banki spółdzielcze (88,8%). Jednak wszyscy respondenci zauważają potrzebę usprawnienia kredytowania, głównie przez zmianę zasad i warunków kredytowania. Zdaniem ankietowanych wymagana dokumentacja jest zbyt skomplikowana, a poza tym przygotowanie jej wymaga dużego nakładu czasowego, co zniechęca do ubiegania się o kredyty. Rolnicy proponują również przeprowadzanie szkoleń dla kredytobiorców, usprawnienie funkcjonowania

banku, a także informowanie społeczeństwa o obowiązujących w danym roku liniach kredytowych (tabela 3).

Tabela 3

Propozycje klientów banków spółdzielczych dotyczące
usprawnienia kredytowania

	Wyszczególnienie	liczba osób	(%)
1.	Zmiana zasad i warunków kredytowania	93	64,1
2.	Usprawnienie funkcjonowania banku	25	17,2
3.	Przeprowadzenie szkoleń dla kredytobiorców	26	17,9
4.	Inne	1	0,7
	Razem	145	100

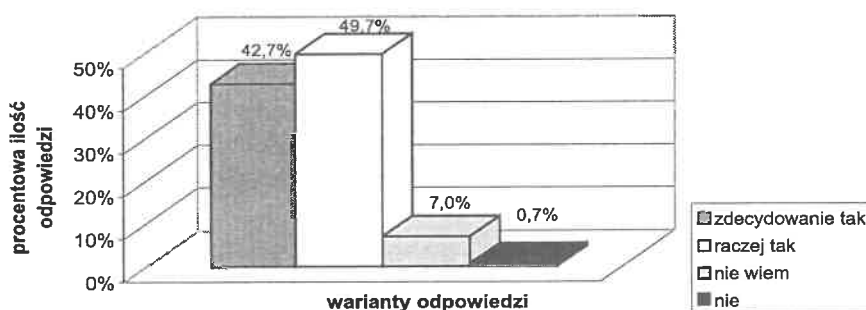
Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Rolnicy jako klienci banków spółdzielczych wykazali zadowolenie z oferowanych usług. Według większości klientów, banki spółdzielcze oferują wystarczającą gamę usług, chociaż klientów odpowiadających „zdecydowanie tak” na pytanie dotyczące oceny oferty produktów bankowych było stanowczo mniej (27,3%) od tych, którzy wybierali opcję „raczej tak” (46,2%). Blisko 20% ankietowanych nie potrafiło ustosunkować się do zagadnienia. Jedynie 7,7% uważa, że gama usług oferowanych przez banki spółdzielcze jest niewystarczająca. Klienci ci narzekają głównie na brak bankomatów oraz na słabo rozwiniętą obsługę internetową.

Klienci banków spółdzielczych nie mają zamiaru w najbliższej przyszłości zmieniać banku. Przeszło 90% klientów wybrałoby bank spółdzielczy powtórnie, 7% nie potrafi się ustosunkować do tego pytania. Natomiast zaledwie 0,7% zdecydowałoby się na wybór innego banku (wykres 2).

Wykres 2

Ocena klientów dotycząca powtórnego wyboru BS

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

5. Podsumowanie i wnioski

Zarówno polska, jak i europejska bankowość spółdzielcza może pochwalić się bogatą przeszło 100-letnią historią. W odróżnieniu od spółdzielczości polskiej Europejskie Banki Spółdzielcze działają nie tylko na rynku krajowym, ale również na międzynarodowym, a wyróżniamy wśród nich: bank holenderski – Rabobank, banki francuskie: Credit Agricole Mutuel, Credit Mutuel, Banque Populaire, czy niemiecki bank – Deutsche Genossenschaftsbank (DG-Bank). Banki te figurują wśród 50 najlepszych banków europejskich. Pozycja spółdzielczości bankowej w Europie świadczy o tym, że banki spółdzielcze są w stanie sprawnie funkcjonować, przynosić zyski i wpływać na rozwój obszarów wiejskich.

Zarówno polska spółdzielczość bankowa, jak i europejska, odznaczają się wspólnymi cechami:

- członkostwo jest dostępne dla wszystkich,
- obowiązuje reguła „jedna osoba – jeden głos”,
- są nastawione na zysk w celu zapewnienia rozwoju,
- mają gęstą sieć placówek.

Jednak w przypadku polskiego sektora bankowości spółdzielczej, w przeciwieństwie do europejskiego, obserwuje się zmniejszenie udziału banków spółdzielczych na rynku usług bankowych, na korzyść banków komercyjnych, które przejmują klientów banków spółdzielczych, w szczególności tych dużych, dla których oferta produktowa banków spółdzielczych przestaje być wystarczająca. Dlatego też, istnieje potrzeba zahamowania tej tendencji poprzez wewnętrzną modernizację banków spółdzielczych, w ten sposób, by oferowały one coraz bardziej nowoczesne produkty bankowe. Konieczne jest również wprowadzenie nowych rozwiązań technologicznych, a w szczególności upowszechnienie informatyzacji działalności. Pozwoli to na poprawienie jakości obsługi klientów i zmniejszy koszty działania, a tym samym usatysfakcjonuje samych klientów [Grobełny 2002].

W bieżącej obsłudze i kredytowaniu rolnictwa oraz przetwórstwa rolno-spożywczego, banki spółdzielcze są najważniejszym partnerem finansowym, aktywnie uczestniczą w rozwoju obszarów wiejskich oraz aktywizują społeczności wiejskie i sprzyjają modernizacji gospodarstw rolnych.

Banki spółdzielcze są bankami dla całej społeczności lokalnej, dlatego powinny zabiegać nie tylko o rolników, ale również o innych klientów prowadzących mały i średni biznes, a także o osoby fizyczne, ponadto powinny wzmacniać swoją pozycję na rynku poprzez łączenie się, co pozwoli im na wzmocnienie swojej kondycji finansowej.

Na podstawie analizy zgromadzonego materiału badawczego można sformułować następujące wnioski:

1. Banki spółdzielcze posiadają niski poziom kapitałów własnych, działają zdecydowanie na obszarach wiejskich o wysokiej stopie bezrobocia.

2. Respondenci twierdzili, że banki spółdzielcze poszerzają swoją ofertę usług, jednak jest to proces zbyt powolny, wskazywali wielokrotnie na brak bankomatów oraz na brak obsługi internetowej.
3. Banki spółdzielcze dla utrzymania swojej pozycji konkurencyjnej i klientów oferują większy wybór usług, niższe marże dla świadczonych usług oraz wyżej oprocentowują depozyty.
4. Banki spółdzielcze obsługują budżety samorządów lokalnych, co świadczy o jakości usług świadczonych przez te banki i dobrej współpracy ze środowiskiem lokalnym.
5. Respondenci wyrażali ogólne zadowolenie z usług świadczonych przez banki spółdzielcze, większość z nich deklarowała dalszą współpracę z tymi bankami.
6. Banki spółdzielcze powinny wzmocnić się kapitałowo, rozwinąć działania marketingowe, bardziej zainteresować członków w swoją działalnością.

LITERATURA

1. Inglot S. (1971): Zarys historii polskiego ruchu spółdzielczego. Cz. I do 1918 roku. Zakład Wydawnictw CRS, Warszawa.
2. Grobelny P. (2002): BS-małe ojczyzny. Gazeta Bankowa 12-18 marca, 24-25.
3. Orzeszko T. (1998): Banki spółdzielcze w Polsce - ekonomiczne i finansowe warunki rozwoju. WWSB Poznań, 30-53.
4. Ozdowski J. (1990): Spółdzielczość bankowa. PWE Warszawa, 89-95.
5. Śmiłowski E. (2002): Mniej aktywni. Gazeta Bankowa 26 lutego - 4 marca, 10-11.
6. Żabiński Z. (1978): Banki spółdzielcze w Polsce w świetle prawa spółdzielczego i bankowego. ZW CZSR Warszawa, 9.

ANNA HABA

OPINIE ROLNIKÓW O USŁUGACH BANKÓW SPÓŁDZIELCZYCH

STRESZCZENIE

W artykule zaprezentowano poglądy rolników na funkcjonowanie banków spółdzielczych. Banki te tworzą najliczniejszą sieć bankową w Polsce i są usytuowane najbliżej społeczności rolniczej, w związku z czym odgrywają szczególną rolę w przemianach strukturalnych rolnictwa. Banki spółdzielcze mimo rosnącej konkurencji pomiędzy bankami starają się zatrzymać grupę społeczno-zawodową jaką są rolnicy we własnych strukturach. Przed sektorem bankowości spółdzielczej stoi potrzeba wykreowania nowego wizerunku banku spółdzielczego, jako banku konkurencyjnego z szeroką i kompleksową ofertą usług, a jednocześnie banku efektywnego i bezpiecznego.

ANNA HABA

THE FARMERS OPINIONS ABOUT COOPERATIVE BANK SERVICES

SUMMARY

This article presents farmers opinions about cooperative banks functioning. These banks create the bank chain in Poland where numerous banks belong. These banks are also situated close to the agricultural community. That means that they play the special part in structural transformations in agriculture. Despite growing competition among banks cooperative banks try to stop the group that farmers create in its own structures. In cooperative banking sector there is a need of creation of a new portrait of cooperative bank as competitive one with wide and complex offer of services and effective and safe at the same time.

MARTA BŁĄD
*Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN
Warszawa*

CZYNNIKI I SYMPTOMY MARGINALIZACJI NA OBSZARACH WIEJSKICH W POLSCE

1. Wstęp

Marginalizacja jest zjawiskiem wielowymiarowym, nie sprowadza się tylko do problemu ekonomicznego, ale także ma aspekt społeczny. Dotyczy ona różnych grup społecznych i obszarów, ale szczególnie ujawnia się na obszarach wiejskich i wśród ludności rolniczej. Problematyka ta nie jest w dostatecznym stopniu poznana i wielu badaczy zwraca uwagę na niewystarczające badania w tej materii i istniejącą „lukę badaniową” [m.in. Wilkin 1998]. Wynika to z tego, iż istniejący stan wiedzy na ten temat nie jest kompletny. Złożoność badanego problemu powoduje, iż znacznie trudniejszym zadaniem jest wyodrębnienie przyczyn zjawiska niż jego symptomów, które są bardziej widoczne. Ponadto, trudno stwierdzić jednoznaczną zależność przyczynowo-skutkową. Dane zjawisko musiałoby istnieć w izolacji od otoczenia, by móc określić, co jest rzeczywistym powodem wystąpienia określonego skutku. Jedynie w laboratorium jest możliwe stworzenie takiego środowiska, w świecie zjawisk społecznych jest to niemożliwe. Każda osoba, rzecz czy sytuacja podlega wpływowi wielu różnych czynników i kategoryczne określenie danego czynnika jako przyczyny, często jest ryzykowne.

Biorąc pod uwagę wagę i złożoność problematyki oraz małe jej rozpoznanie, w niniejszym artykule podjęto próbę naświetlenia zjawiska marginalizacji, z ukazaniem czynników społeczno-ekonomicznych wpływających na przebieg tego zjawiska. Próba identyfikacji czynników i symptomów marginalizacji została podjęta w oparciu o istniejące w literaturze badania i opracowania na ten temat.

2. Wielowymiarowość zjawiska marginalizacji

Zjawisko marginalizacji jest bez wątpienia zjawiskiem wielowymiarowym, czego konsekwencją jest trudność jego zdefiniowania. Respektując złożoność pojęcia i wielość jego definicji, oparto się na definicji prostej, zbliżonej do intuicyjnego pojmowania. Podając za Wilkinem [2003] marginalizacja to zjawisko polegające na ukształtowaniu się takiej sytuacji, w której jednostki czy grupy społeczne (niekiedy wyodrębnione też terytorialnie) nie uczestniczą w postępie społeczno-ekonomicznym, bądź uczestniczą w ograniczonym zakresie.

Marginalizacja nie sprowadza się tylko do problemu ekonomicznego, choć z niego wypływa. Jednak ten właśnie aspekt jest przez samych zmarginalizowanych najbardziej dostrzegany. W wypowiedziach badanych osób [badania Tarkowskiej 1998, 1999, 2000] często pojawia się kwestia braku zasobów finansowych, która podawana jest jako zasadnicza przyczyna marginalizacji oraz biedy, często spowodowanej utratą pracy. W definicji marginalizacji zawiera się element wykluczenia nie tylko ekonomicznego, ale też społecznego. Pozaekonomiczne aspekty marginalizacji bardzo dobrze oddaje termin „wykluczenie” lub „ekskluzja”. Jest on coraz częściej używany w literaturze przedmiotu. Przykładem niech będzie artykuł Lepianki „Czym jest wykluczenie społeczne? Wprowadzenie do europejskich debat na temat ekskluzyj” [2002].

Zjawisko marginalizacji można rozpatrywać w kontekście obiektywności i subiektywności. Kanon norm życia społecznego wyznacza pewne granice, w obrębie których przejawy życia i działania człowieka uznawane są za „normalne”, zaliczane do głównego nurtu życia w społeczeństwie. Znajdujący się poza tą granicą, uznawani są za zmarginalizowanych. Zatem stwierdzić można, iż wyznaczniki marginalizacji (jak też elitarności) związane są z poziomem rozwoju cywilizacji i życia społecznego, z dominującą w danym społeczeństwie wizją włączenia i społecznego uczestnictwa. Zwraca się uwagę, iż wykluczenie jest wpisane w scenariusz przetrwania każdego bez wyjątku społeczeństwa [Lepianka 2002], jest ono naturalne i nieuniknione [Frieske 1999a]. Marginalizacja i wykluczenie nabierają różnych odcieni i znaczeń w zależności od narodowego, a także lokalnego, czy grupowego kontekstu. Warto zastanowić się, w jakim stopniu „obiektywna” marginalizacja (rozumiana jako deprywacja w sferze materialnej, jak i uczestnictwie w życiu społecznym) pokrywa się z subiektywną percepcją marginalizacji mierzoną brakiem satysfakcji w tych sferach.

Wielowymiarowość marginalizacji powoduje, iż można mówić o różnych jej aspektach: nie tylko ekonomicznym i społecznym, lecz także kulturowym, politycznym, przestrzennym etc. Badacze problemu marginalizacji są zgodni co do wielowymiarowości symptomów marginalizacji. Aspekty te przenikają się nawzajem i są ze sobą powiązane, mogą również układać się w ogniwa łańcucha w ten sposób, iż określony czynnik wywołuje kolejny, ten zaś następny itd. Na

przykład, transformację polityczną roku 1989 można uznać za przyczynę zmian ekonomicznych, czego konsekwencją była restrukturyzacja i dekolokalizacja PGR-ów, w wyniku której zmniejszono zasoby siły roboczej, co stało się przyczyną bezrobocia. Oznaczało to dla byłych pracowników tych jednostek nie tylko utratę zasilania finansowego i pogorszenie się warunków życia, ale też zmiany w sferze pozaekonomicznej, w sferze świadomości, pojmowania świata, radzenia sobie z nową rzeczywistością, a nawet zmianami w cechach charakteru.

Frieske [1999a, 1999b] zwraca jednak uwagę na to, że zmarginalizowanie pod jednym względem może, ale nie musi intensyfikować proces marginalizacji pod innym względem. Chociaż marginalizację w dużej mierze utożsamia się z biedą, nie ma argumentów uzasadniających, iż koniecznym korelatem marginalności jest bieda. Możliwe jest bycie zmarginalizowanym i nie – biednym, a także ubogim i nie – wykluczonym.

Powszechnie bezrobocie uznawane jest za jedną z głównych przyczyn marginalizacji, wykluczenia, zaś udział w rynku pracy za drogę do inkluzji. Aspekt ten podkreślany jest w wielu pracach badawczych [m.in. Tarkowska 1998, Halamska 1998, Psyk – Piotrkowska 1998]. Okazuje się jednak, iż w świetle koncepcji ekskluzji i najnowszych badań zachodnich (podanych przez Lepiankę [2002]) bezrobocie nie jest w jednoznacznej relacji z wykluczeniem społecznym, zaś rola pracy zarobkowej jest przeceniana. Należy bowiem również uwzględnić charakter pracy zawodowej, gdyż nie każda praca sprzyja społecznej integracji, a czasem ogranicza życie społeczne wykonujących je osób. W tym świetle można stwierdzić, iż bezrobocie może być, ale nie musi symptomem wykluczenia. Bycie bezrobotnym nie jest warunkiem koniecznym „bycia wykluczonym”, z drugiej strony zatrudnienie nie jest jednoznaczne z inkluzją społeczną.

Trzeba zaznaczyć, że marginalizacja jest procesem, z tego względu jest ona trudna do identyfikacji i jednoznacznego opisanie. Ze względu na swą dynamizm, a także zmiany zachodzące w społeczeństwie, w różnych fazach tego zjawiska można zauważyć odmienne aspekty. Tak jak zmienia się samo zjawisko, tak też zmienia się sposób jego postrzegania i rozumienia. Współcześnie bowiem następuje przejście od społeczeństwa o charakterze wertykalnym do społeczeństwa o charakterze horyzontalnym, w którym pozycje określa się nie przez odniesienie do społecznej hierarchii, ale w relacji: centrum – peryferie. Nie tyle ważne jest, czy się jest „na górze” czy „na dole”, ile to, czy się jest „w” czy „poza” [Lepianka 2002]. W tym aspekcie, podstawowym przejawem marginalizacji czy wykluczenia jest „bycie poza”. Cechą marginalizacji jest zatem jej względność, gdyż można ją identyfikować konfrontując sytuację grup uznanych za zmarginalizowane z sytuacją innych grup.

Należy zwrócić uwagę, iż marginalność może być dobrowolna lub przymusowa, a więc dotycząca osób, które nie wybrały tej drogi w sposób świadomy i celowy (np. byli ludzie pegeerów). Pojęcie „marginalizacji z wyboru” (pisze

o tym m.in. Kowalak [1998], Frieske [1999a, 1999b] dotyczy natomiast społeczności alternatywnych, których cechuje nonkonformizm i poszukiwanie nowych dróg pojmowania i przeżywania rzeczywistości.

Złożoność omawianego procesu powoduje, iż można mówić o syndromie marginalizacji, na który składa się zespół skumulowanych zjawisk (m.in. przestrzenna koncentracja ubóstwa, utrwalona bieda, długotrwałe bezrobocie, powiązane z niskim wykształceniem, przedłużające się korzystanie z zasiłków pomocy społecznej, brak perspektyw dla młodych ludzi) powodujących kształtowanie się pewnej formy underclass.

3. Marginalizacja społeczeństw popegeerowskich

Analizując marginalizację popegeerowską – w dużej mierze utożsamianą z biedą, pojawia się pytanie, czy faktycznie przekształcenia państwowych przedsiębiorstw rolnych były przyczyną owej biedy. Otóż, Tarkowska w swoich pracach [1998 i in.] podkreśla, iż problemy środowisk wiejskich mają stary rodowód, dlatego mówi ona o „starych korzeniach nowej biedy”. Warto to sobie uświadomić, tym bardziej, że w powszechnym rozumieniu to właśnie likwidacja PGR-ów stała się przyczyną biedy. Na długo przed zmianami systemowymi w 1989 r. bieda w Polsce istniała, ale z powodów ideologicznych nie można było o niej mówić ani pisać. Dopiero potem temat biedy „wszedł na scenę” i stał się widoczny, fakt, że po części także ze względu na większą skalę zjawiska, a także na zasadzie kontrastu z rzucającym się w oczy bogactwem innych.

W wyniku przekształceń państwowych przedsiębiorstw rolnych oraz procesów dekoktywizacji zostały uwolnione dwa zasoby: ziemi i siły roboczej. Symptodem procesu marginalizacji było niewłaściwe ukierunkowanie siły roboczej, która nie została zagospodarowana właściwie albo nawet w ogóle nie została zagospodarowana. Zwraca na to uwagę Wilkin [1997]. W wyniku tego społeczność pegeerowska znalazła się na marginesie życia społecznego. Halamska [2001] wyróżnia trzy czynniki, a równocześnie symptomy marginalizacji: dezaktywizacja, bezrobocie oraz pauperyzacja. Za najważniejszy czynnik uważa dezaktywizację, czyli spadek udziału aktywnych zawodowo wśród ludności w wieku produkcyjnym, który przybrał formę wcześniejszej emerytury lub bezrobocia. Utrata pracy spowodowana przekształceniami własnościowymi była charakterystyczna, gdyż bezrobocie dotyczyło całych rodzin osiedli popegeerowskich, co przyczyniało się do pauperyzacji tychże rodzin i społeczności.

Symptodem marginalizacji, która przejawiała się w postaci wzrostu bezrobocia spowodowanego przekształceniami pegeerów jest wytworzenie się różnego typu radzenia sobie z tą sytuacją, różnych strategii „przetrwania”. Halamska [2001] rozpatruje losy ludzi i społeczności PGR-ów z dwóch perspektyw: adaptacji i marginalizacji. Ci, którzy stali się nowymi gospodarzami powstałych wiel-

koobszarowych gospodarstw skorzystali najwięcej na procesach transformacji systemowej rolnictwa i poprawili swój status majątkowy [Fedyszak-Radziejowska 1998]. Jednak analizując całą zbiorowość, należy uwzględnić, że procesy adaptacji były jednostkowe, zaś dość powszechna stała się marginalizacja – obejmująca tych, którzy zatrudnienia nie znaleźli i zasilili grupę bezrobotnych oraz tych, którzy przeszli na wcześniejsze emerytury. Tutaj warto podkreślić, iż symptomem marginalizacji jest nie tylko wykluczenie z głównego nurtu życia społecznego, ale też pewne przystosowanie się do życia w warunkach marginalnych nowego ładu społeczno-gospodarczego [Butmanowicz-Debicka 1995].

Charakterystyczne jest to, że w analizach efektów przekształceń PGR-ów rzadko podkreśla się pozytywne aspekty tego zjawiska, natomiast zwraca się uwagę na marginalizację wywołaną tym procesem. Optymistyczne podejście prezentuje Wilkin [1997] wyraźnie stwierdzając, że upadek PGR-ów i konieczność zagospodarowania gruntów, majątku i ludzi stworzyło wiele problemów, ale również otworzyło szanse dla przemian o charakterze wyraźnie pozytywnym (m.in. możliwość poprawy struktury obszarowej gospodarstw prywatnych, podniesienie efektywności majątku produkcyjnego w rolnictwie). Kwestią stała się tylko umiejętność właściwego wykorzystania tych możliwości.

Przejawem marginalizacji jest również ujawnienie się specyficznych osobowych czynników psychologicznych, takich, jak: poczucie braku szans i woli na zmianę sytuacji, braku perspektyw, zdolności adaptacyjnych, zaradności i przedsiębiorczości etc. Zestaw tych elementów nazywany jest często syndromem „społecznej bezradności” [Wilkin 1997, 1998]. Trwanie „na marginesie” jest także sposobem na życie, można nawet stwierdzić, iż jest stylem życia. Z badań Wilkina [1995] nad ginącym światem pegeerów wynika, iż większość badanych wykazało niewielką lub żadną aktywność w poszukiwaniu poprawy swojej sytuacji, np. pomimo preferencji pracy we własnym warsztacie nie zamierzali oni podjąć się tego zadania; mimo trudności z pracą nie zamierzali przenosić się do innej miejscowości. Warto zwrócić uwagę, że niektóre osoby czy grupy chcą być ofiarą danego systemu, zjawiska, gdyż bycie pokrzywdzonym usprawiedliwia oczekiwanie pomocy i myślenie typu: „ktoś” mnie skrzywdził, niech „ktoś” mi pomoże. Taka strategia jest przyjmowana przez osoby umiejscawiające źródło swoich zachowań i kontroli poza sobą. Ów „ktoś” to z reguły: państwo, opieka społeczna, Kościół etc. [Tarkowska 1998].

Marginalizację można rozpatrywać również w aspekcie przestrzennym. Ludzi PGR-ów charakteryzuje przypisanie do miejsca, niejako „uwięzienie” w lokalnej przestrzeni (osiedla pegeerowskiego), Wilkin [1995] nazywa to „przyspawaniem do osiedli”. Można tu mówić o przymusowej lokalizacji. Ów przymus nie jest bezpośrednim zewnętrznym nakazem, lecz wynika ze splotu warunków sytuacyjnych i wewnętrznego przekonania o niemożności funkcjonowania „poza”. „Przyspawanie” wynika z braku perspektyw życia poza osiedlem, braku

pieniędzy, pracy i kwalifikacji. Dochodzą tu również czynniki psychologiczne: lęk przed nowym, nieznanym środowiskiem oraz brak wiary w możliwości zmiany sytuacji. Odnosząc się do tytułu opracowania Baumana [1997]: „Glokalizacja, czyli komu globalizacja, a komu lokalizacja”, odpowiedzieć można: lokalizacja, a więc przypisanie do miejsca jest cechą biednych, czynnikiem i symptomem ich marginalizacji.

Można zastanawiać się, czy niski poziom mobilności przestrzennej i zawodowej stały się symptomem marginalizacji spowodowanej przekształceniami, czy może są objawem samego faktu utworzenia i istnienia PGR-ów, które wytwarzały „parasol ochronny” nad „ludźmi pegeerów”. Korab [1997] byłych pracowników PGR określa jako ofiary podwójnego eksperymentu społecznego: po pierwsze, gdy powołano taką formę gospodarowania, jaką był PGR, po drugie, gdy je rozwiązano i ludzie nieprzystosowani do aktywnego życia pozostali sami sobie.

Proces marginalizacji dokonuje się nie tylko w przestrzeni fizycznej, lecz także w przestrzeni społecznej. Ciekawe wyniki przyniosły badania Tarkowskiej [1999]. Z jednej strony zaobserwowano brak uczestnictwa w życiu społecznym i ograniczony świat formalnych instytucji, a z drugiej strony ogromne znaczenie rodziny i więzi rodzinnych w sytuacji marginalizacji. Okazuje się, iż sieć powiązań rodzinnych stanowi dominującą, czasem nawet jedyną formę społecznych relacji ludzi żyjących w ubóstwie i jedyne oparcie w trudnej sytuacji. Równocześnie obserwuje się wycofywanie się z aktywności społecznej, atrofię więzi sąsiedzkich i pozarodzinnych oraz nieobecność instytucji życia kulturalnego, organizacji i partii politycznych, organizacji pozarządowych.

Symptomem marginalizacji w środowiskach popegeerowskich jest zmiana klasycznych ról społecznych i kobiece gospodarstwa domowe [Hirszowicz, Neyman 1997, Halamska 2001], co sprzyja patologiom społecznym. Najpowszechniejszą z nich jest alkoholizm, który stał się czynnikiem kulturowym i główną formą spędzania wolnego czasu, ale także przyczyną pojawienia się trudności w środowisku wychowawczym dzieci rodzin patologicznych. Ponadto zauważono prawidłowość w postaci dziedziczenia statusu ludzi zmarginalizowanych [Tarkowska 1999, Halamska 2001]. Spirala ubóstw, zasadniczego przejawu marginalizacji, ma naturalne tendencje do poszerzania się. Oczywiście, zdarzają się przypadki indywidualnych ścieżek karier osób z rodzin ubogich (zależy to od cech osobowych i często splotu korzystnych okoliczności), ale nie są to sytuacje częste. Generalnie, grupy marginalne mają tendencję do powiększania się i obejmowania swym zasięgiem coraz większej liczby jednostek [Kowalak 1998].

Symptomem marginalizacji, a właściwie osób zmarginalizowanych jest również ich zależność od innych. Ludzie pozbawieni dochodów z własnej pracy szukają innych dróg zdobywania środków do życia i utrzymania się w społeczeństwie. Z badań Pańskiej [1999] wynika, iż wśród dróg społecznie akceptowalnych wybierane są dwie: przyjmowanie darów i zaciąganie długów. Sposoby te można

rozpatrywać w oparciu o teorię wymiany społecznej, a ich istotę świetnie oddaje simmelowskie stwierdzenie, iż wszelkie kontakty między ludźmi opierają się na schemacie dawania i brania. Przede wszystkim wybierane są pożyczki (stwarzają pozór wypłacalności i niezależności), dopiero później dary, choć te również wytwarzają presję na odwzajemnienie. Udział w obiegu darów postrzegany jest bowiem jako podstawa włączania się w życie zbiorowe i korzystania z jego uprawnień. „Być poza obiegiem” oznacza utracić społeczne zakorzenienie. Z tych stwierdzeń wynika, iż ludzie zmarginalizowani to ludzie zależni (od rodziny, sąsiadów, instytucji). Często u takich osób ujawnia się syndrom uzależnienia od otrzymywanych świadczeń i przedłużająca się zależność do instytucji pomocy społecznej, która powoduje wpadanie, jak to określa Tarkowska [1998] w „pułapkę świadczeń socjalnych”, nie skłaniających do aktywnego poszukiwania wyjścia z sytuacji, zaś wzmacniających orientację roszczeniową. Jest to również przejawem marginalizacji.

4. Zmiany systemowe a proces marginalizacji

W poszukiwaniu przyczyn marginalizacji można przytoczyć tezę Wilsona i opozycyjną odpowiedź Frieske [1999a, 1999b]. Otóż Wilson, poszukując przesłanek powstawania grup zmarginalizowanych (tzw. *underclass*) wskazywał na zmiany w strukturze rynku pracy w społeczeństwach nowoczesnych, szczególnie w obliczu kurczenia się liczby miejsc pracy dla ludzi o niskich kwalifikacjach zawodowych. Stwierdził, iż ludzie stają się ofiarami zmian w strukturze gospodarczej. Tym samym, nie w ludziach, lecz w procesach zmian, zwłaszcza systemowych upatruje on przyczyn procesów marginalizacji społecznej.

W tym kontekście warto zauważyć, iż w warunkach polskich bieda, ubóstwo, marginalność nie są uwikłane w kontekst aksjologiczny, w kwestie odpowiedzialności i winy biednego (na co zwraca uwagę Tarkowska [1999]). W naszej kulturze bardziej współczuje się biednemu niż go obwinia. Jest to w pewien sposób związane z tradycją myślenia, w której odpowiedzialność za biedę czy bogactwo jednostki ponosi państwo, rząd, władza, a nie sam człowiek. W warunkach polskich, stwierdzenie, zwłaszcza publiczne, iż biedny jest winny swojej biedy byłoby niepoprawne politycznie.

Problem „winy” w procesach marginalizacji porusza również Kowalak [1998], który wyróżnia przyczyny zawinione i niezawinione. Stwierdza równocześnie, iż ten podział nie jest jasny, z uwagi na to, iż sama przyczyna sprawcza bywa zawiniona przez określoną osobę, grupę czy społeczność, jednak marginalizuje osoby czy grupy, które nie tylko postrzegają tę przyczynę jako przez siebie niezawinioną, ale rzeczywiście nie mogą przyjąć odpowiedzialności za jej powstanie. Dochodzi do paradoksu: winny powstania przyczyny pozostaje poza obrębem jej skutków.

Procesy marginalizacji społecznej i ekonomicznej zależą także od specyfiki realiów różnych krajów, zwłaszcza w kontekście ich dynamiki gospodarczej oraz publicznych debat na ten temat. Zwraca na to uwagę Frieske [2002]. W Polsce spojrzenie na zmiany ostatnich lat pozwala stwierdzić, iż procesy marginalizacji w dużej mierze są objawem „wbudowywania” w system gospodarki rynkowej byłych pracowników przedsiębiorstw państwowych (w tym PGR-ów), które nie potrafiły przystosować się do nowych reguł gospodarowania.

Dlaczego dziś w sposób szczególny poświęcamy uwagę zjawisku marginalizacji? Frieske [2002] daje krótką, zwięzłą odpowiedź: nie dlatego, iż cokolwiek zmieniło się w mechanizmach życia zbiorowego, ale dlatego, że zmieniły się hierarchie ocen i polityczne priorytety wyznaczające strukturę problemów uznanych za ważne. W tej perspektywie zwraca się uwagę na działalność państwa w sferze socjalnej, zwłaszcza na skuteczność narodowych programów zabezpieczenia socjalnego przesuwając punkt ciężkości z odpowiedzialności jednostki czy grupy zmarginalizowanej na odpowiedzialność organizacji państwowej, czy też systemu.

Problem przekształceń gospodarki jako siły sprawczej procesu marginalizacji przekłada się również na zagadnienie liberalizmu gospodarczego, sprawę podziału dochodu światowego, jak i narodowego, stratyfikacji współczesnych społeczeństw i wzrostu dystansów rozwojowych. Kwestia ta dotyczy wachlarza problemów dotyczących: unifikacji, różnorodności, równości, sprawiedliwości, spójności społeczno-ekonomicznej, wyrównywania poziomu rozwojowego etc.

Warto podkreślić, iż we współczesnym świecie wydarzenia lokalne są kształtowane przez wydarzenia globalne. Analizowane zjawiska marginalizacji społeczno-gospodarczej na obszarach wiejskich nie funkcjonowały ani nie funkcjonują „w próżni światowej”. Procesy zainicjowane w 1989 r. w Polsce miały swój szerszy polityczno-gospodarczy kontekst światowy. Podpisując się pod prostym, choć wymownym stwierdzeniem Wilkina [2001], można stwierdzić, iż jesteśmy uczestnikami, beneficjentami, ale i ofiarami procesów globalnych.

5. Zakończenie

Podsumowując próbę rozpoznania zjawiska marginalizacji, zwłaszcza w świetle społeczeństw popegeerowskich na obszarach wiejskich w Polsce, można stwierdzić, iż jest ono procesem złożonym, kumulatywnym, kontekstowym, doświadczanym wtedy, gdy mamy do czynienia z nakładaniem się różnych jej wymiarów i aspektów.

Marginalizacja oznacza wykluczenie jednostek lub grup z uczestnictwa w życiu społeczno-gospodarczym. Jej oznakami jest ubóstwo, syndrom „społecznej bezradności”, tendencja do dziedziczenia niskiego statusu przez dzieci, zależność od innych, relatywnie częste występowanie zjawisk z zakresu patologii

społecznej. Grupy społeczne ulegające marginalizacji, to często ofiary mniejszej dynamiki przemian dostosowawczych struktury społecznej w stosunku do większej dynamiki zmian gospodarczych (zwłaszcza struktur i systemów).

Skomplikowana i nie do końca zbadana natura marginalizacji sprawia, iż główne pytanie rozprawy, czym jest marginalizacja społeczno-ekonomiczna i co ją powoduje, nadal pozostaje pytaniem otwartym.

LITERATURA

1. Bauman Z. (1997): Globalizacja, czyli komu globalizacja, a komu lokalizacja. *Studia Socjologiczne* nr 3.
2. Butmanowicz-Dębicka I. (1995): Marginalizacja społeczna jako strategia przystosowawcza. [w:] *Ludzie i instytucje. Stawianie się ładu społecznego*. T. I. PTS. Wyd. UMCS, Lublin.
3. Fedyszak-Radziejowska B. (red.) (1998): Wielkoobszarowe gospodarstwa rolne, ich załogi i nowi gospodarze. IRWIR PAN, Warszawa.
4. Frieske K. W. (red.) (1999a): Marginalność i procesy marginalizacji. IPISS, Warszawa.
5. Frieske K. W. (1999b): Kumulacja czynników marginalności społecznej. *Polityka Społeczna*, nr 11 – 12.
6. Frieske K. W. (2002): Dynamika koncepcji marginalizacji społecznej. *Polityka Społeczna* nr 11–12.
7. Halamska M. i in. (1998): Społeczne problemy osiedli popegeerowskich. Szczegółowy raport z badań. Warszawa, IRWIR PAN, maszynopis.
8. Halamska M. (1999): Procesy marginalizacji na wsi popegeerowskiej. [w:] *Wieś i Rolnictwo* nr 2.
9. Halamska M. (2001): Wieś popegeerowska między adaptacją i marginalizacją. [w:] (red. Bukraba-Rylska I., Rosner A.): *Wieś i rolnictwo na przełomie wieków*. IRWIR PAN, Warszawa.
10. Palska H. (1999): Zależność od innych. Formy aktywności ekonomicznej. [w:] *Polityka Społeczna* nr 11–12.
11. Psyk – Piotrowska E. (1998): Bezrobocie i pauperyzacja środowisk dawnych PGR w Polsce. [w:] *Wieś i Rolnictwo* nr 3.
12. Hirszowicz M., Neyman N. (1997): Państwo opatrnościowe i jego ofiary. *Studia Socjologiczne* nr 3.
13. Korab K. (1997): Społeczne ofiary eksperymentu ideologiczno-naukowego. [w:] (red. Korab K.): *Ludzie i ziemia po upadku pegeerów. Analiza socjologiczna i ekonomiczna. Materiały pokonferencyjne*, SGGW, Warszawa.
14. Kowalak T. (1998): Marginalność i marginalizacja społeczna. IPS UW, Warszawa.
15. Lepianka D. (2002): Czym jest wykluczenie społeczne? Wprowadzenie do europejskich debat na temat ekskluzji. *Kultura i Społeczeństwo* nr 4.

16. Tarkowska E. (1998): Ubóstwo w byłych PGR-ach. W poszukiwaniu dawnych źródeł nowej biedy. „Kultura i Społeczeństwo” nr 1.
17. Tarkowska E. (2000): Zrozumieć biednego. O dawnej i obecnej biedzie w Polsce. IFIS PAN, Warszawa.
18. Tarkowska E. (1999): Świat społeczny biednych a koncepcja kultury ubóstwa. *Polityka Społeczna* nr 11-12.
19. Wilkin J. (1995): Ginący świat państwowych gospodarstw rolnych. Przyczyny zjawiska, jego przebieg i konsekwencje. Grant KBN.
20. Wilkin J. (1997): Zagospodarowywanie ziemi i siły roboczej. Dylematy polityki społeczno-ekonomicznej wobec obszarów popegeerowskich. [w:] (red. Kłodziński M., Rosner A.): *Ekonomiczne i społeczne uwarunkowania i możliwości wielofunkcyjnego rozwoju wsi w Polsce*. Wyd. SGGW, Warszawa.
21. Wilkin J. (1998): Przekształcenia państwowych gospodarstw rolnych – procesy racjonalizacji i marginalizacji. [w:] (red. Fedyszak-Radziejowska B.): *Wielkoobszarowe gospodarstwa rolne, ich załogi i nowi gospodarze*. IRWIR PAN, Warszawa.
22. Wilkin J. (2001): Polskie rolnictwo wobec procesu globalizacji. [w:] *Roczniki Naukowe SERiA*, tom III, zeszyt 1.
23. Wilkin J. (2003): Peryferyjność i marginalizacja w świetle nowych teorii rozwoju (nowa geografia ekonomiczna, teoria wzrostu endogennego, instytucjonalizm). [w:] *Regiony peryferyjne w Polsce w perspektywie polityki strukturalnej Unii Europejskiej*, Białystok.

MARTA BŁĄD

CZYNNIKI I SYMPTOMY MARGINALIZACJI NA OBSZARACH WIEJSKICH W POLSCE

STRESZCZENIE

Marginalizacja jest pojęciem złożonym i wieloznacznym, również sam proces marginalizacji jest zjawiskiem wielowymiarowym. Z tego powodu jest on wciąż otwartym polem badawczym. Przedstawione opracowanie stanowi próbę jego rozpoznania poprzez identyfikację czynników i symptomów marginalizacji społeczno-ekonomicznej w świetle środowisk popegeerowskich na obszarach wiejskich w Polsce.

MARTA BŁĄD

FACTORS AND INDICATORS OF MARGINALIZATION ON RURAL AREAS IN POLAND

SUMMARY

Marginalization is a complex and polysemantic conception, alike the process of marginalization itself is multidimensional. On account of that it is still open field for research. Presented study is an attempt of subject recognition through identification of factors and indicators of socio-economic marginalization on the rural areas in Poland.

ARTUR J. KOŻUCH
*Akademia Podlaska
Siedlce*

IDENTYFIKACJA BARIER INWESTOWANIA W KAPITAŁ LUDZKI

1. Wstęp

Ewolucja gospodarki światowej odbywa się od wytwarzania dóbr o niskim do dóbr o wysokim stopniu przetworzenia. Coraz większego znaczenia nabywają sektory wytwarzające usługi zaspokajające potrzeby kulturowe ludności, zapotrzebowanie na informacje [Naisbitt 1997, Curtis 1997] oraz zaspokajające płynność i mobilność gospodarowania w czasie, a więc dziedziny, które wytwarzają albo zarządzają nadwyżką ekonomiczną. W nich też rozgrywa się decydująca batalia o korzyści ekonomiczne i bieżącą dominację, a w efekcie o zagwarantowanie sobie perspektyw długofalowego wzrostu, co wymaga odpowiedniego wyposażenia w wiedzę i umiejętności. Wynika stąd potrzeba „kreacji i uruchomienia wewnętrznych sił rozwoju, w tym zwłaszcza systemu edukacji narodowej i nauki, na takim poziomie, by otwierały się perspektywiczne możliwości skutecznej konkurencji o miejsca w międzynarodowym i międzyosobowym podziale pracy” [Domański 1998].

Nie ulega więc wątpliwości, że współczesna polityka gospodarcza wiązać się musi z odpowiednim oddziaływaniem na kapitał ludzki. Oddziaływanie to obejmuje wszelkie działania nakierowane na popieranie rozwoju kwalifikacji i koordynowanie wykorzystania jakościowych cech zasobów ludzkich dla sprawnego i skutecznego osiągnięcia celu. Wiąże się to z podstawowymi cechami gospodarki, jakimi są jej dynamizm i innowacyjność [Dobrzański 2000]. W warunkach dużego zagrożenia najbardziej elastycznym i jednocześnie stwarzającym największe możliwości osiągnięcia przewagi konkurencyjnej zasobem gospodarki są zasoby ludzkie [Czajka, Jacukowicz i Juchnowicz 1998]. Stanowiąc będą one o możliwościach trwałego i zrównoważonego wzrostu gospodarczego.

Zmieniające się otoczenie wymaga nie tylko reakcji na zachodzące zmiany, ale także przejawiania aktywnej postawy, głównie uczestniczenia poprzez kom-

petencje, tj. posiadanie własnych umiejętności przewyższających konkurentów i wygrywanie nimi. Dotyczy to wszystkich uczestników gry rynkowej, przy czym szczególnie zjawiska te uwiadamniają się w regionach o niższym poziomie rozwoju, w tym na obszarach problemowych. W obecnych warunkach polskich dotyczy to głównie obszarów rolniczych, o słabo rozwiniętej infrastrukturze gospodarczej, technicznej i społecznej.

Rozwój regionalny stanowiący wzrost potencjału gospodarczego regionów, trwałą poprawę ich konkurencyjności i poziomu życia ich mieszkańców jest pojęciem złożonym i niejednoznacznym. Aktywne działania na rzecz rozwoju regionalnego są niezbędne, zwłaszcza w regionach słabo rozwiniętych dla zabezpieczenia realizacji takich celów społeczno-politycznych, jak sprawiedliwość socjalna oraz dobrobyt i stabilizacja gospodarcza. W tym też aspekcie rozwój regionalny obejmuje politykę regionalną, planowanie regionalne oraz metody i instrumenty ich realizacji, w które angażują się również władze regionalne lub lokalne, organizacje rządowe i pozarządowe oraz społeczności lokalne [Kot 2003].

Głównym celem tego zaangażowania, prowadzonego dla stymulowania działalności gospodarczej i zatrudnienia, jest stworzenie lokalnych możliwości utrzymania zatrudnienia w dziedzinach ważnych dla danej społeczności. Jedną z metod oddziaływania na rozwój gospodarczy regionów jest inwestowanie w miejscowe zasoby środowiskowe, zasoby czynników wytwórczych i stopień organizacji życia społecznego. Każdy bowiem region ma swoje mocne strony, które są jego atutem. Jest mozaiką czynników, tak pozytywnych, jak i negatywnych, które poparte odpowiednią polityką ze strony władz centralnych i lokalnych przesądzają o tempie rozwoju. Szczególnie ważnym jest tu polityka związana ze stosowaniem zasad i mechanizmów pobudzających do inwestowania w posiadany kapitał, w tym również w kapitał ludzki (potencjał społeczny).

Celem niniejszego opracowania jest identyfikacja barier inwestowania w kapitał ludzki. Dla uzyskania wymaganych efektów oraz zachowania możliwości rozwoju istotne jest bowiem pokonanie wszelkich przeszkód i problemów w tej dziedzinie, co wynika z ogromnej roli, jaką odgrywa kapitał ludzki w rozwoju gospodarczym współczesnych państw. Szczegółnej analizie poddano ograniczenia występujące na obszarach wiejskich, które zidentyfikowano na podstawie badań empirycznych przeprowadzonych na terenie pięciu powiatów wchodzących w skład byłego województwa ostrołęckiego. Pytania w formie wywiadu standaryzowanego skierowano do kierowników lub osób odpowiedzialnych za prowadzenie szkoleń w jednostkach organizacyjnych zajmujących się kształceniem i doskonaleniem zawodowym, które w latach 2000-2001 zgłaszały chęć prowadzenia szkoleń dla osób pozostających bez pracy lub jej poszukujących. Zaliczono do nich 5 działających w regionie Powiatowych Urzędów Pracy (PUP) oraz wszystkie - 31 innych jednostek organizacyjnych.

2. Ograniczenia inwestowania w kapitał ludzki

Prowadzenie działalności inwestycyjnej polega na ciągłym wykonywaniu szeregu czynności, których celem jest odtworzenie lub powiększenie posiadanego kapitału. Jak powszechnie wiadomo, inwestycje są podstawowym czynnikiem wzrostu i przekształceń strukturalnych gospodarki. Jest więc oczywiste, że w całokształcie oddziaływań różnych szczebli władzy państwowej i samorządowej na rozwój społeczno-ekonomiczny bardzo ważną rolę musi zajmować polityka inwestycyjna.

Inwestycje polegają na transformowaniu środków pieniężnych w składniki majątku. Ich efektywność przedstawia sumę zarówno mierzalnych, jak i niemierzalnych efektów uzyskanych w wyniku poniesionych nakładów. Za najkorzystniejsze uznaje się te inwestycje, które zapewniają zwrot poniesionych nakładów w jak najkrótszym czasie. Można przyjąć, że inwestycje prowadzone w zakresie kapitału ludzkiego będą oceniane w oparciu o przyrost efektów ekonomicznych uzyskanych w wyniku całości poniesionych nakładów inwestycyjnych. Równocześnie też, ponieważ przynoszą one efekty rozkładające się nieraz na okresy wieloletnie, wszyscy inwestorzy powinni być świadomi ponoszonego ryzyka. Muszą przystosować swoją działalność do impulsów wysyłanych przez władze publiczne, do systemu rynków kapitałowych, rynków towarowych oraz rynku pracy. Szczególnego znaczenia nabiera więc regionalna polityka inwestycyjna, wyznaczająca cele aktywizacji i restrukturyzacji regionów, wykorzystująca działanie różnych czynników lokalizacji, a zwłaszcza tych, które dotyczą zagospodarowania zasobów regionalnych i lokalnych. Znamiennym wydaje się tu być pokonywanie przeciwności i barier, które napotykanie są na drodze prowadzonych inwestycji i zmian w zasobach posiadanego kapitału.

3. Ograniczenia instytucjonalne i kapitałowe rozwoju potencjału społecznego

Waga instytucji polityki rozwoju regionalnego jest bezsporna. Brak bowiem spójnego systemu instytucji zdolnych do koordynacji polityki rozwoju, brak powiązań innych niż przypadkowe stanowi jedną z głównych przeszkód opóźniających rozwój regionów. Równocześnie też posiadanie lub też możliwość dostarczenia na rynek w odpowiednim czasie dostatecznie wykwalifikowanych zasobów ludzkich stanowi warunek uzyskania i utrzymania na wysokim poziomie realizowanego wzrostu ekonomicznego.

Działalność na rzecz rozwoju lokalnego wspomagana jest przez wiele inicjatyw lokalnych i regionalnych podejmowanych przez prywatnych przedsiębiorców, samorządy, wojewodów lub inne środowiska lokalne. Mimo ich znacznego postępu ilościowego obserwuje się wyraźne usterki w prowadzonej przez nie działalności. W szczególności zwrócić należy uwagę na znaczne rozdrobnienie

jednostek prowadzących szkolenia. Wśród nich – jak wynika z prowadzonych przez mnie badań – 33,3% to podmioty prowadzone przez pojedynczych przedsiębiorców, a 30,6% prowadzonych jest przez powołane do tego celu stowarzyszenia.

Brak kapitału pozwalającego na ciągły rozwój prowadzonej działalności jest również przyczyną słabego wyposażenia jednostek szkolących. W zasadzie większą część bazy szkoleniowej stanowią, w badanych przypadkach, lokale oraz pracownie komputerowe. Odpowiednie maszyny i urządzenia pozwalające na szkolenie praktyczne ma już tylko 25% badanych, oprogramowanie do nauki zawodu 20%, a tak ważne w dobie integracji i wyrównywania szans – pracownie językowe – tylko 5%. Tak słabe wyposażenie to jedna z przyczyn niskiej jakości szkoleń. W konsekwencji nakłady ponoszone na kształtowanie kapitału ludzkiego odbiegają znacznie od uzyskiwanych efektów.

Niska efektywność wiąże się również ze słabym wyposażeniem w specjalistyczną kadre. Zasadniczym bowiem dla organizacji prowadzących działania na rzecz podnoszenia wartości kapitału ludzkiego jest m.in. poszukiwanie coraz to lepszej jakości kadry oraz nabywanie wiedzy specjalistycznej dla podniesienia jakości działań własnych. Wyznacznikiem takiego zachowania jest niewątpliwie współpraca prowadzona ze szkołami wyższymi oraz instytutami badawczymi, które wiedzą taką dysponują. Jednak wśród działających w regionie podmiotów szkolących tylko 50,0% deklaruje taką współpracę, a tylko 3 korzysta z kadry i opieki naukowej szkół wyższych. W pozostałych przypadkach deklaracja współpracy wynika ze sporadycznego organizowania odczytów i spotkań z zakresu doradztwa i poradnictwa zawodowego (56,3%) oraz wykorzystywania wydanictw znanych sobie ośrodków akademickich (25,0%).

Istotne znaczenie ma też związane z ograniczaniem środków budżetowych okrajanie tematyki i zakresu szkoleń. Szczególnie istotne wydaje się tu zmniejszanie liczby godzin zajęć praktycznych dla osób podnoszących kwalifikacje zawodowe. Jak wynika z przeprowadzonych badań z trudnościami w zakresie realizacji tematyki szkoleń i kursów zetknęło się 46,9% respondentów. Do grupy tej w znacznej większości (73,3%) zaliczali się przedstawiciele małych firm.

Brak kontroli nad sposobem wydatkowania środków budżetowych spowodował szereg nieprawidłowości związanych z prowadzeniem fikcyjnej dokumentacji w zakresie kosztów szkoleń, liczby uczestników oraz tematyki realizowanych zajęć. Znaczna część nieprawidłowości dotyczyła też pożyczek na rozwój działalności oraz dotacji przeznaczonych na szkolenia właścicieli, współwłaścicieli i kadry zarządzającej w zakresie zarządzania przedsiębiorstwem oraz prowadzenia działalności gospodarczej.

Wskazane braki wiążą się w głównej mierze z niedostatkiem kapitału. Odpowiednia jego wielkość jest wymagana już w momencie rozpoczynania działalności, czy też tworzenia się organizacji szkolącej. Wydaje się słusznym założenie,

że znaczne rozdrobnienie oraz brak kapitału wymaga zaangażowania innych, być może samorządowych lub państwowych jednostek, które będą tworzyły sprzyjające warunki dla pożądanego kierunku przemian. Spośród badanych organizacji z pomocy takiej skorzystało jednak tylko 12 podmiotów. Na samodzielne zdobywanie środków dla rozpoczęcia działalności „skazane” więc było aż 62,5% ankietowanych.

4. Znajomość zagadnień związanych z rozwojem gospodarczym i znaczeniem kapitału ludzkiego

Jednym z najważniejszych czynników warunkujących skuteczność polityki rozwoju jest poziom znajomości problemów związanych z jej realizacją. Dla analizowanych zagadnień istotny jest więc, wykazywany przez osoby zajmujące się szkoleniami, poziom wiedzy o rozwoju obszarów, na których zamieszkują. Ważne jest, jak odpowiedzialni za szkolenie mieszkańców (tego w większości rolniczego regionu) postrzegają znaczenie rolnictwa w strukturze gospodarczej Polski.

Zgodnie z przeprowadzonymi badaniami tylko 50,0% respondentów podziela pogląd o wysokim udziale rolnictwa w strukturze gospodarczej kraju. O niskim udziale przekonanych jest 12,5% ankietowanych, a aż 37,5% nie ma na ten temat żadnego zdania. Na uwagę zasługuje jednak fakt, że wśród osób wskazujących na znaczny udział rolnictwa w strukturze gospodarczej występuje zróżnicowanie powodów takiego sklasyfikowania tej branży. Według 37,5% wynika to z wielkości realizowanej produkcji, 25,0% wskazuje na wysoki udział zatrudnienia w rolnictwie, 18,8% wiąże to z faktem, iż na wsi zamieszkuje znaczna część polskiego społeczeństwa, a 18,7% nie jest w stanie uzasadnić swojej wypowiedzi.

Z brakiem wiedzy o znaczeniu rolnictwa jako branży gospodarki narodowej wiąże się również niski zasób wiadomości o procesie restrukturyzacji rolnictwa i wielofunkcyjnym rozwoju obszarów wiejskich. Przeprowadzone badania wykazały, że aż 37,5% respondentów nie zna w ogóle pojęcia wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich, a co piąty pojęcia restrukturyzacja rolnictwa. Istotne jest, że całkowitą niewiedzę wykazali pracownicy Powiatowych Urzędów Pracy.

Równie istotne dla poznania znaczenia kapitału ludzkiego w procesie rozwoju regionu jest wiedza o tym, jakie elementy stanowią o wielkości posiadanego kapitału, a co za tym idzie, gdzie należy inwestować, aby wartość ta rosła? Rozkład odpowiedzi przedstawiał się tu następująco: wiedza – 95,8% respondentów, umiejętności – 79,2%, zdrowie – 45,8% i energia witalna – 20,8%. Spośród pozostałych cech wskazanych w badaniu należy odnotować wysokie wskaźniki uzyskane dla: wieku – 58,3%, kultury osobistej – 33,3% i wielkości populacji – 29,2%. Na kolejnych pozycjach ankietowani umieścili: miejsce zamieszkania – 16,6%, płeć – 12,5% oraz cechy genetyczne – 8,3%. Istotnym jest tu fakt, że

w całej badanej populacji tylko 5 respondentów wskazało bezbłędnie cechy oddające istotę badanego pojęcia.

Brak znajomości zagadnień związanych z kapitałem ludzkim i jego znaczeniem dla rozwoju gospodarczego znajduje również odbicie w niskim zainteresowaniu szkoleniami wykazywanym przez działających w regionie przedsiębiorców. Spośród wszystkich respondentów tylko 11 spotkało firmy zainteresowane ciągłym szkoleniem pracowników. Jest charakterystyczne, że większość przypadków odnosi się tu do dużych przedsiębiorców (spółki akcyjne, przedsiębiorstwa państwowe oraz spółdzielnie). Małe podmioty gospodarcze zgłosiły tylko 23,1% ofert ciągłego podnoszenia kwalifikacji swoich pracowników.

5. Zapotrzebowanie na kapitał ludzki oraz kontrola efektywności inwestycji

Równie znacząca dla rozwoju regionu jest pełna koordynacja w zakresie zapotrzebowania zgłaszanego przez lokalne rynki pracy. Istotne jest bowiem jak najlepsze zaspokajanie potrzeb przy jak najmniejszych kosztach poniesionych dla wytworzenia odpowiednie jakości kapitału. Stąd zasadniczego znaczenia nabiera konieczność rozpoznania zapotrzebowania, jakie występuje zarówno w chwili obecnej, jak i pojawi się w przyszłości. Zdawanie się na inicjatywę własną prowadzących działalność szkoleniową nie daje pewności osiągnięcia sukcesu.

Niska znajomość zagadnień związanych z kapitałem ludzkim i potrzebą ciągłego podnoszenia jego wartości znalazła również odzwierciedlenie w odpowiedziach związanych z prowadzeniem badań nad stanem potrzeb w analizowanym zakresie oraz monitorowania zmian zachodzących na rynku. Jak wynika z przeprowadzonych badań, 59,3% badanych firm nie prowadzi analizy aktualnego stanu potrzeb związanych z działaniami na rzecz kształtowania kapitału ludzkiego. Wśród monitorujących te zagadnienia 38,5% stanowią PUP i tylko one posiadają jakąkolwiek statystykę w tym zakresie. Pozostałe podmioty bazują na rozmowach z lokalnymi przedsiębiorcami (38,5) i skierowanych do nich ankietach (23,0%).

Dość istotne wydaje się tu, że 78,1% badanych nie posiada w swoich strukturach samodzielnych komórek zajmujących się badaniem potrzeb rynku w zakresie działania na rzecz kształtowania kapitału ludzkiego. Wśród firm, które taką komórkę posiadają, tylko 2 nie są Powiatowymi Urzędami Pracy. Są to stowarzyszenia, które posiadają majątek wystarczający na prowadzenie badań w tym zakresie.

6. Podsumowanie

Reasumując, należy zwrócić szczególną uwagę na powszechny brak kapitałów, które stanowić mogą o oferowaniu odpowiedniej jakości usług przez organizacje zajmujące się inwestowaniem w kapitał ludzki. Jak bowiem wynika

z przeprowadzonych badań za największą bolączkę tych organizacji należy uznać niedoinwestowanie, które skutkuje brakiem odpowiedniej bazy szkoleniowej, a co za tym idzie, niemożnością dostosowania oferty szkoleń do potrzeb wynikających z przemian zachodzących w gospodarce regionu. Równocześnie też mamy tu do czynienia z brakiem środków umożliwiających prowadzenie badań w zakresie zapotrzebowania na odpowiedniej jakości kapitał ludzki. Tematyka prowadzonych szkoleń jest więc najczęściej oparta na przypuszczeniach lub też narzucona przez ośrodki ponadregionalne i nie ma nic wspólnego z potrzebami zgłaszanymi przez przedsiębiorców działających na terenie objętych badaniem powiatów.

Należy również zwrócić uwagę na fakt niskiej znajomości pojęć związanych z rozwojem regionu i ich korelacją z zagadnieniami związanymi z kapitałem ludzkim wśród osób odpowiedzialnych za działania edukacyjne. Wydaje się, że może to stanowić przesłankę dla nieodpowiedniego doboru tematyki zajęć oraz ograniczenia zdolności do aktywizowania działań mających na celu zachęcenie uczestników rynku pracy do zainteresowania procesami inwestycyjnymi w omawianym zakresie. Podejście takie znajduje odzwierciedlenie w niskim udziale przedsiębiorców i pracowników zainteresowanych ciągłym procesem podnoszenia kwalifikacji.

Dość istotnym dla analizowanego zagadnienia jest również całkowity brak kontroli nad środkami wydatkowanymi na cele szkoleniowe. Wynika on nie tyle z luki w obowiązujących przepisach prawnych, co raczej jest rezultatem nieskuteczności działania organów powołanych do kontroli i egzekwowania prawa. Stąd też przyczyną niskiej jakości szkolenia, a co za tym idzie ograniczenia efektywności inwestowania w posiadane zasoby kapitału ludzkiego jest prowadzenie działalności szkoleniowej przez przedsiębiorców typowo komercyjnych, których celem działania jest tylko i wyłącznie chęć osiągnięcia jak największego zysku. Taki sposób postępowania wiąże się jednak z dążeniem do ograniczenia kosztów szkolenia, co skutkuje ograniczeniem ilości zajęć praktycznych oraz, jak coraz częściej pokazuje praktyka, przeprowadzeniem znacznej liczby godzin tylko na papierze dla uzyskania środków z urzędów pracy. Jest to co prawda racjonalne działanie uczestników gry rynkowej, ale prowadzi to w efekcie do marnotrawstwa znacznej ilości środków i utraty szansy na poprawę stanu kapitału ludzkiego w regionie. Stąd też nasuwa się wniosek, że kształtowanie kapitału ludzkiego nie może się odbywać wyłącznie przy wykorzystaniu mechanizmu rynkowego.

LITERATURA

1. Czajka Z., Jacukowicz Z., Juchnowicz M. (1998): Wartościowanie pracy a zarządzanie płacami. Difin, Warszawa.
2. Curtis R. K. (1997): Informacja jako towar. [w:] Zacher L.W. (red.): Problemy społeczeństwa informacyjnego. Elementy analizy, ewaluacji i prognozy. Wyższa Szkoła Przedsiębiorczości i Zarządzania im. L. Koźmińskiego, Warszawa, s. 153-160.
3. Dobrzański K. (2000): Wymiary kapitału ludzkiego firmy. [w:] Koźuch B. (red.): Kształtowanie kapitału ludzkiego firmy. Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok, s. 132.
6. Domański S. (1998): Kapitał ludzki. Stan i perspektywy. Rada Strategii Społeczno-Gospodarczej przy Radzie Ministrów, Raport nr 27, Warszawa, s. 77.
7. Fitz-enz J. (2001): Rentowność inwestycji w kapitał ludzki. Oficyna Ekonomiczna, Kraków.
8. Kot J. (2003): Zarządzanie rozwojem gmin a praktyka planowania strategicznego. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 132.
9. Koźuch A. J. (2003): Inwestowanie w kapitał ludzki a rozwój obszarów wiejskich. IRWiR PAN, Warszawa (praca doktorska).
10. Naisbitt J. (1997): Megatrendy. Wydawnictwo Zysk i Spółka, Poznań, s. 49.

ARTUR J. KOŻUCH

IDENTYFIKACJA BARIER INWESTOWANIA W KAPITAŁ LUDZKI

STRESZCZENIE

Zagwarantowanie perspektyw długotrwałego wzrostu wymaga odpowiedniego wyposażenia w wiedzę i umiejętności. Współczesna polityka gospodarcza wiązać się więc musi z oddziaływaniem na kapitał ludzki. Szczęólnego znaczenia nabiera polityka regionalna, uwzględniająca pokonywanie przeciwności i barier napotykaných w toku inwestycji.

Do najistotniejszych barier inwestowania w kapitał ludzki w warunkach polskich zaliczyć należy powszechny brak kapitałów i niedoinwestowanie, brak odpowiedniej bazy szkoleniowej oraz środków pozwalających na prowadzenie badań w zakresie zapotrzebowania na odpowiedniej jakości kapitał ludzki. Należy tu również uwzględnić niską znajomości pojęć związanych z rozwojem regionu i ich korelacją z zagadnieniami związanymi z kapitałem ludzkim, a także całkowity brak kontroli nad środkami wydatkowanymi na cele szkoleniowe.

Wskazane bariery są przyczyną marnotrawstwa znaczniej ilości środków i utraty szansy na poprawę stanu kapitału ludzkiego w regionie. Stąd też nasuwa się wniosek, że kształtowanie kapitału ludzkiego nie może się odbywać wyłącznie przy wykorzystaniu mechanizmu rynkowego.

ARTUR J. KOŻUCH

IDENTIFICATION OF INVESTMENTS BARRIERS IN THE HUMAN CAPITAL

SUMMARY

The aim of the paper is to attempt to identify barriers and constraints of human development in a region. An adequate level of skills and knowledge is the main factor of long-lasting growth of regional economy. For this reason, modern socio-economic policy has to be oriented to human capital development. Regional policy, which makes possible to overcome barriers and constraints, is very important in the context of investment in people process.

In Poland main barriers of investment in human capital are following ones: low level of investment in people, shortage of capital, lack of training centres and lack of financial means for research of human capital in a region. It is necessary to take into consideration also the low level of knowledge of factors of human capital development in a region. Provided research revealed the new barrier this is insufficient control over spending public finances.

Identified barriers and constraints have caused the waste of financial means and missing opportunities for improvement of process of human development in a region. In conclusion, it is need to underline that creation of human capital is the most important task of regional authorities, because it cannot take place only with use of the market mechanism.

MAREK GAŚSIOROWSKI
Fundusz Współpracy w Warszawie
JAKUB JASIŃSKI
Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi

SYSTEM OCHRONY PRODUKTÓW REGIONALNYCH I TRADYCYJNYCH

1. Wstęp

W Unii Europejskiej od ponad dziesięciu lat funkcjonuje dobrowolny system rejestracji i ochrony rolno-spożywczych produktów regionalnych. Produkty te wyjątkowość swoją zawdzięczają określonemu pochodzeniu geograficznemu i tradycyjnej metodzie wytwarzania. Podstawową i bezpośrednią przyczyną stworzenia w unijnym prawie odrębnych regulacji dotyczących produktów regionalnych była chęć zapewnienia im ochrony, która uniemożliwiałaby fałszywe używanie nazw wskazujących na miejsce, gdzie dany wyrób jest produkowany, a tym samym podrabianie tych unikatowych wyrobów. Inicjatorami wprowadzenia w Europie odpowiednich przepisów byli Francuzi, którzy doprowadzili do rozpowszechnienia w krajach Unii Europejskiej własnego, funkcjonującego od ponad siedemdziesięciu lat ustawodawstwa.

Celem ochrony produktów regionalnych i tradycyjnych jest zarówno dywersyfikacja podaży wyrobów rolno-spożywczych oraz poprawa ich jakości, jak też dostarczanie konsumentom rzetelnej informacji na temat pochodzenia towarów. Różnicowanie produkcji rolnej i wzrastające znaczenie jakości wyrobów są dziś jednymi z najważniejszych elementów rozwoju obszarów wiejskich. Ostatnio zapowiedziane zmiany w funkcjonowaniu Wspólnej Polityki Rolnej pokazują, że system ochrony wyrobów regionalnych sprawdza się w krajach „piętnastki”, stając się jednym z czynników wpływających na wzrost różnorodności, jakości i bezpieczeństwa produktów żywnościowych. Pośrednio oddziałuje on także na powstawanie na wsi nowych miejsc pracy, rozwój turystyki i wzrost dochodów rolniczych, przy jednoczesnym ograniczaniu wydatków na politykę rolną w Unii. O tym, jak duże znaczenie dla sektora rolno-spożywczego ma produkcja wyrobów regionalnych świadczy przykład Włoch. W kraju tym wartość sprzedaży

lokalnych produktów wynosi 8 miliardów euro, a przy ich wytwarzaniu pracuje około 300 tysięcy osób. Wyroby regionalne stały się ponadto nieodłącznym elementem włoskiej kultury i są dla odwiedzających ten kraj turystów nie mniejszą atrakcją niż najpiękniejsze dzieła sztuki czy architektury. Któż bowiem podróżując po Włoszech nie kosztował szynki „Prosciuto Toscano” czy sera „Parmigiano Reggiano”, o którym wzmianki znaleźć można już w dziełach literackich pochodzących z XIV wieku?

Ze względu na fakt, że nasz kraj stanie się niebawem członkiem Wspólnoty, a polscy rolnicy, hodowcy i producenci będą mogli rejestrować swoje wyroby w systemie europejskim, ważna wydaje się - w kontekście celów rozwoju lokalnego i wsparcia wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich - waloryzacja polskich produktów regionalnych, które mogłyby zostać zarejestrowane i podlegać ochronie zgodnie z obowiązującym w Unii Europejskiej prawem. Bogactwo kulturowe i historyczne naszego kraju oraz nieprzemysłowe metody produkcji rolnej skłaniają bowiem do przekonania, że w Polsce tradycyjne i regionalne produkty nadal istnieją, a co więcej, w perspektywie kilku najbliższych lat mogą stać się jedną z lepiej prosperujących dziedzin naszej gospodarki.

2. Europejski system wyróżniania produktów regionalnych i tradycyjnych

Każdy kraj posiada własne, specyficzne produkty rolne i artykuły spożywcze, które są charakterystyczne dla danego regionu i stanowią część tradycji oraz kultury mieszkającej tam społeczności. Oryginalna metoda wytwarzania wyrobów, rodzaje surowców użytych do produkcji, sposób przyrządzania, skład i właściwości organoleptyczne są wyjątkowe i niepowtarzalne, przez co produkty te stają się prawdziwymi przysmakami kulinarnymi mieszkańców danego obszaru.

2.1. Cele ochrony

Jednym z priorytetów Unii Europejskiej, w ramach polityki jakości i wyróżniania produktów żywnościowych, jest kultywowanie lokalnych tradycji i obyczajów. Realizowane jest to m.in. przez ochronę oryginalnych produktów rolnych i żywności lokalnej charakterystycznej ze względu na miejsce powstania i tradycyjny sposób wytworzenia. W tak rozumianej ochronie liczy się autentyczność produktu, jego niepowtarzalność i niezmienność.

Wyrobami, które charakteryzują się regionalnym pochodzeniem lub tradycyjnymi metodami wytwarzania są przede wszystkim sery, wędliny, świeże mięsa, owoce i przetwory owocowe, wyroby piekarnicze, napoje. Wiadomo jest, że specyfika produkcji, ograniczony zasięg występowania i odpowiednie walory smakowe powodują, że produkty te są droższe od przemysłowo produkowanej żywności. Pomimo tego, są one na tyle atrakcyjne dla klientów, że z roku na rok zwiększa się zainteresowanie tego typu wyrobami. Produkty takie są jednak nara-

zone, szczególnie w przypadku ich sukcesu komercyjnego, na próby stosowania tej samej nazwy dla towaru produkowanego niezgodnie z tradycyjną recepturą lub poza obszarem pierwotnego występowania.

Ochronie przeciwko takim praktykom służy europejski system rejestracji, ochrony i wyróżniania specjalnymi znakami produktów regionalnych i tradycyjnych. Inicjatywa przedstawienia produktu do rejestracji należy do związków producentów lub przetwórców, niezależnie od ich formy prawnej. Jednakże, przepis wykonawczy uprawnia w wyjątkowych wypadkach i pod pewnymi warunkami do składania wniosków o rejestrację, zarówno osoby fizyczne, jak i prawne. Korzystanie z ochrony produktu jest prawem zbiorowym, które w przeciwieństwie do zastrzeżonego znaku towarowego nie ginie w zależności od woli jednego właściciela. Zasada taka w zasadniczy sposób odróżnia tę ochronę od zastrzeżonego znaku towarowego.

Istota i procedura rejestracji produktów żywnościowych ze względu na pochodzenie lub tradycyjny sposób wytwarzania związane są z polityką jakości żywności i regulowane są najwyższymi aktami Rady Europejskiej – rozporządzeniami. Jest to Rozporządzenie Rady nr 2081/92/EEC w sprawie ochrony oznaczeń geograficznych i nazw pochodzenia produktów rolnych i środków spożywczych z kolejnymi zmianami oraz w Rozporządzenie Rady nr 2082/92/EEC w sprawie świadectw dla produktów rolnych i artykułów spożywczych o szczególnym charakterze z kolejnymi zmianami. Przyjęcie w Unii Europejskiej regulacji prawnych dotyczących produktów regionalnych i tradycyjnych na tak wysokim szczeblu oznacza, że kraje członkowskie nie mają dowolności w stosowaniu tych rozporządzeń, ale muszą przyjąć je w całości i ściśle do nich stosować, bez krajowych modyfikacji.

Wprowadzone w Unii Europejskiej akty prawne dają podstawy do ochrony produktów pochodzących z określonej strefy geograficznej lub wyprodukowanych według tradycyjnej receptury. Dotyczą one wszystkich państw członkowskich Wspólnoty oraz tych krajów trzecich, które będą w stanie zaproponować swój własny, równorzędny system¹.

Rozporządzenia te, dla zagwarantowania jakości i niezmiennego charakteru takich produktów, wprowadziły nazwy i znaki podlegające ochronie. Zaliczają się do nich:

- „chroniona nazwa pochodzenia”,
- „chronione oznaczenie geograficzne”,
- „świadectwo szczególnego charakteru”.

2.2. Instrumenty ochrony

A. „Chroniona nazwa pochodzenia” (*ang. Protected Designation of Origin – PDO*) jest znakiem, który określa jakość produktu poprzez geograficzną

¹ Rozporządzenie Rady (EWG) nr 2081/92 z dnia 14 lipca 1992 r.

nazwę jego miejsca pochodzenia i który ściśle wiąże charakterystyczne cechy produktu z uwarunkowaniami glebowymi, mikroklimatycznymi oraz historyczno - społecznymi miejsca, z którego dany produkt pochodzi. Począwszy od surowców, a skończywszy na sposobie wytwarzania produktu.

Produkt posiadający *PDO* powinien spełniać trzy następujące warunki:

- pochodzić z terenu, z którym związana jest jego nazwa (region, określone miejsce);
- jakość lub właściwości charakterystyczne produktu winny zależeć głównie bądź wyłącznie od środowiska geograficznego przy określonych warunkach środowiska naturalnego i oddziaływania człowieka;
- produkcja, przetwarzanie oraz przygotowanie winny odbywać się na terenie objętym delimitacją.

B. „**Chronione oznaczenie geograficzne**” (*ang. Protected Geographical Indication – PGI*) jest znakiem, który określa jakość produktu poprzez zastosowanie geograficznej nazwy miejsca pochodzenia tego produktu, którego związek z miejscem wytwarzania jest wyraźnie utrwalony².

Wymagane jest spełnienie trzech warunków:

- produkt powinien pochodzić z terenu, którego nosi nazwę (region, określone miejsce);
- produkt powinien charakteryzować się szczególnymi cechami mającymi związek z miejscem jego geograficznego pochodzenia: jakością, renomą;
- produkcja i/lub przetwarzanie i/lub przygotowanie powinny odbywać się na wyodrębnionym obszarze geograficznym.

C. „**Świadectwo szczególnego charakteru**” (*ang. Traditional Speciality Guaranteed – TSG*) jest znakiem, który określa produkty wyróżniające się swoim składem, sposobem produkcji lub też tradycyjną metodą przetwarzania od podobnych im produktom należącym do tej samej kategorii.³

Dwie cechy, które powinny charakteryzować produkt:

- winien on opierać się na elemencie tradycyjnym, który stanowi o jego specyfice. Aspekt tradycyjny może przybierać różne formy. Dany artykuł może być wytwarzany na bazie tradycyjnych surowców, bądź charakte-

² Ochrona znaków geograficznych i nazw pochodzenia dotyczy:

- produktów rolnych w rozumieniu Artykułu 38 Traktatu Rzymskiego którymi są, ...produkty z uprawy roli, hodowli oraz rybołówstwa oraz ich pochodne w pierwszym stopniu przetworzenia..., wyszczególnione w Aneksie II do Traktatu,
- produktów żywnościowych wymienionych w Aneksie I i II do Rozporządzenia. Przepisy rozporządzenia nie mają zastosowania do win i napojów alkoholowych.

³ Świadectwo szczególnego charakteru dotyczy:

- produktów rolnych w rozumieniu Artykułu 38 Traktatu Rzymskiego,
- produktów żywnościowych wymienionych w Aneksie do Rozporządzenia.

ryzować się tradycyjnym składem, lub też opierać się na sposobie tradycyjnego wytwarzania;

- ponadto nazwa produktu powinna być specyficzna sama w sobie, bądź wyrażać specyfikę produktu.

2.3. Warunki przyznania ochrony

Aby produkt posiadał chronioną nazwę pochodzenia lub oznaczenie geograficzne musi być zgodny ze specyfikacją stanowiącą część składową dokumentacji produkcyjnej lub handlowej, która musi obejmować:

- nazwę produktu, w tym nazwę pochodzenia lub znak geograficzny;
- opis produktu obejmujący surowce, a także główne fizyczne, chemiczne, mikrobiologiczne lub organoleptyczne cechy charakterystyczne dla produktu, jeżeli takie występują;
- definicję obszaru geograficznego, a w razie potrzeby informacje wskazujące na spełnienie wymagań wynikających z pochodzenia;
- dowody, że produkt pochodzi z obszaru geograficznego w zakresie, jaki wynika z definicji nazwy pochodzenia i znaku geograficznego;
- opis metody uzyskiwania produktu, a w razie potrzeby autentycznych i niezmiennych metod lokalnych;
- szczegóły wyjaśniające związek między produktem, a środowiskiem geograficznym lub pochodzeniem geograficznym;
- wskazanie osoby dokonującej działań inspekcyjnych, jak też ustalenie zakresu i sposobu tejże inspekcji;
- zasady etykietowania produktów, dotyczące zapisu i prezentacji chronionych znaków;
- ewentualnie inne wymogi wynikające z przepisów krajowych lub międzynarodowych.

Cechy produktu posiadającego świadectwo szczególnego charakteru winny odpowiadać cechom określonym w wykazie dokumentacyjnym, który powinien obejmować przynajmniej:

- nazwę produktu, która musi być specyficzna sama w sobie lub wyrażać specyficzny charakter produktu;
- opis metody produkcji, włączywszy pochodzenie i charakterystykę surowca, użytych składników oraz metody przyrządzania produktu, które decydują o jego specyficznym charakterze;
- informacje umożliwiające ocenę tradycyjnego charakteru, wynikającego ze składu, tradycyjnego surowca i tradycyjnego sposobu produkcji lub przetwórstwa;

- opis właściwości produktu przedstawiający jego główne właściwości fizyczne, chemiczne, mikrobiologiczne, będące przejawem jego specyficznego charakteru;
- najbardziej podstawowe wymagania jakościowe oraz procedury kontroli, którym podlega specyficzny produkt.

Świadectwo szczególnego charakteru produktu nie będzie zarejestrowane jeżeli:

- nazwa wyrobu odnosi się tylko do określeń natury ogólnej używanych dla większej grupy produktów rolnych lub żywnościowych;
- nazwa wyrobu wprowadza w błąd konsumenta odnosząc się do oczywistych cech produktu, bądź nie koresponduje z normalnymi oczekiwaniami konsumenta w stosunku do tego typu produktów;
- nazwa wyrobu nie będzie miała charakteru tradycyjnego lub wywodzącego się z określonego zwyczaju.

Szczególne warunki wytwarzania produktu są wynikiem propozycji samych producentów i określone są w celu podniesienia „wiarygodności” i wartości wyrobu. Różne ograniczenia zawarte w opisie sposobu wytwarzania pociągają za sobą wysoki koszt produkcji w stosunku do produkcji masowej, gdzie konkurencja odbywa się poprzez stały wzrost wydajności. Dlatego też warunki wytwarzania powinny nadać danemu artykułowi wystarczająco uznaną przez konsumenta jakość, aby był on gotowy zapłacić cenę, która zapewni opłacalność producentom.

2.4. Procedura rejestracji

Ochrona prawna nazw pochodzenia, oznaczeń geograficznych i świadectw szczególnego charakteru jest poprzedzona precyzyjnie określoną procedurą rejestracyjną oraz stałym przestrzeganiem wielu wymagań składających się na możliwość używania nazwy.

Dla producentów system ochrony jest dobrowolny. Ochrona przysługuje po przeprowadzeniu odpowiednich badań produktu. Aby produkt kwalifikował się do używania chronionej nazwy pochodzenia (PDO), chronionego oznaczenia geograficznego (PGI) lub świadectwa szczególnego charakteru (TSG) musi być zgodny ze specyfikacją, czyli dokumentacją stanowiącą zbiór warunków i wymagań charakteryzujących ten produkt oraz zawierającą opis metody jego wytwarzania, a także procedury kontroli jego produkcji i w określonych przypadkach definicję obszaru pochodzenia.

Pierwszym krokiem zmierzającym do rejestracji produktu regionalnego lub tradycyjnego na szczeblu unijnym, jest złożenie pełnej dokumentacji dotyczącej danego wyrobu w wyznaczonej instytucji krajowej⁴. Po pozytywnym rozpatrzeniu

⁴ Obecnie w Polsce organem wyznaczonym do składania wniosków dotyczących nazw pochodzenia i oznaczeń geograficznych jest Urząd Patentowy RP, a świadectw szczególnego charakteru minister właściwy ds. rolnictwa.

niu wniosku przez instytucje i organy krajowe cała dokumentacja zostaje przekazana do Komisji Europejskiej. Wniosek jest opiniowany przez tzw. Komitety powoływane na tę okoliczność. W skład komitetów wchodzi eksperci z dziedzin prawa patentowego, weterynaryjnego, żywienia itp.

Komisja Europejska ma 6 miesięcy na zweryfikowanie poprawności procedury rejestracyjnej i oceny jakości nadesłanej dokumentacji. W przypadku pozytywnej oceny, Komisja ogłasza w Dzienniku Urzędowym Wspólnot Europejskich dane zgłaszającego produkt do ochrony i przedmiot zgłoszenia. W przypadku braku sprzeciwu odnośnie rejestracji, który może zostać wniesiony przez każdą osobę posiadającą w tym uzasadniony interes ekonomiczny lub prawny, Komisja wpisuje nazwę produktu do „Rejestru chronionych nazw pochodzenia oraz chronionych oznaczeń geograficznych” lub „Rejestru świadectw szczególnego charakteru produktów rolnych i artykułów spożywczych”. Od tego momentu produkt i jego nazwa jest chroniona. Oznakowanie PDO, PGI, TSG mogą znajdować się tylko na artykułach żywnościowych, które zostały zatwierdzone i są wytwarzane zgodnie z metodą wskazaną we wniosku⁵.

Jeśli wniosek dotyczy nazwy wskazującej obszar geograficzny mieszczący się również w innym państwie członkowskim kraj wnioskujący konsultuje z tym państwem podjęcie decyzji o przyznaniu nazwy lub po uzgodnieniach zgłaszają wniosek wspólnie. Okres oczekiwania na decyzję nie może być dłuższy niż 6 miesięcy i jeśli nie ma powodów do odrzucenia wniosku nazwa zostaje zastrzeżona i opublikowana w Dzienniku Urzędowym Wspólnot Europejskich. Od tego momentu produkt jest chroniony.

W przypadku stwierdzenia, że produkt nie odpowiada ustalonym kryteriom nazwa zastrzeżona może zostać wycofana i o takiej decyzji trzeba poinformować Komisję w celu korekty wpisu rejestracyjnego. Anulowanie zastrzeżonej nazwy nie musi dotyczyć całości wyprodukowanego środka spożywczego, może np. obejmować rok, w którym został wyprodukowany lub też określony obszar geograficzny.

2.5. Kontrola produktów

Rozporządzenia 2081/92/EEC i 2082/92/EEC nakładają na państwa członkowskie obowiązek wyznaczania instytucji upoważnionych do nadzoru nad wytwarzaniem i obrotem produktów, które uzyskały ochronę nazwy pochodzenia, oznaczenia geograficznego lub szczególnego charakteru lub tych, które o taką ochronę się dopiero starają. Każdy kraj członkowski stworzyć musi instytucje odpowiedzialne za rozpatrywanie napływających wniosków, jak i późniejszą kontrolę przestrzegania warunków ustalonych w procedurze rejestracyjnej. Mogą to być urzędy państwowe lub organizacje prywatne zatwierdzone przez właści-

⁵ W przypadku świadectwa szczególnego charakteru zarówno procedura rejestracji, jak i zakres ochrony są podobne.

wego ministra. Koszty wynikające z kontroli ponosi ten, kto posiada prawa wynikające z ochrony produktu.

Jednostki kontrolne powinny gwarantować – z jednej strony – obiektywizm i niezależność w stosunku do wszystkich producentów lub przetwórców poddawanych kontroli i – z drugiej strony – mieć przez cały czas do swojej dyspozycji ekspertów i środki niezbędne do wypełnienia procedury kontrolnej produktów. Jednostki prywatne muszą spełniać wymagania normy europejskiej EN 45011 z 1989 r. Kraj członkowski zawiadamia Komisję i przesyła jej wykaz wybranych, upoważnionych do przeprowadzania kontroli instytucji wraz z ich kompetencjami. Komisja publikuje te informacje w Dzienniku Urzędowym Wspólnot Europejskich.

Zestawienie ilościowe produktów znajdujących się w rejestrze nazw pochodzenia i znaków geograficznych prowadzonym przez Komisję Europejską zawiera tabela 1 i tabela 2.

3. Polski system wyróżniania produktów regionalnych i tradycyjnych

3.1. Stan obecny systemu ochrony produktów regionalnych i tradycyjnych

Konieczne regulacje prawne dotyczące rejestracji produktów regionalnych i tradycyjnych, oraz sposobów wprowadzania na rynek takich wyrobów, w prawie polskim, są rozproszone w różnych aktach prawnych, niepełne, niespójne, nie zachowują między sobą odpowiedniej logiki i podobnego podejścia do problemu, a nawet różnią się nazewnictwem tych samych rzeczy. Dla części rozwiązań wynikających z Rozporządzeń UE ustawy polskie nie wprowadzają żadnych regulacji, pomijając je. Najważniejszym pominiętym problemem jest brak regulacji dotyczących funkcjonowania jednostki kontrolnej, niezbędnego elementu systemu organizacyjnego umożliwiającego nadzór nad wytwarzaniem i wprowadzeniem na rynek produktów o określonym pochodzeniu geograficznym.

Nie mniejszym problemem może okazać się, już od 1 maja 2004 roku, przyjęta w Polsce procedura przekazywania wniosków o rejestrację oznaczeń geograficznych do Komisji Europejskiej. Urząd Patentowy, jako instytucja za to odpowiedzialna, sprawdza poprawność formalną przyjętych wniosków i przesyła je do komisji Europejskiej. Wnioski przesyłane do Komisji Europejskiej nie są sprawdzane po kącie ich merytorycznej zasadności. Jak dotychczas nie ma także wiadomości, żeby taka krajowa kontrola merytorycznej poprawności miała być ustanowiona w odniesieniu do wniosków pretendujących do europejskich znaków ochrony oznaczeń geograficznych. Z kolei procedura rejestracji krajowej, także prowadzona przez Urząd Patentowy, nie przewiduje upublicznienia zgłoszonego wniosku i chęci rejestracji danego oznaczenia geograficznego przed jego zarejestrowaniem. Nie jest zatem stosowana unijna zasada – prawo wniesie-

nia sprzeciwu przez zainteresowane grupy producentów. Ma to o tyle znaczenie, że prawo Unii Europejskiej zakazuje wnoszenia sprzeciwu przez zainteresowane grupy producentów z kraju zgłaszającego. Prawo takie przysługuje zawsze pozostałym krajom członkowskim.

Tabela 1

Nazwy pochodzenia produktów (PDO) i znaków geograficznych (PGI)
wg kategorii

Lp.	Kategoria produktu	Ilość produktów
1.	Sery	150
2.	Produkty mięsne	64
3.	Świeże mięso i podroby	93
4.	Świeże ryby i owoce morza	6
5.	Inne produkty pochodzące od zwierząt	17
6.	Oleje i tłuszcze /oliwa z oliwek	79
7.	Oliwy stołowe (jadalne)	16
8.	Owoce, warzywa i zboża	131
9.	Chleb, makarony, ciasta i inne wyroby piekarnicze	12
10.	Piwa	15
11.	Pozostałe napoje	38
12.	Produkty nieżywnościowe i inne	10
	Razem	631

Źródło: Dane z Rejestru do Rozporządzenia Traktatu Rzymskiego.

Tabela 2

Nazwa pochodzenia (PDO) i oznaczenia geograficznego (PGI) wg krajów

Lp.	Państwo	Ilość produktów
1.	Belgia	4
2.	Dania	3
3.	Niemcy	63
4.	Grecja	83
5.	Hiszpania	73
6.	Francja	132
7.	Irlandia	3
8.	Włochy	133
9.	Luksemburg	4
10.	Holandia	6
11.	Austria	12
12.	Portugalia	85
13.	Finlandia	1
14.	Szwecja	2
15.	Wielka Brytania	27
	Razem	631

Źródło: Dane z Rejestru (jak tabela 1).

Trzeba się zastanowić i przeanalizować czy przyjęte procedury krajowe nie będą utrudniały Komisji Europejskiej rejestrację wniosków przychodzących z Polski - czy przyjęte procedury zabezpieczają przed odmową rejestracji ze względu na wadliwe sporządzone wnioski i wyrażane niezadowolenie grup polskich producentów.

3.2. Regulacja krajowe – kierunek rozwiązań i podejmowanych działań

W Polsce jednostkami odpowiedzialnymi za prowadzenie systemu rejestracji oraz nadzoru nad przestrzeganiem warunków wytwarzania produktów o określonym pochodzeniu geograficznym i specyficznej, tradycyjnej jakości, w rozumieniu rozporządzeń unijnych, będą:

- jednostką przyjmującą wnioski o rejestrację nazwy pochodzenia i oznaczenia geograficznego (produkty regionalne) oraz przekazującą te wnioski do Komisji Europejskiej Urząd Patentowy RP;
- jednostką przyjmującą wnioski o rejestrację świadectwa szczególnego charakteru (produkty tradycyjne) oraz przekazującą te wnioski do Komisji Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi.

Aktualnie przepisy dotyczące oznaczeń geograficznych, nazw pochodzenia i świadectw szczególnego charakteru zawarte są w następujących aktach prawnych:

A. Oznaczenia geograficzne i nazwy pochodzenia

- *Ustawa Prawo własności przemysłowej z dnia 30 czerwca 2000 r.* (Dz. U. Nr 49/2001; poz. 508). Ustawa ta daje możliwość ubiegania się o przyznanie prawa z rejestracji na oznaczenie geograficzne, czyli oznaczenia słowne odnoszące się bezpośrednio lub pośrednio do nazwy miejsca, miejscowości, regionu lub kraju, które identyfikują towar jako pochodzący z tego terenu, jeżeli określona jakość, dobra opinia lub inne cechy towaru są przypisywane przede wszystkim pochodzeniu geograficznemu tego towaru. Obecnie w Polsce chronionych jest 5 oznaczeń geograficznych, z czego wszystkie odnoszą się do produktów wytwarzanych na obszarze województwa małopolskiego.
- *Ustawa o zmianie ustawy – Prawo własności przemysłowej z dnia 23 stycznia 2004 r.* Zgodnie z wprowadzonymi zmianami Urząd Patentowy jest organem, który przekazuje zgłoszenie oznaczenia geograficznego lub nazwy pochodzenia wraz z wymaganymi dokumentami do Komisji Europejskiej.
- *Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 25 kwietnia 2002 r.* (Dz. U. Nr 63/2002; poz. 570) w sprawie dokonywania i rozpatrywania zgłoszeń oznaczeń geograficznych określa wymagania odnośnie wniosku o rejestrację oznaczenia geograficznego.

B. Świadectwa szczególnego charakteru

- *Ustawa o zmianie ustawy o jakości handlowej artykułów rolno-spożywczych oraz o zmianie innych ustaw z dnia 18 grudnia 2003 r.* (Dz. U. Nr 223/2003; poz. 2220). Na mocy ww. ustawy minister do spraw rynków rolnych jest organem właściwym w sprawie przyjmowania wniosków o rejestrację świadectw dla artykułów rolno-spożywczych o szczególnym charakterze.

W ostatnich miesiącach dużo mówiło się i pisało o produktach regionalnych. Podjęte i zrealizowane były także ważne inicjatywy mające wpływ na rozwój systemy ochrony regionalnych produktów.

W Ministerstwie Rolnictwa i Rozwoju Wsi zintensyfikowane zostały prace mające na celu doprowadzenie do pełnej harmonizacji prawa polskiego z odpowiednimi aktami prawnymi UE. Ponieważ prowadzenie polityki rozwoju obszarów wiejskich jest zadaniem resortu rolnictwa, **Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi**, w celu stworzenia spójnych i kompleksowych przepisów pozwalających rejestrować i chronić nasze regionalne i tradycyjne wyroby zgodnie z obowiązującymi w Unii Europejskiej przepisami, rozpoczęło prace nad projektem ustawy o rejestracji i ochronie regionalnych i tradycyjnych produktów rolnych i artykułów spożywczych. Za prace nad ww. ustawą odpowiedzialne jest Biuro Oznaczeń Geograficznych i Promocji MRiRW.

3.3. Instytucje odpowiedzialne za kontrolę

Zgodnie z rozporządzeniami unijnymi regulującymi sprawy związane z rejestracją i ochroną produktów regionalnych i tradycyjnych (rozporządzenie 2081/92/EEC i 2082/92/EEC) kontrola procesów wytwarzania, przetwarzania i przygotowania wyrobów regionalnych i tradycyjnych dokonywana jest na wniosek samych producentów. Składając wniosek o rejestrację wyrobu są oni zobowiązani podać instytucję odpowiedzialną za kontrolę wytwarzanego przez nich wyrobu.

W Polsce urzędem mogącym oceniać, czy produkt spełnia warunki określone w specyfikacji jest **Inspekcja Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych**. Producenci, którzy chcieliby potwierdzić spełnianie przez nich norm zawartych w specyfikacji powinni zwrócić się do wojewódzkiego oddziału IJAR-S. Kontroli dokonywać mogą również prywatne jednostki kontrolne. Warunkiem jest jednak (w przypadku kontroli produktów o chronionym oznaczeniu geograficznym lub chronionej nazwie pochodzenia), aby jednostki te spełniały wymogi określone w normie EN 45011 (polski odpowiednik PN-EN45011:2000).

Co ważne, koszty kontroli ponoszą producenci wyrobu posiadającego lub starającego się o chronione oznaczenie geograficzne, chronioną nazwę pochodzenia lub świadectwo szczególnego charakteru. Częstotliwość i rodzaj kontroli powinien odpowiadać specyfice procesów wytwarzania danego produktu.

3.4. Organizacja producentów produktów regionalnych - Izba Produktu Regionalnego i Lokalnego

Coraz więcej osób uświadamia sobie, że trzeba ochraniać nasze wyjątkowe produkty, które związane są z kulturą i tradycją poszczególnych regionów Polski - zadbać o część polskiego dziedzictwa kulturowego, które przez wieki pomagało nam w zachowaniu tożsamości narodowej. Żeby zjednoczyć nasze siły powstała inicjatywa utworzenia izby gospodarczej jako organizacja społeczno-gospodarcza reprezentująca interesy swoich członków. Izba gospodarcza jest formą prawną dającą organizacji mocną pozycję w negocjacjach i wpływ na tworzone akty prawne.

Inicjatywa polegała na utworzeniu izby o charakterze krajowym, która byłaby reprezentacją interesów producentów i mogła wpływać na rozwój rynku produktów regionalnych i lokalnych w Polsce. Izba miałaby przygotować zainteresowanych do wykorzystania dorobku prawnego Unii Europejskiej w zakresie ochrony produktów regionalnych oraz funkcjonowania po akcesji Polski do Unii Europejskiej. Komitet Założycielski rekomendował utworzenie Izby Produktu Regionalnego i Lokalnego, której obszarem działania byłaby dbałość o rodzimą żywność, regionalne rękodzieło i rzemiosło. Coraz trudniej bowiem odróżnić to, co prawdziwie kurpiowskie, od tego, co prawdziwie łowickie, czy śląskie.

W dniu 18 lutego odbył się Zjazd Założycielski, w wyniku którego powołana została Polska Izba Produktu Regionalnego i Lokalnego. Zostały wybrane władze Izby oraz złożone dokumenty do sądu rejestrowego. Pierwszym prezesem Izby wybrany został Pan dr Grzegorz Russak.

Celem Izby mają być działanie na rzecz ochrony i promocji regionalnych specjalów, lokalnych umiejętności i zawodów.

Do zadań Izby należy między innymi:

- kreowanie polityki rozwoju produktów regionalnych i lokalnych, promowanie tych produktów oraz inicjowanie działań na rzecz zapewnienia wyższej jakości produktów dostępnych na rynku.
- działanie na rzecz wprowadzania lokalnych i regionalnych produktów na rynek.
- informowanie o walorach produktów regionalnych i lokalnych.
- występowanie we wspólnym imieniu do organów władz państwowych, organów władz samorządu terytorialnego oraz innych organizacji.
- działania przygotowujące polskie prawo, polskie instytucje i polski rynek do wykorzystania szans rozwoju produktów regionalnych i lokalnych.
- ocenianie funkcjonowania prawa w zakresie prowadzenia działalności gospodarczej szczególnie w dziedzinie produktów regionalnych i lokalnych. Przedkładanie postulatów dotyczących spójności, przejrzystości i sprawności stanowionego prawa.

Izba zamierza realizować swoje zadania między innymi przez:

- podejmowanie inicjatyw w zakresie tworzenia programów rozwoju, przygotowywania regulacji prawnych i rozwiązań instytucjonalnych dotyczących produktów regionalnych i lokalnych.
- opiniowanie założeń regionalnej i ogólnokrajowej polityki gospodarczej zwłaszcza w dziedzinach mających wpływ na rozwój produktów regionalnych i lokalnych.
- uczestniczenie w opracowywaniu projektów aktów prawnych oraz zasad polityki gospodarczej.
- współpracę z organami administracji państwowej i samorządowej oraz innymi organizacjami gospodarczymi w celu tworzenia odpowiednich warunków prowadzenia działalności gospodarczej.
- uczestniczenie w programach odnowy wsi.
- organizowanie wystaw, spotkań, pokazów, prezentacja i upowszechnianie produktów regionalnych i lokalnych.
- organizowanie ochrony i wsparcia dla wytwarzania produktów regionalnych i lokalnych, wprowadzania ich na rynek i utrzymania na rynku.
- pomoc w procesie zgłaszania, rejestracji i kontroli funkcjonowania krajowych i europejskich znaków jakości.
- wydawanie opinii, ekspertyz i certyfikatów oraz udzielanie informacji o produktach regionalnych i lokalnych.
- prowadzenie identyfikacji produktów regionalnych i lokalnych oraz ocenianie jakości tych produktów.
- wyróżnianie znakami jakościowymi i promocyjnymi produktów regionalnych i lokalnych.

4. Zakończenie

W Europie istnieją dwa nurty wytwarzania żywości. Nurt przemysłowy, w którym stawia się na produkcję masową, na masowego odbiorcę, dba się o jak największą wydajność i jak najmniejsze koszty wytwarzania.

Istnieje jednak także nurt produkcji tradycyjnych wyrobów, które swą wyjątkowość zawdzięczają lokalnej kulturze i unikalnym cechom danego obszaru. Ochraniając wyroby produkowane w ramach tego drugiego nurtu ochraniaimy tym samym to, co jest w Europie najcenniejsze, czyli bogactwo różnorodności regionów. Ponad 640 produktów regionalnych i tradycyjnych Unia Europejska uznała za coś w rodzaju europejskiego dziedzictwa, które chronione jest na całym kontynencie. Mówimy tu zarówno o tradycji i kulturze, jak też o zupełnie wyjątkowych cechach klimatycznych poszczególnym terenów.

Czytając, że są np. w Niemczech ogórki szpreewaldzkie, czy pstrągi i szynki szwarcwaldzkie, we Włoszech, wspomniany już tu, ser Parmezan czy szynka Parmeńska, we Francji ser Ossau-Iraty, szynka z Bayonne czy wieprzowina z Normandii, w Belgii szynka Aredńska, ma się wrażenie, że Polska, poniekąd dzięki swojemu tradycyjnemu rolnictwu, ma tu naprawdę dużo do zaoferowania.

MAREK GAŚSIOROWSKI, JAKUB JASIŃSKI

SYSTEM OCHRONY PRODUKTÓW REGIONALNYCH I TRADYCYJNYCH

STRESZCZENIE

W Unii Europejskiej od ponad dziesięciu lat funkcjonuje dobrowolny system rejestracji i ochrony regionalnych produktów rolno-spożywczych. Podstawową i bezpośrednio przyczyną stworzenia w unijnym prawie odrębnych regulacji dotyczących produktów regionalnych była chęć zapewnienia im ochrony, która uniemożliwiałaby podrabianie tych unikatowych wyrobów. Dla zagwarantowania jakości i niezmiennego charakteru takich produktów, Unia Europejska wprowadziła nazwy i znaki podlegające ochronie: „chroniona nazwa pochodzenia”, „chronione oznaczenie geograficzne”, „świadcstwo szczególnego charakteru”.

W artykule dokonano charakterystyki poszczególnych instrumentów ochrony, warunków przyznawania oraz procedur rejestracji i kontroli wytwarzania takich produktów.

Bogactwo kulturowe i historyczne naszego kraju oraz nieprzemysłowe metody produkcji rolnej skłaniają do przekonania, że w Polsce tradycyjne i regionalne produkty mogą stać się jedną z lepiej prosperujących dziedzin naszej gospodarki. W artykule przedstawiono polski system wyróżniania produktów regionalnych i tradycyjnych. Określono stan obecny polskiego systemu ochrony produktów regionalnych i tradycyjnych, problemy z tego wynikające oraz kierunek przyjętych rozwiązań prawnych.

Zaprezentowano inicjatywę utworzenia izby krajowej, która byłaby reprezentacją interesów producentów i miała wpływ na rozwój rynku produktów regionalnych i tradycyjnych w Polsce, przedstawiono zadania utworzonej Polskiej Izby Produktu Regionalnego i Lokalnego.

MAREK GAŚSIOROWSKI, JAKUB JASIŃSKI

REGIONAL AND TRADITIONAL PRODUCTS PROTECTION SYSTEM

SUMMARY

The European Union has been maintaining an unsolicited system of registration and protection of regional agri-food products for over ten years. The main and direct reason for creating separate regulations in the EU law dedicated to regional products was to protect these unique products against falsification. For guaranteed quality and invariable characteristics of the products, the European Union has introduced protection of the products' names and marks: „Protected Designation of Origin”, „Protected Geographical

Indication” and „Certificate of Specific Character”. The article discusses particular protection schemes, conditions of assignment and procedures of registration and production control of such products.

Cultural and historical wealth of our country, as well as the unindustrialized food production methods lead to a conviction, that traditional and regional products of Poland might become one of the flourishing branches of our economy. This article presents the Polish system of regional and traditional products designation. The current state of regional and traditional products protection in Poland is examined, including the problems involved and legislative solutions being developed.

The article shows an initiative of establishing a national chamber to represent the interests of the producers and influence the expansion of traditional and regional products market in Poland. It presents the tasks and objectives of the established Polish Chamber of Regional and Local Products.

IWONA ŚWIECHOWSKA

*Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich
Oddział w Poznaniu*

PROGRAMY ROLNOŚRODOWISKOWE NOWA SZANSA NA SKORZYSTANIE Z FUNDUSZY UNII EUROPEJSKIEJ

1. Wstęp

Rolnictwo ma duży wpływ na kształtowanie zasobów środowiska, gdyż bezpośrednio użytkuje jego zasoby w procesach produkcji. W warunkach intensywnej produkcji rolniczej osiąganie celów produkcyjnych i ekonomicznych w rolnictwie nie zawsze idzie w parze z celami środowiskowymi i ogólnospołecznymi. Znaczenie efektywnego gospodarowania i równocześnie dbałość o stan środowiska i zasobów naturalnych wzrasta w związku z akcesją Polski do Unii Europejskiej. Wiele środków produkcji stosowanych w rolnictwie w nadmiarze lub w sposób niewłaściwy może być źródłem strat zamiast spodziewanych efektów. Zanieczyszczenie środowiska związkami pochodzącymi z produkcji rolniczej ma znaczący udział w bilansie zanieczyszczeń środowiska. Polska w Traktacie o przystąpieniu do Unii Europejskiej przyjęła dorobek prawny Wspólnot Europejskich również w dziedzinie ochrony środowiska. Ważny element ochrony środowiska na obszarach wiejskich stanowią programy rolno-środowiskowe.

Pakiet reform unijnych znany jako Agenda 2000 jako pierwszy położył nacisk na rozwój obszarów wiejskich w kierunku ochrony środowiska. Reforma narzuciła państwom członkowskim zastosowanie odpowiednich narzędzi w postaci programów wpływających bezpośrednio i pośrednio na ochronę przyrody - dobrodziejstwa jakie pozostawiła natura. Unia doświadczyła negatywnych efektów przemysłowego traktowania rolnictwa. Zwrócono uwagę w kolejnych poprawkach Wspólnej Polityki Rolnej, że traktowanie gospodarstwa jako fabryki produkującej żywność może mieć zgubny skutek pokoleniowy, jeżeli gospodarstwo nie będzie w całości współlistniało ze środowiskiem. Zagrożenia dla środowiska wynikające z produkcji rolniczej zaczęły być tematem obrońców przyrody i nacisku z ich strony.

Dotąd istniejące dopłaty do rolnictwa, wspierające tylko ilość produkowanej żywności, były przyczyną zagospodarowywania nawet obszarów o znaczeniu marginalnym dla produkcji rolniczej. Dotacje z tytułu rolniczego użytkowania gruntów rolnych były dużo większe niż np. do zalesiania, ale nie uwzględniały jakości produktu i środowiska. Epidemie i katastrofy ekologiczne: BSE, pryszczycza, dioksyny, hormony w mięsie itp. były i są namacalnym przykładem zachwiania w środowisku naturalnym. Stąd odwrót w kierunku ochrony środowiska i ochrony wód w krajobrazie rolniczym, zachowania bioróżnorodności i odtworzenia jej na terenach wiejskich, jakże już odmienionych przyrodniczo; odwrót w kierunku produkcji żywności o wysokich parametrach jakościowych metodami ekologicznymi i praca nad całym procesem zmiany mentalności myślenia.

Ta ewolucja rozpoczęła się i zmienia Wspólną Politykę Rolną Unii Europejskiej. Coraz większe wsparcie kierowane będzie na rozwój obszarów wiejskich i produkcję przyjazną dla środowiska. Znacząca część wszystkich środków przeznaczonych na rozwój rolnictwa i terenów wiejskich ma służyć poprawie gospodarowania zgodnie z wymaganiami ochrony środowiska, a programy rolnośrodowiskowe będą **obowiązkowe** dla każdego kraju członkowskiego, bo praca nad zmianą mentalności w kierunku zrównoważonego rozwoju i ochrony środowiska trwa o wiele dłużej niż postępujący nieodwracalny proces zniszczenia równowagi w przyrodzie

W Polsce mamy szansę ochronić zagrożoną część środowiska trzeba jednak wykorzystać walory i sprzyjające warunki na wsi polskiej, istniejące gospodarowanie metodami bliskimi naturze, istniejącą różnorodność prowadzonej produkcji, rozdrobnienie i charakter rodzinny gospodarstw, zadbać o tradycje wsi, w taki sposób aby czynniki te stały się napędem rozwoju, a nie zacofania. Rozwój ten nie powinien zmierzać w kierunku zwiększania ilości produkcji ale poprawy jakości produktu i z uwzględnieniem potrzeb konsumentów.

Programy rolnośrodowiskowe umożliwiają otrzymanie płatności za **świadczanie usług** dla środowiska. Gospodarstwa, w których produkcja jest mniej opłacalna, a warunki przyrodnicze sprzyjające, mają nową szansę skorzystania z pieniędzy unijnych. Rolnik rezygnując z intensywnej produkcji, a przystępując do programów rolnośrodowiskowych otrzyma rekompensatę za utracony dochód jako płatność przewidzianą programami rolnośrodowiskowymi.

2. Realizacja programów środowiskowych w Unii Europejskiej

Programy rolnośrodowiskowe funkcjonują w krajach Unii Europejskiej od początku lat dziewięćdziesiątych. Warunkiem jest minimum 5 lat uczestnictwa w nim, płatności wypłacane są raz w roku, a realizacja powinna się odbywać na wyznaczonym przez władze lokalne terenie, z określonym zakresem konkretnych działań środowiskowych. Kraj przystępujący do realizacji programów musi

przestrzegać dobrej praktyki rolniczej. Zależnie od warunków, każdy kraj posiada zdefiniowane własne działania w zakresie dobrej praktyki rolniczej. Działania nie mogą być wspierane finansowo z kilku źródeł. Uczestnik programu powinien osiągnąć postawiony w warunkach umowy cel ściśle przestrzegając wszystkich rozporządzeń. Komisja Europejska nakłada obowiązek na kraj członkowski stworzenia własnego systemu kontroli i sankcji dla programu.

W **Irlandii** kraju traktowanym jako wzorzec postępu technologicznego po wstąpieniu w struktury UE programy środowiskowe mają na celu ochronić obraz Irlandii jako zielonej wyspy z zachowaniem obrazu wsi irlandzkiej, będącej magnesem dla turystów. Nacisk położony na ochronę gleb i wód (zamiana gruntów orných na użytki zielone), ograniczenie nawożenia, utrzymanie siedlisk przyrodniczych (oczka wodne, zadrzewienia itd.) i krajobrazowych (murki, żywopłoty, ogrodzenia). Do irlandzkiego programu rolnośrodowiskowego zbliżony jest projekt polskiego Krajowego Programu Rolnośrodowiskowego.

W **Danii** wspierana jest ochrona wód i gleb. Cały kraj został uznany jako zagrożony nadmiernym zanieczyszczeniem azotanami. Wyznaczono tereny szczególnie zagrożone stosowaniem pestycydów. Nałożono wysokie podatki na pestycydy. Wprowadzono program zalesieniowy, odłogowanie, zimowe pokrycie gleb roślinnością - zielone pola, rejestracje obrotu nawozami organicznymi i mineralnymi.

Finlandia swój efekt środowiskowy upatruje w realizacji programów zalesieniowych. Prawdopodobnie z przyczyn kulturowo-historycznych przebiegał on w pierwszym etapie dość powolnie jednak obecnie jest wyraźna poprawa. Ludność fińska w historii swojego kraju doświadczyła dotkliwej klęski nieurodzaju przez kolejne lata, wskutek czego spowodowało to masowe wycinanie lasu i dążenie do samowystarczalności w produkcji żywności, na wypadek powtórzenia się takiego kryzysu. Stąd też opór na decyzję o ponownym zalesianiu gruntów.

W **niemieckiej** polityce rolnej wraz z reformą w 1992 roku położono nacisk na rozwój obszarów wiejskich jako terenów atrakcyjnych turystycznie, o zachowanej równowadze i różnorodności krajobrazu, na rozpowszechnienie i poprawienie kondycji gospodarstw ekologicznych, wspieranie odłogowania gruntów i niektórych użytków zielonych z jednoczesnym promowaniem tworzenia zadrzewień śródpolnych i pasów zieleni jako siedliska dla ginących gatunków roślin i zwierząt, zmniejszenie używania środków ochrony roślin.

W **Austrii** gdzie bardzo wiele gospodarstw korzysta z programów rolnośrodowiskowych dominują dotacje dla rolnictwa ekologicznego.

Holandia ambitnie i na wyrost przyjęła realizację programów środowiskowych w swoim kraju. Wytyczne dotyczące wdrażania systemów zarządzania i kontroli mówią o realizacji programu środowiskowego minimum przez 5 lat i kontroli 5% beneficjentów. Holandia podniosła ten próg do 6-ciu lat i kontroli podlega aż 10% beneficjentów. Realizacja programu ma na celu zachowanie

charakterystycznie ukształtowanego terenu w krajobrazie wiejskim i ograniczanie stosowania pestycydów. Określa się w umowie z beneficjentem rodzaj upraw dopuszczalnych na terenie realizacji programu, minimalną bioróżnorodność i cele do jakich się w tym zakresie dąży czyli jaka liczba określonych gatunków roślin czy zwierząt powinna istnieć na danym terenie po 6-ciu latach.

3. Realizacja programów rolnośrodowiskowych w Polsce

W naszym kraju występuje wiele cennych przyrodniczo obszarów, na których intensywne gospodarowanie kierowane wyłącznie ekonomiczną racjonalnością jest zagrożeniem dla cennych, wrażliwych na działalność ludzką gatunków roślin i zwierząt. Programy rolnośrodowiskowe zaproponowane w Polsce kładą nacisk na utrzymanie w krajobrazie rolniczym ekstensywnych łąk i pastwisk. Dla tych, którzy dodatkowo wprowadzą na swoich łąkach i pastwiskach wskazane gatunki bydła, koni i owiec wpisanych do ksiąg hodowlanych, też przewidziana jest dopłata w zależności od ilości posiadanych sztuk matek.

W zakresie ochrony wód i gleb dotacjom podlegać będą wsiewki poplonowe, międzyplony i zakładanie stref buforowych.

Ta szansa jest także przed tymi, którym bliska jest produkcja żywności metodami ekologicznymi, dająca niejako gwarancję dla konsumenta, że żywność tak wyprodukowana i posiadająca certyfikat pochodzenia z produkcji ekologicznej ma wysoką wartość żywieniową.

W rolnictwie ekologicznym dotowanym dotychczas z budżetu państwa istnieje szansa większych zmian. Z dniem 1 maja 2004 traci moc prawną Ustawa o rolnictwie ekologicznym z 21 października 2001 w miejsce, której będzie obowiązywało Rozporządzenie (WE) nr 2092/91 o produkcji ekologicznej produktów rolnych i znakowaniu produktów rolnych i środków spożywczych. Uzupełnieniem tego rozporządzenia będzie Ustawa kompetencyjną o rolnictwie ekologicznym regulująca kompetencje poszczególnych jednostek zaangażowanych w realizację tej Ustawy takich jak: GIJHARS, IOR, IUNG, GIORiN i Jednostka Certyfikująca.

Rozporządzenie 2092/91 dopuszcza podjęcie decyzji o prowadzeniu w gospodarstwie jednocześnie produkcji: ekologicznej i konwencjonalnej.

Zasadą obowiązującą będzie całkowite rozdzielenie tych produkcji tak aby np. nie stosować tego samego opryskiwacza do chemicznej ochrony jak i do biologicznej. Podjęcie decyzji o przestawianiu produkcji w gospodarstwie będzie mogło mieć teraz charakter etapowy. Wymaga to dużej uczciwości ze strony producenta i wysiłku w zaplanowaną stopniową zmianę gospodarowania z konwencjonalnego w ekologiczne. Tym niemniej rozkłada ryzyko produkcyjne. Producent, który ma świadomość, że taka produkcja ma przyszłość będzie miał po 1 maja br., możliwość zaangażowania w produkcję ekologiczną dowolną część gospodarstwa. Zgłaszając tę decyzję odpowiednio wcześniej do Jednostki

Certyfikującej, aby ta mogła wydać zgodę na przestawianie produkcji w gospodarstwie na metodę ekologiczną. Zaproponowana rekompensata dla produkcji ekologicznej w ramach programów rolnośrodowiskowych w PROW jest atrakcyjniejsza, niż dotychczasowe dopłaty do produkcji ekologicznej finansowane z budżetu państwa.

Instrumentem wspierania ochrony środowiska będą także zalesienia realizowane zgodnie z gminnymi planami zagospodarowania przestrzennego.

W Polsce Program Rolnośrodowiskowy będzie działaniem realizowanym w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich (PROW) jako **Działanie 4: - Wspieranie przedsięwzięć rolnośrodowiskowych i dobrostanu zwierząt (Krajowy Program Rolnośrodowiskowy - KPR)**.

4. Założenia Krajowego Programu Rolnośrodowiskowego (KPR)

Celem programu jest promocja systemów produkcji rolniczej zgodnej z wymogami ochrony środowiska, przeciwdziałanie zanieczyszczeniom wód, erozji gleb, ochrona krajobrazu, ochrona ginących gatunków flory i fauny oraz ich siedlisk, ochrona zasobów genetycznych zwierząt gospodarskich i poprawa stanu świadomości ekologicznej wśród społeczności wiejskiej.

4.1. Struktura programu

Pakiety:

1. „ROLNICTWO ZRÓWNOWAŻONE” (Kod: **S01**) - polega na ograniczeniu nawożenia, zbilansowaniu gospodarki nawozami i przestrzeganiu odpowiedniego następstwa roślin.
2. „ROLNICTWO EKOLOGICZNE” (Kod: **S02**) - to stosowanie metod rolnictwa ekologicznego w rozumieniu ustawy o rolnictwie ekologicznym.
3. „UTRZYMANIE ŁĄK EKSTENSYWNYCH” (Kod: **K01**) - wiąże się z przywróceniem lub kontynuacją wykaszania traw, w terminie od dnia 1 lipca włącznie, na łąkach jednokośnych o wysokich walorach przyrodniczych, zagrożonych degradacją.
4. „UTRZYMANIE EKSTENSYWNYCH PASTWISK” (Kod: **P02**) – zakłada przywrócenie lub zachowanie ekstensywnych wypasów na półnaturalnych pastwiskach w sposób gwarantujący utrzymanie cennych roślin i miejsc gdzie one występują.
5. „OCHRONA GLEB I WÓD” (Kod: **K01**) - polega na stosowaniu międzyplonów w celu zwiększenia udziału gleb z okrywą roślinną w okresie jesienno-zimowym.
6. „STREFY BUFOROWE” (Kod: **K02**) – polega na tworzeniu nowych 2 i 5 metrowych pasów zadarnionych na granicy gruntów rolnych ze zbiornikami wód powierzchniowych, lub terenami intensywnie użytkowa-

nymi rolniczo w celu ograniczenia negatywnego działania i ochrony siedlisk wrażliwych

7. „OCHRONA RODZIMYCH RAS ZWIERZĄT GOSPODARSKICH” (Kod: **G01**) - polega na utrzymywaniu hodowli ras bydła, koni i owiec zagrożonych wyginięciem.

W roku 2004 planowane jest wprowadzenie pakietów 1-6, zaś pakiet „Ochrona rodzimych ras gospodarskich” w roku 2005.

4.2. Zasięg geograficzny wdrażania pakietów rolnośrodowiskowych:

Pakiety	Zasięg
S01, K01, K02, P02	Strefy priorytetowe wyznaczone w obrębie województw
S02	Cały kraj
G01	Cały kraj (wchodzi do realizacji od 2005 roku)

4.3. Warunki uczestnictwa

- dobrowolne uczestnictwo w programie;
- właściciel lub dzierżawca gruntu, który spełnia kryteria zasięgu geograficznego pakietów rolnośrodowiskowych;
- minimalna powierzchnia 1 ha użytków rolnych;
- złożenie w Agencji Płatniczej wniosku o przystąpienie do programu;
- przygotowanie 5 letniego planu rolnośrodowiskowego;
- stosowanie w gospodarstwie zasad zwykłej dobrej praktyki rolniczej, na całym obszarze gospodarstwa;
- prowadzenie szczegółowych zapisów w rejestrze działań rolnośrodowiskowych, potrzebnych dla celów kontroli i monitoringu;
- zgromadzenie wymaganej dokumentacji niezbędnej do kontroli planu rolnośrodowiskowego.

Wymagane załączniki do wniosku:

- mapa wyznaczająca granice gospodarstwa z naniesionymi pakietami rolnośrodowiskowymi;
- zaświadczenie o zgodności z planem ochrony na terenie obszarów chronionych wydawany przez zarządy parków narodowych i parków krajobrazowych;
- oświadczenie właściciela gruntów dla dzierżawcy o wyrażeniu zgody na realizację pakietów rolnośrodowiskowych na gruntach dzierżawionych;
- kopia certyfikatu zgodności z wymogami rolnictwa ekologicznego lub deklaracja o przestawianiu gospodarstwa na produkcję ekologiczną (S02);

- zaświadczenie o wpisie zwierząt gospodarskich do księgi hodowlanej wydane przez krajowe związki hodowców koni, owiec, bydła.

Dodatkowe wymagane dokumenty sprawdzane w trakcie kontroli na miejscu:

- szczegółowy plan rolnośrodowiskowy poświadczony przez doradcę rolnośrodowiskowego;
- certyfikat zgodności z wymogami rolnictwa ekologicznego lub deklaracja o przestawianiu gospodarstwa na produkcję ekologiczną (S02) wydawane przez jednostki certyfikujące nadzorowane przez IJHARS;
- rejestr działań rolnośrodowiskowych w gospodarstwie.

4.4. Zakres pomocy finansowej

Płatność będzie ustalana na podstawie zadeklarowanych działań i powierzchni i wypłacana w cyklu rocznym jako suma płatności za pakiety działań wdrażanych w gospodarstwie.

5. Zwykła Dobra Praktyka Rolnicza

Zwykła Dobra Praktyka Rolnicza (ZDPR), to mierzalne standardy gospodarowania dotyczące racjonalnej gospodarki nawozami, ochrony wód i gleb, zachowania cennych siedlisk i gatunków.

Zwykła Dobra Praktyka Rolnicza wiąże się z przestrzeganiem wymagań w zakresie:

1. Zasad stosowania nawozów i ich przechowywania;
2. Środków ochrony roślin i ich stosowania;
3. Rolnicze wykorzystania ścieków na terenie gospodarstwa;
4. Rolnicze wykorzystania komunalnych osadów ściekowych;
5. Gospodarki na użytkach zielonych;
6. Ochrony siedlisk przyrodniczych;
7. Ochrony gleb;
8. Gospodarka wodna;
9. Utrzymywania czystości i porządku w gospodarstwie.

6. Podsumowanie

Programy środowiskowe są trudnymi programami do realizacji. Wymagają złożonego podejścia do ich zastosowania oraz zrozumienia mechanizmów, dla czego takie, a nie inne działania należy podjąć aby uzyskać w realizacji efekt środowiskowy. Wykorzystując doświadczenia krajów wspólnoty europejskiej i korzystne warunki do ich realizacji w naszym kraju można spodziewać się

dużego zainteresowania tym instrumentem w Programie Rozwoju Obszarów Wiejskich. Programy środowiskowe mogą być dobrym wsparciem do rozwoju wiejskiej turystyki.

Miernikiem wykorzystania środków będą efekty jakie uda się osiągnąć po pierwszym etapie wdrażania oraz stopień przełamania barier świadomości ekologicznej.

LITERATURA

1. IV Wersja PROW marzec 2004. Materiał Informacyjny MRiRW- www.minrol.gov.pl.
2. Szlagier-Jabłońska A. (2003): „Polskie rolnictwo ekologiczne - kształcenie kadry doradców” KCDRRiOW Brwinów.
3. Kniec W., Epa M. (2003): Programy rolnośrodowiskowe w Unii Europejskiej. RCDDRRiOW Przysiek.
4. Keenleyside C., Idema C., Miettinen P. (2003): Rozwój instytucjonalny na rzecz agrośrodowiska - materiały szkoleniowe dla doradców rolnośrodowiskowych. ABC Poland.
5. Projekt Ustawy o rolnictwie ekologicznym (2004) MRiRW.
6. Kostuch R. (2003): Wieś i Doradztwo nr 3 (35).
7. MRiRW (2003): Zwykła Dobra Praktyka Rolnicza.

IWONA ŚWIECHOWSKA

**PROGRAMY ROLNOŚRODOWISKOWE NOWA SZANSA NA SKORZYSTANIE
Z FUNDUSZY UNII EUROPEJSKIEJ**

STRESZCZENIE

W artykule przedstawiono genezę powstania i realizację programu rolnośrodowiskowego w Unii Europejskiej, służącego ochronie środowiska na terenach wiejskich. Opisano główne działania podejmowane w ramach programu w poszczególnych krajach UE, a także szanse dla naszego rolnictwa wynikające z Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich. Przedstawiono zakres i terytorium działań programu rolnośrodowiskowego, przewidzianego do realizacji w Polsce w pierwszym okresie po akcesji, w latach 2004-2006, a także kryteria jakie powinien spełnić odbiorca środków unijnych.

IWONA ŚWIECHOWSKA

**THE AGRI-ENVIRONMENTAL PROGRAMME AS A NEW CHANCE FOR TAKING
ADVANTAGE FROM EURONEAN UNION FUNDS**

SUMMARY

The article presents genesis and realization of the agri-environmental programme in European Union to enviroment protection on rural areas. The author describes the main activities undertaken within this programme EU countries and also a new chance for Polish agriculture for taking advantage from EU funds for agri-environmental programme. The range and territory of agri-environmental programme activities in Poland during the first period after accession, from 2004 to 2006, as well as criteria which should be fulfilled by the recipient of EU financial resources are presented in this article.

JÓZEF KANIA, WIESŁAW MUSIAŁ, KRYSZYNA VINOHRADNIK
Akademia Rolnicza w Krakowie

PROGNOZA ROZWOJU ŁAŃCUCHA DOSTAWCZEGO MAŁYCH I ŚREDNICH PRZEDSIĘBIORSTW SEKTORA ŻYWNOŚCIOWEGO¹

1. Wstęp

Jednym z najpoważniejszych problemów, jaki występuje w prognozowaniu ekonomicznym jest trudność w przewidywaniu zachowań jednostek gospodarczych. Oyrzanowski (1993) wyróżnia trzy rodzaje przewidywań: racjonalne, dostosowawcze i behawiorystyczne. Największą szansę sprawdzenia mają z reguły przewidywania racjonalne, ponieważ oparte są na możliwie wszechstronnie zebranych danych, doświadczeniach z przeszłości, dotychczasowych trendach, poufnych informacjach i poglądach przedstawicieli władzy. Przewidywania dostosowawcze bazują na interpolacji i założeniu, że dotychczasowe trendy będą się w przyszłości przedłużały. Są na ogół mniej zadowalające od poprzednich, choć ze względu na prostotę znajdują zastosowanie w rozważaniach modelowych. Przewidywania behawiorystyczne stanowią syntezę badań, w których istotna jest rola tzw. elementów społecznych, podkreślają rolę kontaktów międzyludzkich i wpływ mass mediów. Są one dość powszechnie stosowane w badaniach motywacji osobniczych, które pozwalają zrozumieć działania ludzkie w konkretnej sytuacji, a następnie przewidzieć zachowanie się badanych podmiotów w przyszłości. Przyjmując wykładnię behawioralną (metodę) rozpatruje się wzajemne związki zebranych opinii łącząc kilka odrębnych podejść badawczych, co jest dość typowe we współczesnych naukach stosowanych, zwłaszcza na styku dwu lub kilku dyscyplin badawczych.

¹ Publikacja wykonana w ramach projektu 5.PR.UE nt.: „Supply chains linking food SMEs in Europe's lagging rural regions” (SUPPLIERS, QLK5-CT-2000-00841). Współpracującymi instytucjami były: SAC – DAE Aberdeen, UK; Coventry University DG, UK; University of Wales - IRS; Aberystwyth, UK; Teagasc – NFC, Ireland; ENITA – DQEA Clermont-Ferrand; University of Patras – DE, Greece; University of Helsinki – IRRIT, Seinäjoki, Finland; MSDR zs. w AR w Krakowie, Polska.

Rozwój ekonomii, jak twierdzi Woś (1987), zwłaszcza kierunku neoklasycznego i matematycznego, przyczynił się do stworzenia ogromnej liczby niekiedy finezyjnych modeli matematycznych, które wprawdzie pozwalają opisać zachowanie ludzi, ale nie wyjaśniają motywów ich postępowania. Ma to swe odniesienie w rozważaniach Kołodki (1997) dotyczących oceny zdolności do rozwoju gospodarczego, który zdaniem tego autora jest funkcją ogólnie pojmowanej kultury narodów, rozumianej jako „zasób zbiorowych doświadczeń i mądrości” [...] oraz zdolności społeczeństwa do czerpania z nich.

2. Cele i metodyka badań

Głównym celem badań było prognozowanie szans rozwoju i przemian w łańcuchu dostawczym małych i średnich przedsiębiorstw (MŚP) sektora żywnościowego. Badane firmy położone były w terenach górskich i podgórskich południowo-wschodniej Polski (w subregionie nowosądeckim i krośnieńskim). Badania dotyczyły w głównej mierze prognozowania zmian, jakie mogą nastąpić w najbliższej przyszłości, tj. w latach 2004-2007, w podmiotach tworzących łańcuch dostawczy, a także ich oddziaływania na rozwój obszarów wiejskich.

Badania przeprowadzono metodą delficką, przy pomocy specjalnie przygotowanego kwestionariusza zawierającego trzy grupy problemowe pytań. Pierwsza grupa pytań dotyczyła identyfikacji najważniejszych czynników wpływających na rozwój MŚP (w słabiej rozwiniętych rejonach wiejskich) w krótkim okresie (do 2004 r.) i nieco dłuższym horyzoncie czasowym (do 2007 r.) oraz ustalenia ich hierarchii. Druga grupa pytań dotyczyła przewidywania przez respondentów i określenie prawdopodobieństwa wystąpienia przemian, zdarzeń i procesów w łańcuchu żywnościowym oraz ich znaczenia dla rozwoju MŚP w badanych rejonach. Trzecia grupa pytań objęła oceny, jak wybrane czynniki wpływające na rozwój przedsiębiorczości i powodzenie działalności gospodarczej firm będą (zdaniem respondentów) ewoluować w przyszłości, tzn. zyskiwać lub tracić na znaczeniu.

Respondentami, pełniącymi w tej metodzie rolę ekspertów, były osoby dobrane w sposób celowy, reprezentujące małe i średnie przedsiębiorstwa sektora żywnościowego branży mlecznej, mięsnej i owocowo-warzywnej oraz przedstawiciele instytucji i organizacji odpowiedzialnych za doradztwo, lobbying, bądź za wspieranie rozwoju obszarów wiejskich w rejonach badań. Badania ankietowe przeprowadzono w latach 2002-2003. Obejmowały one trzy rundy pytań, na które uzyskano 16 odpowiedzi w rundzie pierwszej, 13 w rundzie drugiej i 12 w rundzie trzeciej.

Zastosowana w badaniach metoda delficka, to technika badań (głównie rynkowych) stosowana do określenia czynników, które zmieniają przyszłość danej branży. Jest ona szczególnie przydatna wówczas, gdy dokładne informacje na

dany temat są niedostępne poprzez inne źródła wiedzy o faktach lub są zbyt kosztowne. Obejmuje ona *anonimowe* prognozy dokonywane w rundach przez grupę *niezależnych* ekspertów, którzy otrzymują informacje zwrotne między poszczególnymi etapami badań [Dietz 1987].

Zastosowane w tej metodzie badania ankietowe są najbardziej powszechną formą zbierania danych o faktach, przydatną do zastosowania metody delfickiej. Głównymi krokami przy organizacji tego typu badań są: kontaktowanie się z uczestnikami, udzielenie informacji zwrotnej z I rundy, projektowanie i przesyłanie kwestionariusza w ramach rundy II, analiza wyników rundy II, udzielenie informacji zwrotnej z II rundy, projektowanie i wysłanie kwestionariusza w ramach rundy III, analiza wyników rundy III oraz przygotowanie prezentacji końcowej. Rysunek 1 ilustruje przebieg organizacji badań i ich przebiegu przy zastosowaniu metody delfickiej.

Kluczowe korzyści jakie wynikają ze stosowania metody delfickiej są bezsporne.

Od ekspertów wymaga się zwykle mniejszego wysiłku niż przy innych metodach jakościowych, obejmujących m.in. uczestniczenie w spotkaniach dyskusyjnych. W metodzie delfickiej może uczestniczyć więcej osób niż przy dyskusjach bezpośrednich. Eliminuje ona „efekt opinii większości” lub silnego partnera, często spotykany w interakcjach grupowych prac eksperckich. Ważność metody jako narzędzia prognostycznego została wielokrotnie potwierdzona, a metoda została wykorzystana z powodzeniem przez innych badaczy do prognozowania zmian w branży żywnościowej [Dietz, 1987, Urban, Szlachta, 1995, Review of the Food... 2001].

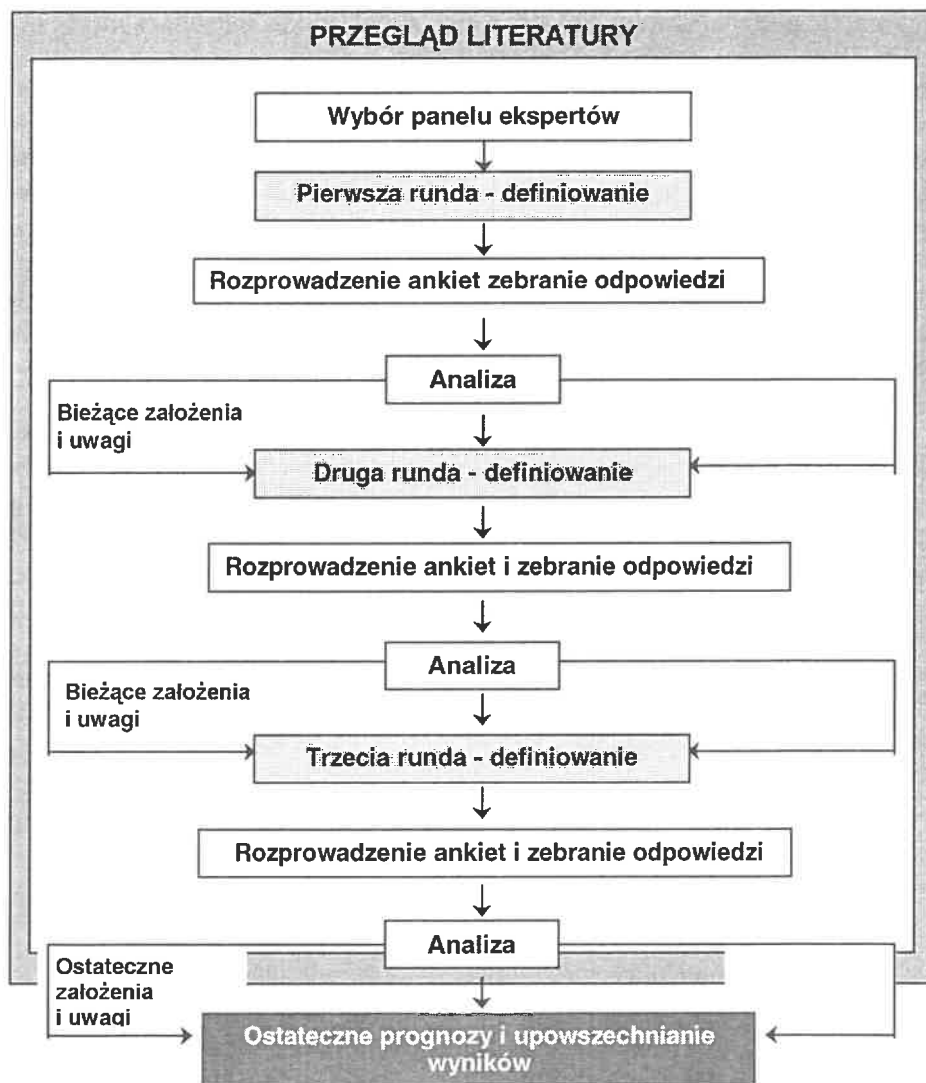
Eksperci, oprócz wiedzy, którą wnoszą do badania i którą się wzajemnie dzielą, otrzymują możliwość poznawania wyników badań w takim zakresie, jak główny zespół badawczy. Otrzymują oni bowiem informacje zwrotne dotyczące ich własnych pomysłów, informacje od innych ekspertów w tej samej dziedzinie, a także prognozę na przyszłość. Uczestniczenie w procesie badawczym daje im również możliwość posługiwania się metodą delficką, która może być przydatna w przyszłości w ich pracy zawodowej.

Są jednak także różne metodyczne, techniczne i praktyczne problemy związane z zastosowaniem metody delfickiej, które obejmują:

- brak stymulowania interakcji bezpośrednich,
- projekt kwestionariusza i interpretacja odpowiedzi mogą być podatne na zniekształcenie,
- często występują trudności praktyczne przy identyfikowaniu i rekrutowaniu właściwych ekspertów.

Rysunek 1

Schemat przebiegu organizacji badań przy zastosowaniu metody delfickiej

3. Wyniki badań

3.1. Czynniki i warunki wpływające na rozwój łańcucha dostawczego

Powodzenie rozwoju firm sektora rolno-żywnościowego uwarunkowane jest wieloma zróżnicowanymi czynnikami o charakterze megaekonomicznym (postępującą globalizacją), makroekonomicznym (np. polityką gospodarczą państwa), a także tkwiącymi w samej branży. Zależy ono także od czynników identyfikowanych na poziomie przedsiębiorstwa i wewnętrznej jego struktury, a więc uzależnione jest od zasobów i jakości czynnika ludzkiego, poziomu i składu kapitałowego firmy, jego sytuacji ekonomicznej i finansowej. W sektorze rolno-żywnościowym bardzo istotną rolę odgrywają istniejące już więzi organizacyjne i współpraca poszczególnych ogniw łańcucha dostawczego pomiędzy sobą, jej stan i poziom zaawansowania, forma więzi, rodzaje kontaktów i komunikowania się partnerów. Nie do przecenienia jest także sylwetka przedsiębiorcy, jako kreatora rozwoju wewnątrz (i na zewnątrz) swojej firmy, jego fachowość i zaangażowanie, a także niezbędna tu ekspansywność i optymizm w działaniu.

Respondenci – eksperci mieli za zadanie zidentyfikować najważniejsze czynniki, które ich zdaniem wpłyną pozytywnie i negatywnie na rozwój poszczególnych ogniw łańcucha dostawczego w bliższej perspektywie, tj. do roku 2004 i perspektywie dalszej, tj. do 2007 r. Jako czynniki pozytywnie wpływające na rozwój łańcucha dostawczego w 2004 r. eksperci zidentyfikowali:

- Politykę państwa wspierającą rozwój MŚP oraz wsi i rolnictwa (kredyty preferencyjne, niższe podatki i ubezpieczenia);
- Doskonalenie wiedzy rolników i zmiana ich mentalności, powstawanie zespołów producentów i grup marketingowych rolników oraz koncentracja produkcji i sprzedaży;
- Wzrost dochodów ludności i skłonność do wydawania ich na żywność;
- Politykę importowo-eksportową, wspierającą rodzime MŚP oraz jasne regulacje w tym zakresie;
- Możliwości zbytu produktów przetworzonych na nowych rynkach Europy, w tym także na rynkach wschodnich;
- Poprawa koniunktury w rolnictwie (wzrost opłacalności produkcji);
- Lepsze wykorzystanie lokalnych warunków przyrodniczych do produkcji produktów pracochołnych (wiśnie, maliny, truskawki, jagody leśne, mleko i przetwory mleczne itp.);
- Wdrażanie polityki regionalnej i promocja produktów regionalnych.

Od roku 2007 eksperci spodziewają się także pozytywnych aspektów akcesji Polski do Unii Europejskiej. Powinno to powodować wzrost koniunktury (w rolnictwie) w odniesieniu do produkcji surowców, a także pojawienie się nowych rynków zbytu na produkty finalne. Powinny także utrwalić się pozytywne tendencje

w zakresie produkcji produktów pracochłonnych, wytwarzanych na małą skalę i w warunkach zapewniających ich powtarzalną i wysoką jakość. Produktami takimi winny być nadal owoce miękkie, runo leśne, mleko i przetwory mleczne. W dalszym ciągu eksperci duże nadzieje pokładają w rozwoju rynków wschodnich, które są akcentowane na równi z nadziejami odnoszonymi do rynków UE.

Oceniając, jakie czynniki i uwarunkowania mogą negatywnie wpłynąć w najbliższych latach na rozwój rynku i łańcucha dostawczego sektora rolno-żywnościowego eksperci zidentyfikowali osiem najistotniejszych:

1. Ubożenie społeczeństwa i wzrost bezrobocia;
2. Wysokie koszty pośrednie zatrudnienia i produkcji w MŚP (podatki, ubezpieczenia);
3. Rozproszenie produkcji rolniczej (bardzo duża liczba małych gospodarstw i niska skala produkcji);
4. Niska opłacalność produkcji, która będzie barierą restrukturyzacji rolnictwa;
5. Utrudniony dostęp MŚP do krajowych i zagranicznych środków finansowych oraz wysokie koszty obsługi kredytów;
6. Zbyt liberalna polityka importowa odnośnie dostarczanych produktów żywnościowych;
7. Brak skutecznej polityki regionalnej;
8. Ograniczony dostęp do nowych rynków zbytu;

W perspektywie dalszej tj. od roku 2007 istotnym utrudnieniem mogą być różnorodne utrudnienia pozataryfowe, w tym głównie związane ze spełnianiem norm ISO oraz przepisów sanitarnych i weterynaryjnych obowiązujących na Jednolitym Rynku Rolnym. Ponadto powtórzono wcześniej wymienione (prognozowane dla roku 2004) czynniki oddziaływania negatywnego, nie przewidując by integracja z UE istotnie osłabiła lub wyeliminowała ich negatywne oddziaływanie.

3.2. Znaczenie poszczególnych ogniw łańcucha dostawczego i środowiska makroekonomicznego w rozwoju MŚP

Drugim aspektem prowadzonych badań o charakterze eksperckim była ocena znaczenia (rangi) poszczególnych ogniw łańcucha dostawczego i otoczenia tego łańcucha (środowiska makroekonomicznego) w rozwoju MSP sektora żywnościowego. Tak więc ocenie poddano następujące ogniwa: konsumentów, producentów rolnych (producentów pierwotnych), przetwórców żywności, pośredników - głównie hurtowych, detalistów, operatorów usług żywnościowych (restauracje, bary, stołówki), oraz instytucje wspierające środowisko agrobiznesu. Ponadto eksperci wyrazili opinie dotyczące wpływu (ujmowanego łącznie) istniejącego systemu podatkowego, kredytowego i ubezpieczeniowego, na istniejący łańcuch dostawczy.

Wyniki badań (tabela 1) wskazują, że najważniejszymi – zdaniem respondentów – ogniwami łańcucha dostawczego ujmowanego łącznie będą w perspektywie bliższej (2004 r.) konsumenci i łącznie oceniane środowisko makroekonomiczne otoczenia agrobiznesu. W polskiej praktyce życia gospodarczego instytucje te odgrywają istotną rolę. One więc w największym stopniu ważyć będą o powodzeniu i rozwoju tego łańcucha i rozwoju obszarów wiejskich [Kania, Musiał, Vinohradnik 2003]. Za najmniej istotne ogniwo eksperci uznali tzw. operatorów usług żywnościowych. Wynika to ich zdaniem z niskich dochodów ludności oraz braku tradycji konsumpcji żywności poza domem. Niepokojącym może być fakt, że eksperci oceniający znaczenie poszczególnych ogniw łańcucha dostawczego w dalszej perspektywie, tj. w 2007 r., wypowiadają się raczej negatywnie na temat przyszłego znaczenia operatorów łańcucha żywnościowego.

Tabela 1

Ocena znaczenia (rangi) poszczególnych elementów łańcucha dostawczego i środowiska makroekonomicznego w rozwoju MŚP*

Lp.	Element/ogniwo	2004 rok			2007 rok		
		średnia arytmetyczna	modalna	mediana	średnia arytmetyczna	modalna	mediana
1.	Konsumenci	2,3	1	2	2,0	1	1
2.	Producenci pierwotni – rolnicy	4,2	6	5	3,8	3	3
3.	Przetwórcy żywności	3,8	5	4	3,9	4	4
4.	Pośrednicy w łańcuchu dostawczym (np. hurtownicy)	3,7	3	3	4,2	3	4
5.	Detaliści	3,7	3	3	4,1	5	4
6.	Operatorzy usług żywnościowych	5,4	5	5	5,1	7	5
7.	Środowisko makroekonomiczne (podatki, kredyty, ubezpieczenia itp)	2,4	2	2	2,9	2	2

* - w skali punktowej, gdzie 1 – podmiot najistotniejszy, 7 – podmiot najmniej istotny.

Źródło: Badania własne.

Gdyby faktycznie prognoza taka potwierdziła się, to rozwój łańcucha dostawczego pozbawionego instytucjonalnego integratora może budzić obawy. Należy bowiem mieć na uwadze, że prognoza w tym zakresie dotycząca roku 2007 odnosi się już do rzeczywistości gospodarczej pointegracyjnej”. Nasze, zwykle drobne firmy rolno-żywnościowe nadal pozbawione (jak wynika to z prognoz) zewnętrznej pomocy instytucjonalnej mogą okazać się słabym partnerem na rynku zachodnioeuropejskim. W praktyce życia gospodarczego dotyczącej sektora rolno-żywnościowego UE rola i znaczenie takich właśnie operatorów zewnętrznych ulega zwiększeniu, a instytucje te korzystają z różnych form wsparcia finansowego [Urban, Szlachta 1995, Łacka 2000, Szulce 2001]. Z drugiej strony

z badań wynika zrozumienie przez ekspertów bardzo ważnej lub nawet decydującej roli, jaką w łańcuchu dostawczym pełni jego ostatnie ogniwo - konsumenci. Świadczy to m.in. o utrwaleniu się nowego (zbudowanego po 1989 r.) sposobu myślenia rynkowego. Ciekawą obserwacją (prognozą) ekspercką jest także wskazanie, że w perspektywie 2007 r. w łańcuchu dostawczym ważniejszą rolę pełnić będą producenci surowców (rolnicy) niż przetwórcy żywności (zakłady przetwórstwa rolno-spożywczego). Obecnie dominuje opinia, że wobec nadwyżkowej podaży surowców rolniczych to właśnie ogniwo (rolnicy) nie jest ważne na całym łańcuchu żywnościowym. Eksperci ocenili również, że znaczenie tzw. środowiska makroekonomicznego w ogólnym znaczeniu poszczególnych ogniw (podmiotów) łańcucha dostawczego będzie ulegać zmniejszeniu. Można to przypisywać większej stabilizacji makroekonomicznych, a w efekcie i mikroekonomicznych, warunków funkcjonowania przedsiębiorstw. Stąd też oceniane obecnie negatywnie ich oddziaływanie na poszczególne podmioty i na cały łańcuch dostawczy, ulegnie zmianie w kierunku pozytywnym.

3.3. Prognozowanie przebiegu procesów kreacji łańcucha dostawczego

Prognoza rozwoju i prawdopodobieństwo (oceniane behawioralnie) wystąpienia procesów dostosowawczych w różnych ogniwach łańcucha dostawczego przeprowadzone zostały w trzech rundach badań. Jak to już nadmieniano, eksperci oceniający mogli zapoznać się z wynikami i wskaźnikami całościowymi, uzyskanymi w rundach poprzedzających. Tabela 2 przedstawia prawdopodobieństwa i znaczenie 21 sytuacji lub zdarzeń, które założono w metodyce badań. Z uwagi na obszerny i szczegółowy materiał, prezentujemy tu jedynie najważniejsze wyniki (układające się na pozycjach skrajnych).

Otóż najwyższe wskazanie możliwości zaistnienia danego zjawiska (ocena 8. i 9-punktowa) otrzymały w rundzie III (końcowej) następujące procesy:

- MŚP zreorganizują swoje wewnętrzne struktury w celu zastosowania nowoczesnych technik zarządzania łańcuchem dostawczym (ocena 9, prawdopodobieństwo 7);
- MŚP będą zmuszane do dokonania znaczących inwestycji w celu poprawy obsługi klientów (ocena 8, prawdopodobieństwo 8).

Eksperci mocno akcentowali także takie przemiany w łańcuchu dostawczym, które doprowadzą do jego większej integracji, głównie poziomej. Lepsza będzie współpraca logistyczna w łańcuchu dostawczym. Poprawi się także współpraca firm przetwórczych z producentami rolnymi, którzy będą dostarczać surowce na podstawie wcześniej uzgodnionych kontraktów z dostawcą.

Skrajnie przeciwnie oceny ekspertów - wskazane, jako nieistotne lub/i mało prawdopodobne do zaistnienia w perspektywie 2007 r. - dotyczą zdarzeń o różnym spektrum oddziaływania na łańcuch dostawczy. Otóż jako mało istotne i mało prawdopodobne uznali eksperci, by MŚP (głównie przetwórcie) podjęły, poza swą

Tabela 2

Prognoza delficka znaczenia prawdopodobieństwa i zaistnienia różnych procesów dostosowawczych w sektorze żywnościowym
Polski południowo-wschodniej w okresie do 2007 r.

Lp.	Opis spodziewanych sytuacji	Prawdopodobieństwo wystąpienia (A) znaczenie procesów (B)	Runda 1		Runda 3	
			Przedział międzykwartylowy	Mediana	Przedział międzykwartylowy	Mediana
1.	Większość rolników będzie w coraz większym stopniu współpracować z innymi rolnikami tworząc grupy producentów	A	3-4	3	3-4	3
		B	4-8	7	5-8	7
2.	Większość rolników będzie dostarczać surowce do MSP na podstawie wcześniej uzgodnionych kontraktów na dostawę	A	4-7	5	4-7	5,5
		B	6-8	6	6-8	7
3.	Większość rolników będzie dostarczać surowce do MSP na podstawie szczegółowych specyfikacji produktu (technologii produkcji)	A	3-6	4	4-6	4,5
		B	4-9	7	5-8	6
4.	Większość MSP będzie zaspokajając swoje potrzeby surowcowe (przynajmniej w części) poprzez produkcję we własnych gospodarstwach - nabytych lub dzierżawionych	A	1-2	2	1-2	2
		B	1-3	3	1-3	2
5.	Większość MSP będzie włączona w co najmniej jedną sieć sprzedaży z innymi przetwórcami	A	4-7	4	4-7	5
		B	6-8	6	6-8	7
6.	Większość detalistów z sektora spożywczego będzie tworzyć sieci sklepów z innymi detalistami	A	3-6	4	3-6	4
		B	3-7	5	5-8	7
7.	Większość MSP i detalistów będzie współpracować, na zasadzie integracji pionowej, wykorzystując wspólne zasoby i technologie	A	1-6	4	3-5	3
		B	2-6	5	3-6	5
8.	Większość MSP i właścicieli restauracji/ barów będzie współpracować, na zasadzie integracji pionowej, wykorzystując wspólne zasoby i technologie	A	3-5	3	3-5	3
		B	4-6	5	3-6	5
9.	MSP będą zmuszone do poczynienia konkretnych inwestycji w celu poprawy obsługi klientów	A	6-8	7	6-9	8
		B	8-9	9	8-9	8
10.	Większość MSP zreorganizuje swoje wewnętrzne struktury w celu zastosowania nowoczesnych technik zarządzania łańcuchem żywnościowym, w tym strategii efektywnej obsługi różnych kategorii klientów	A	5-8	7	6-8	7
		B	7-9	9	8-9	9
11.	Większość MSP stworzy mieszane zespoły wraz z detalistami w celu tworzenia nowych produktów	A	2-5	4	2-4	3
		B	3-6	5	3-6	4
12.	Większość MSP stworzy mieszane zespoły wraz z właścicielami oferującymi usługi gastronomiczne w celu tworzenia nowych produktów	A	3-4	3	2-3	2
		B	3-5	4	3-5	4

Lp.	Opis spodziewanych sytuacji	Prawdopodobieństwo wystąpienia (A) znaczenie procesów (B)	Runda 1		Runda 3	
			Przedział międzykwartylowy	Mediana	Przedział międzykwartylowy	Mediana
13.	Większość MSP stworzy mieszane zespoły wraz z detalistami w celu zmniejszenia kosztów występujących w ramach łańcucha dostawczego	A	3-5	3	3-5	4
		B	4-8	6	5-8	6
14.	Większość MSP stworzy mieszane zespoły wraz z właścicielami firm oferujących usługi gastronomiczne w celu zmniejszenia określonych kosztów występujących w ramach łańcucha dostawczego	A	2-4	3	2-3	3
		B	3-5	4	3-4	4
15.	Handel komisowy* będzie dokonywany między większością MSP, a wieloma detalistami	A	2-4	2	2-5	3
		B	2-6	3	3-5	4
16.	Łańcuchy żywnościowe nastawione na produkty regionalne i delikatesowe staną się popularniejsze	A	5-7	6	4-7	5
		B	4-8	6	6-8	7
17.	Sprzedaż bezpośrednia od rolnika do konsumenta stanie się znacznie ważniejsza	A	2-5	2	2-3	3
		B	3-6	4	3-4	4
18.	Sprzedaż bezpośrednia od MSP do konsumenta stanie się ważniejsza	A	1-6	3	3-5	3
		B	3-7	4	3-6	4
19.	Większość MSP i dostawców usług logistycznych (w tym transportowych) będzie ze sobą współpracować w celu ustalenia wspólnych jednolitych celów	A	2-6	6	3-6	5
		B	6-8	7	6-7	7
20.	Łańcuch dostawczy stanie się bardziej zintegrowany, a więc konkurencja między przedsiębiorstwami ulegnie zmianie na rzecz konkurencji między łańcuchami produktów	A	3-6	5	4-6	5
		B	6-8	7	6-8	7
21.	Otoczenie regulacyjne będzie coraz bardziej restrykcyjne wobec MSP	A	5-7	6	6-8	7
		B	6-8	7	6-8	7

*- Handel komisowy (ang. scan-based trading) występuje, gdy wytwórca (zewnętrzna firma logistyczna) zajmuje się zapewnieniem części półek sklepowych i oddaje detaliście produkty w komis. Komis oznacza, że detalista nie płaci za produkty do chwili ich faktycznego zakupu przez konsumenta w punkcie sprzedaży. Detaliści muszą zezwolić, aby produkt dostał się do sklepu bez tradycyjnie wymaganej kontroli. Wytwórcy dostarczają produkt bezpośrednio na półki sklepowe, co eliminuje opóźnienia wynikające z harmonogramów otrzymywania produktów w sklepach i dostępności siły roboczej. Wytwórcy mają lepsze warunki, aby wypełniać półki sklepowe w czasie odpowiednim do właściwego wykorzystania ich siły roboczej w oparciu o bieżące zapotrzebowanie na produkty

² w skali od 1 do 9, gdzie 1 = bardzo mało prawdopodobne i 9 = bardzo prawdopodobne.

³ w skali od 1 do 9, gdzie 1 = całkowicie nieistotne i 9 = mające zasadnicze znaczenie.

Źródło: Badania własne.

podstawową działalnością, także produkcję surowców. Tak więc uważa się, że w tak krótkiej perspektywie rzeźnie (lub ubojnie) nie będą podejmować się produkcji np. trzody, czy też mleczarnie budować obory mleczne. Także mało

prawdopodobnym jest, aby większość MŚP stworzyło mieszane zespoły (struktury zintegrowane pionowo) z detalistami, w celu stworzenia nowych produktów w danej branży. Podobnie za mało prawdopodobne eksperci uznali, że „większość rolników będzie współpracować z sobą w ramach grup producentów”. Jednocześnie wyrażano opinię, że gdyby tak się stało, to miałyby to duże (7 punktów) znaczenie pozytywne na rozwój łańcucha dostawczego.

Eksperti ogólnie nie widzą w najbliższej przyszłości dużych szans na skuteczny rozwój ścisłej integracji pionowej. Ta sceptyczna ocena odnosi się do współpracy z detalistami podejmowanej celem wspólnego, lepszego wykorzystania posiadanych zasobów i technologii. Podobnie nie widzą w krótkiej perspektywie czasowej ścisłej współpracy z barami i restauracjami. Obecny etap rozwoju istniejących małych i średnich firm przetwórstwa rolno-spożywczego i raczej małych (i bardzo małych) firm restauracji i barów, nie stwarza, zdaniem ekspertów, przesłanek do istotnych zmian w tym zakresie. Każdy z partnerów będzie raczej współpracował na zasadach dwustronnych umów handlowych, nie wchodząc w głębsze fuzje organizacyjne i kapitałowe.

Podobnie w odniesieniu do rozwoju dwóch ważnych ogniw w łańcuchu dostawczym, jaki tworzą sieci handlowe, eksperci wypowiadają się sceptycznie. Uważają oni, że w najbliższych latach nie będzie rozwijał się dobrze handel komisowy, powszechnie obecnie wprowadzany (w odniesieniu głównie do artykułów nieżywnościowych) przez sieć hipermarketów. Oznacza to pośrednio, że eksperci upatrują współpracę MŚP sektora żywnościowego raczej z adekwatnymi (co do wielkości i kapitału) mniejszymi ogniwami łańcucha dostawczego. Nie widzą oni także dobrych perspektyw dla dalszego rozwoju, nadal dobrze rozwiniętych w Polsce różnych form sprzedaży bezpośredniej produktów żywnościowych (np. sprzedaży targowiskowej). Jest to zdaniem ekspertów taka forma sprzedaży, która „dobre czasy ma już poza sobą”. Rozwój profesjonalnych sieci handlowych i wielka liczba drobnych sklepów wiejskich, stworzyły nie tylko szanse na dogodne zakupy „na miejscu”, lecz także kreują istotne zmiany kulturowe polegające na zmniejszaniu się atrakcyjności zakupu żywności na targowisku. W miejsce sprzedaży bezpośredniej surowców (lub produktów) bezpośrednio od rolnika wzrośnie znacznie sprzedaż produktów bezpośrednio od producentów (przetwórców) do klienta finalnego. Wynikać to będzie z potrzeby skracania długości łańcucha dostawczego, aby unikać pośredników i marż oraz być konkurencyjnym na rynku. Taka budowa łańcucha dostawczego wydaje się stanowić obecnie istotne uzupełnienie łańcuchów długich i być może stanie się ważną (i perspektywiczną) alternatywą dla ekspansji dużych europejskich sieci operujących na rynkach żywnościowych.

Wnioski

1. Zastosowana do badań prognostycznych w zakresie rozwoju łańcucha dostawczego metoda delficka wydaje się dawać szerokie, logiczne i zadowalające spektrum ocen. Stąd też można ją polecać do przeglądowego, wieloaspektowego budowania krótkookresowych prognoz i ocen projekcji rozwoju gospodarczego.
2. W najbliższej perspektywie (dla roku 2004), a także w perspektywie dłuższej (do roku 2007) eksperci nie prognozują przełomowych, czy też większych przemian w zakresie rozwoju łańcucha dostawczego artykułów żywnościowych. Integracja rynków rolnych z Unią Europejską, chociaż budzi wiele zagrożeń, wydaje się, że w perspektywie najbliższych kilku lat nie spowoduje przełomowych zmian w łańcuchu rolno-żywnościowym.
3. Oceniając znaczenie (rangę) poszczególnych ogniw łańcucha dostawczego w perspektywie najbliższych lat eksperci wskazali, że najważniejszym ogniwem tego łańcucha, które zdecyduje o jego perspektywach rozwoju, będą konsumenci. O perspektywach jego rozwoju w bardzo dużym stopniu decydować będzie także tzw. środowisko makroekonomiczne działania firm, a więc ekonomiczne warunki rozwoju przedsiębiorczości. Obniży się ranga wpływu na rozwój tzw. operatorów usług żywnościowych, czyli różnych instytucji wspierania agrobiznesu.
4. Prognozując spodziewany przebieg kreacji łańcucha dostawczego, eksperci wskazali, że w najbliższych latach w sposób istotny ulegnie jego reorganizacja i zarządzanie oraz poczynione zostaną znaczące inwestycje podporządkowane obsłudze klientów. Nie nastąpi jednak znaczący rozwój integracji pionowej wewnątrz łańcucha dostawczego, a w jego rozwoju przeważać będą tendencje organizacyjne skutkujące skracaniem długości łańcucha dostawczego i zbliżanie przetwórców do konsumentów.

LITERATURA

1. Dietz T. (1987): Methods for analysing data from Delphi panels – some evidence from a forecasting study. *Technological Forecasting and Social Change*, 31.
2. Kania J., Musiał W., Vinohradnik K. (2003): Przedsiębiorstwa i przedsiębiorcy sektora rolno-żywnościowego południowej Polski (wybrane aspekty). *Wies i Doradztwo*, 4/35.
3. Kołodko G. (1997): Kultura a rozwój. *Polityka*, 12/97.
4. Łącka I. (2000): Pomoc Unii Europejskiej w przebudowie innowacyjności MŚP przetwórstwa spożywczego. *Roczniki Naukowe*, t. II, z. 3, SERIA Warszawa-Poznań-Zamość.
5. Oyrzanowski B. (1993): Historia doktryn ekonomicznych w zarysie. UJ Kraków.
6. Szulce H. (2001): Uwarunkowania i możliwości sterowania rynkiem w produkcji rolnej. AE Poznań.

7. Report WP2. 2001. Review of the Food Supply Chain Environment and its Development within the Context of SME Businesses: Poland, MSDR zs. w AR Kraków.
8. Urban S., Szlachta K. (1995): *Ekonomia i organizacja handlu żywnością*. AE Wrocław.
9. Woś A. (1987): *Podstawy nauki o polityce rolnej*. PWRiL, Warszawa.

JÓZEF KANIA, WIESŁAW MUSIAŁ, KRYSTYNA VINOHRADNIK

PROGNOZA ROZWOJU ŁAŃCUCHA DOSTAWCZEGO MAŁYCH I ŚREDNICH PRZEDSIĘBIORSTW SEKTORA ŻYWNOŚCIOWEGO

STRESZCZENIE

Opracowanie stanowi próbę zastosowania prognozy delfickiej do badań nad rozwojem łańcucha dostawczego przedsiębiorstw sektora żywnościowego. Badania przeprowadzono w latach 2001-2002 w południowej Polsce i obejmowały one wskazania 16 ekspertów, którzy w trzech rundach odpowiadali na pytania dotyczące stanu i projekcji perspektyw rozwoju poszczególnych ogniw łańcucha dostawczego (konsumentów, rolników, przetwórców żywności, pośredników, detalistów i operatorów instytucjonalnych), a także stanu i przemian w środowisku makroekonomicznym funkcjonowania biznesu. Zastosowana metoda przyniosła zadowalające wyniki odnośnie projekcji rozwoju łańcucha dostawczego w perspektywie bliższej 2004 r. i nieco dalszej 2007 r., co potwierdza jej przydatność do tego typu badań naukowych.

JÓZEF KANIA, WIESŁAW MUSIAŁ, KRYSTYNA VINOHRADNIK

PROGNOSIS FOR SUPPLY CHAINS DEVELOPMENT OF SMES IN FOOD SECTOR

SUMMARY

The paper presents the Delphi method on supply chains development in the food sector. The study took place in the years 2001-2002 in lagging regions of Southern Poland (Krosno and Nowy Sącz - former provinces). It included three rounds of questions to 16 experts about actual condition and prediction of all links of supply chains development (consumers, farmers, food processors, wholesalers, detailers and institutional operators) and also about the level and changes in macroeconomic environment of business activity.

The use of Delphi method was successful in prediction of expected situations and processes in supply chains development in perspective of 2004 and 2007. We would like to recommend that method for this kind of research studies.

INFORMACJE

JANUSZ BARTKOWSKI

*Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich
Oddział w Poznaniu*

MODEL GOSPODARSTW ZRÓWNOWAŻONYCH EKOLOGICZNIE W ZACHODNIEJ POLSCE – UWAGI O ZAKOŃCZONYM POLSKO-DUŃSKIM PROJEKCIE

W końcu listopada 2003 roku zakończono prace w ramach projektu polsko-duńskiego pn.: „Model gospodarstw zrównoważonych ekologicznie w zachodniej Polsce”, rozpoczętego 2 lipca 2001 roku i realizowanego przez Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich, Oddział w Poznaniu i Duńskie Służby Doradztwa Rolniczego*. W projekcie, brali udział także doradcy z Wielkopolskiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego. Od strony naukowej w projekcie współpracowali pracownicy Instytut Budownictwa, Mechanizacji i Elektryfikacji Rolnictwa, Oddział w Poznaniu, a ze strony duńskiej naukowiec Duńskiego Instytutu Nauk Rolniczych, DIAS.

Realizowany projekt był w pewnym sensie kontynuacją wcześniejszych programów polsko-duńskich, współfinansowanych przez stronę duńską, takich jak:

- „Rolnictwo środowiskowe”.
- „Standardy dla nawozów naturalnych”.
- „Kodeks Dobrej Praktyki Rolniczej”.
- „Demonstracyjne gospodarstwa mleczne w Olsztynie i północno-wschodniej Polsce”.

Wyniki wcześniej prowadzonych projektów pozwoliły na wyciągnięcie generalnego wniosku że dochodowość i ekologicznie zrównoważony rozwój go-

¹ * nazwa na początku projektu – Duńskie Centrum Doradztwa Rolniczego.

spodarstw w Polsce mogą być poprawione przez lepsze zarządzanie i lepsze planowanie produkcji; produkcję pasz wysokiej jakości, planowanie i bilansowanie dawek pasz, właściwy dobór roślin uprawnych, efektywniejsze wykorzystanie nawozów naturalnych i lepsze kierowanie zasobami ludzkimi. Wdrożenie tych zmian wymaga wprowadzenia poprawek w technologiach produkcji jak i w praktyce, aby unikać skażenia środowiska i jednocześnie zachować dochodowości gospodarstwa.

Działania w ramach projektu ukierunkowane były na gospodarstwa produkujące trzodę chlewną, uznawane za najbardziej zanieczyszczające środowisko naturalne. Województwo wielkopolskie nieprzypadkowo wybrano do realizacji projektu. W Wielkopolsce znajduje się ponad 25 procent pogłowia trzody chlewnej.

Celem ewolucyjnym projektu było wsparcie doradztwa rolnego i gospodarstw produkujących trzodę chlewną w metody, które są uznane jako zrównoważone ekologicznie, a jednocześnie uwzględniają obecne warunki rynkowe.

Celem bezpośrednim było zademonstrowanie metod produkcji zrównoważonych ekologicznie w trzech gospodarstwach pilotażowych i upowszechnienie uzyskanych wyników wśród rolników i doradców województwa wielkopolskiego.

Do współpracy w ramach projektu zaproszono trzech rolników gospodarujących na obszarze 15, 38 i 119 hektarów, produkujących trzodę w cyklu zamkniętym, utrzymujących od 40 do 100 sztuk loch. W wybranych gospodarstwach nie było jednakowego systemu utrzymywania zwierząt na podłożu. W jednym była płytka ściółka dla loch, prosiąt i warchlaków, a głęboka ściółka dla tuczników. W dwu pozostałych gospodarstwach lochy z prosiętami i część warchlaków była utrzymywana na podłodze szczelinowej, a reszta świń na płytkiej ściółce. Czynnikiem ten ma decydujący wpływ na rodzaj, ilość i sposób składowania nawozów naturalnych oraz ich zastosowanie w gospodarstwie.

Maksymalne wykorzystanie nawozów naturalnych i uzupełnienie ich nawozami sztucznymi zaplanowano na podstawie wykonanych w ramach projektu analiz składu chemicznego gleb.

W celu zbilansowania składników pokarmowych stosowanych w żywieniu trzody przeprowadzono również analizy chemiczne zbóż wyprodukowanych w poszczególnych gospodarstwach.

Na podstawie przeprowadzonych analiz zaplanowano i przeprowadzono w 2002 roku dwa doświadczenia poletkowe z nawożeniem azotem różnych odmian jęczmienia jarego. W ramach programu strona Polska otrzymała bezpłatnie dokładny siewnik do nawozów sztucznych, który będzie obecnie wykorzystywany przez Oddział Zamiejscowy WODR w Sielinku. Jesienią 2002 roku założono dwa doświadczenia z pszenicą ozimą, na polach gdzie przed orką zastosowano dwie dawki gnojowicy w pierwszym doświadczeniu i dwie dawki obornika w drugim. Wiosną 2003 roku na tych poletkach dodatkowo zastosowano różne dawki azotu.

Uzyskane efekty projektu. W trakcie wyjazdu studialnego do Danii biorący udział w projekcie rolnicy i doradcy zapoznali się z systemem doradztwa rolniczego w Danii i zrównoważonym ekologicznie rozwojem gospodarstw. Część teoretyczną programu zrealizowano w trakcie wizyt w Duńskich Służbach Doradztwa Rolniczego, w Centrum w Sejby i w oddziale lokalnym Aabenraa, oraz w Jyndeved Experimental Station, a praktyczną w 6 farmach produkujących świnie. Były to farmy stosunkowo nieduże jak na warunki duńskie, miały po 150–320 loch. Uczestnicy wyjazdu zwiedzili również farmy produkującej ekologicznie drób i rodzinne gospodarstwo mleczarskie ze stadem 135 krów HF.

Opinie uczestników wyjazdu były bardzo pozytywne. Duńscy specjaliści zebrali opinie na podstawie przeprowadzonej ankiety. Rolnicy i doradcy polscy stwierdzili przede wszystkim, że nasze, dobrze prowadzone gospodarstwa, bez trudu mogą konkurować z duńskimi w Unii Europejskiej, pod warunkiem, że będą miały dostęp do tak korzystnych warunków kredytowych i zapewniony zbyt tak jak gospodarstwa duńskie.

Częste wizyty specjalistów duńskich w wybranych gospodarstwach polskich i uzyskane informacje przyczyniły się do zmian w podejmowaniu decyzji przez doradców, a przede wszystkim przez rolników w zarządzaniu gospodarstwami. Dwóch rolników przerobiło pomieszczenia na nowe porodówki, jeden z rolników zmodernizował i powiększył płytę gnojową i wybudował nowe zbiorniki na gnojówkę i w ten sposób zlikwidował wycieki do wód gruntowych, co miało miejsce przed rozpoczęciem projektu. Inny rolnik zdecydował się na wybudowanie nowego, o odpowiedniej wielkości zbiornika na gnojownicę i gnojówkę. Inwestycje te uzyskały w ramach projektu wsparcie finansowe ze strony duńskiej. Rolnicy uczestniczący w projekcie mieli również możliwość zakupu sprzętu do stosowania nawozów naturalnych (rozrzutników obornika, beczkowozu z węzami rozlewowymi do gnojowicy, itp.) z przeszło 50% upustem, ale musiał to być sprzęt produkcji duńskiej. Niestety ich cena była mimo wszystko wyższa od cen podobnego sprzętu produkcji krajowej i żaden z rolników nie skorzystał z tej możliwości udziału w projekcie.

Na podstawie analiz zasobności gleb stwierdzono, że na większości pól jest wystarczająca ilość fosforu i rolnicy mogą nie stosować lub ograniczyć stosowanie nawozów fosforowych. Na jednym polu, nowo zakupionym, stwierdzono niskie pH i niedobór wapnia, co natychmiast zostało skorygowane przez zwapnowanie jesienią. Rolnicy uczestniczący w projekcie zrozumieli wagę corocznego uzupełniania ilości wapnia w glebie jako czynnika plonotwórczego.

W doświadczeniach poletkowym z nawożeniem jęczmienia jarego dawki azotu, zarekomendowane przez doradców duńskich, okazały się dla naszych odmian za wysokie i spowodowały wczesne wylęganie roślin. Wpłynęło to na małe zróżnicowanie w plonach poszczególnych odmian. Natomiast zastosowanie obornika i gnojowicy przed orką w doświadczeniach z pszenicą ozimą dało nieduży wzrost plonu. Nie stwierdzono natomiast wpływu na plon pogłównego

nawożenia azotem. Był to wynik występującej w 2003 roku suszy, która dotknęła zwłaszcza zachodnią Polskę.

Dobrym przykładem w ramach projektu były doświadczenia z żywieniem warchlaków i tuczników, gdzie porównywano pasze używane tradycyjnie przez rolników i pasze, których skład został opracowany przez specjalistów duńskich. W czterech przeprowadzonych doświadczeniach na przyrost 1 kilograma tuczniaka zużyto mniej paszy dzięki zastosowaniu paszy o składzie wg zaleceń Duńczyków.

Przeprowadzone doświadczenia oczywiście nie były doświadczeniami ścisłymi, tylko typowo demonstracyjnymi. Pozwalają jednak uświadomić rolnikom rolę różnych czynników wpływających na plonowanie roślin, czy przyrost wagi zwierząt hodowlanych.

Jednym z ważnych założeń projektu było zorganizowanie konferencji i seminariów. Dla zapoznania rolników i doradców z województwa wielkopolskiego z podobnym projektem przeprowadzonym na terenie Warmii i Mazur, ale dotyczącym produkcji bydła mlecznego, specjaliści duńscy przeprowadzili seminarium nt.: „Wdrażanie nowych, proekologicznych technologii w produkcji bydła mlecznego, w tym zagospodarowanie odchodów”.

Konferencję nt.: „Optymalizowanie wykorzystania składników pokarmowych w nawozach naturalnych w gospodarstwach trzodowych” poprowadzili specjaliści z DAAC i DIAS z Danii oraz z KCDRRiOW i IBMER. Uczestniczyli w niej rolnicy, doradcy i również uczniowie starszych klas Zespołu Szkół Rolniczych w Bojanowie, gdzie zorganizowano konferencję. Na konferencji przedstawiono następujące referaty:

- „Polskie prawodawstwo o składowaniu i stosowaniu nawozów naturalnych. Wprowadzenie dyrektywy UE w Polsce – limity stosowania azotu”.
- „Sposób żywienia i jego wpływ w ograniczaniu ilości składników mineralnych w nawozie od trzody chlewnej”.
- „Straty azotu (N) z odchodów w budynkach inwentarskich – ograniczanie strat”.
- „Straty składników nawozowych z gnojowicy, głębokiej ściółki i z obornika”.
- „Obliczanie obrotu składników mineralnych w gospodarstwie”.
- „Stosowanie zmianowania roślin i programów komputerowych takich jak „Agronom”.

Dyskusje po poszczególnych referatach były bardzo ciekawe, zwłaszcza że zabierali w nich głos uczniowie, przyszli rolnicy.

Z funduszy projektu sfinansowano (lub dofinansowano) druk następujących publikacji:

1. Podstawowe wymagania dobrostanu zwierząt w produkcji trzody chlewnej.
2. Kodeks zaleceń i praktyk dla utrzymania świń.

3. Optymalizacja wykorzystania składników pokarmowych w nawozach naturalnych w gospodarstwach trzodowych – materiały konferencji.
4. Sztuka przyrządzania kiszzonek.
5. 10 dobrych powodów (i kilka wskazówek) aby prowadzić rachunkowość w gospodarstwie rolnym.

Zakończony projekt można ocenić pozytywnie. Jego efekty potwierdziły, że gospodarstwa trzodowe w województwie wielkopolskim mogą rozwijać się w zgodzie ze zrównoważeniem ekologicznym. Jednak podstawowymi warunkami, jakich muszą przestrzegać rolnicy jest:

- właściwe przechowywanie i stosowanie nawozów naturalnych,
- regularne wykonywanie analiz gleb i nawożenie roślin zgodnie z ich zapotrzebowaniem pokarmowym,
- wykonywanie analiz pasz wyprodukowanych w gospodarstwie,
- w oparciu o analizy pasz ustalanie, przy pomocy doradców rolnych, dawek pasz dla zwierząt. Dawki paszowe ustalone przez doradców firm produkujących pasze gotowe mogą być, ze zrozumiałych względów, nie obiektywne.

ELŻBIETA KMITA-DZIASEK

*Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich
Oddział w Krakowie*

TURYSTYKA WIEJSKA W POLSCE – OD ROZPROSZONYCH DZIAŁAŃ DO KOMPLEKSOWEJ STRATEGII*

X Sympozjum, wyjątkowo ze względu na jubileusz, odbyło się w Krakowie, miejscu działalności głównego organizatora kolejnych konferencji - Krakowskiego Oddziału Krajowego Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich.

Patronat nad X Sympozjum Agroturystycznym przyjęli:

- Minister Rolnictwa i Rozwoju Wsi
- Minister Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej.

Obydwa resorty pozytywnie rozpatrzyły też wnioski organizatorów o pomoc finansową i udzieliły finansowego wsparcia w ramach resortowych zadań zleconych. Przewodnictwo w Honorowym Komitecie Organizacyjnym Sympozjum przyjął Marszałek Województwa Małopolskiego, pan Janusz Sepioł. Rekomendacji udzieliła Polska Federacja Turystyki Wiejskiej „Gospodarstwa Gościnne”.

W konferencji uczestniczyło ponad 200 osób – wśród nich przedstawiciele środowisk akademickich, władz samorządowych, administracji państwowej, stowarzyszeń agroturystycznych i doradztwa rolniczego z całego kraju. Celem Jubileuszowego Sympozjum było podsumowanie dotychczasowego dorobku Polski w zakresie turystyki wiejskiej oraz wypracowanie kierunków dalszego rozwoju.

Pierwszy dzień sympozjum poświęcony był omówieniu dotychczasowych doświadczeń oraz rozpoznaniu perspektyw rozwoju. Obradom przewodniczyli przedstawiciele organizatorów:

- Mgr inż. Zofia Misiewicz – Dyrektor Krajowego Centrum Doradztwa Oddział w Krakowie;
- Prof. dr hab. Czesław Nowak – Prorektor Akademii Rolniczej w Krakowie;

* Omówienie X Jubileuszowego Ogólnopolskiego Sympozjum Agroturystycznego (Kraków, 15-17 września 2003 r.)

– Mgr Elżbieta Niedziejko – Prezes Suwalskiej Izby Rolniczo-Turystycznej.

Referaty wiodące dotyczyły przekrojowego ujęcia kluczowych zagadnień w rozwoju turystyki wiejskiej: rozwoju produktu, struktur organizacyjnych, zagadnień prawnych, edukacji i doradztwa. Referaty wprowadzające wygłosili:

1. Leszek Strzembicki, AE w Krakowie: „Zarządzanie turystyką wiejską w Polsce – podstawowe problemy i tendencje”.
2. Janusz Majewski, AR w Poznaniu: „Turystyka wiejska w Polsce w programie PHARE-TOURIN – kierunki strategiczne i ich realizacja”.
3. Jerzy Raciborski, AWF w Krakowie: „Uregulowania prawne agroturystyki i turystyki wiejskiej – próba oceny”.
4. Józef Kania, AR w Krakowie: „Rola edukacji i doradztwa w rozwoju zasobów ludzkich w turystyce wiejskiej”.

Dyskusja na wymienionych tematach była kontynuowana w grupach warsztatowych, a wyniki zostały zaprezentowane na sesji plenarnej podsumowującej pierwszy dzień Sympozjum oraz włączone do wniosków ogólnych konferencji.

Specjalnymi gośćmi konferencji byli eksperci zagraniczni, którzy pracowali wcześniej w Polsce w programach finansowanych przez Unię Europejską. Panel dyskusyjny z udziałem gości zagranicznych (w **drugim dniu sympozjum**) miała na celu m. in. uzyskanie odpowiedzi na pytania o wizerunek polskiej turystyki wiejskiej w perspektywie zapewnienia jej konkurencyjności w konfrontacji z rynkiem europejskim. Ważne też były kwestie udziału Polski w podejmowanych na forum europejskim programach jednolitej edukacji kadr dla turystyki wiejskiej oraz jednolitej standaryzacji produktu. Dyskusję prowadzili: Janusz Majewski, AR w Poznaniu i Józef Kania, AR w Krakowie. W panelu udział wzięli:

- Ralf Schilling, Mediatour, Niemcy – konsultant Mediatour, Niemcy. 1997 – 1999 kierownik programu „Turystyka wiejska krokiem w kierunku rozwoju wsi” w ramach bilateralnej współpracy polsko-niemieckiej – projekt prowadzony pilotażowo w 7 wsiach polskich.
- Bernard Lane – profesor Uniwersytetu w Bristol, UK, kierownik Katedry Turystyki Zrównoważonej, pracował w Polsce jako ekspert w projekcie PHARE-TOURIN II „Rozwój Wiejskiej Bazy Noclegowej” jako koordynator zadań: Strategia szkoleniowa i Strategia interpretacji dziedzictwa. Współautor wydanej w Polsce książki „Turystyka wiejska i rozwój lokalny” Fundusz Współpracy, Poznań 2001, współautor J. Majewski.
- Paul Richardson – wieloletni przewodniczący Islandzkiego Stowarzyszenia Turystyki Wiejskiej, aktualnie samodzielny konsultant RTI, Reykjavik. Praca w Polsce jako kierownik projektu PHARE-TOURIN II „Rozwój Wiejskiej Bazy Noclegowej” 1995-97; kierownik projektu Leonardo da Vinci TARGET 1999-2000.

- Hans Emacher – wieloletni dyrektor ds. marketingu ogólnokrajowego austriackiego stowarzyszenia Urlaub am Bauernhof, ekspert w programie PHARE-TOURIN.

Wieczorem w Akademickim Klubie ARKA odbył się występ Kapeli Studenckiego Zespołu Góralskiego AR „Skalni”, po którym Suwalska Izba Rolniczo-Turystyczna wraz ze Stowarzyszeniem na Rzecz Rozwoju Sejn i Sejneńszczyzny zaprosili uczestników na tradycyjnego sękacza.

W drugim dniu symposium odbył się także panel dyskusyjny z przedstawicielami krajowych instytucji kształtujących politykę w zakresie turystyki wiejskiej. Celem dyskusji było określenie roli i miejsca poszczególnych instytucji w koordynowaniu działań związanych z rozwojem agroturystyki i turystyki wiejskiej w skali całego kraju. Panel prowadzili: dr Leszek Strzembicki, AE w Krakowie i Elżbieta Niedziejko, SIRT Suwałki. W dyskusji udział wzięli:

- Pani Bożena Rynkowska,
Dyrektor Departamentu Infrastruktury Wsi i Komunikacji Społecznej Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi;
- Pani Elżbieta Wyrwicz
Dyrektor Departamentu Turystyki Ministerstwa Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej;
- Pani Renata Zielińska
Departament Funduszy Strukturalnych i Pomocy Przedakcesyjnej Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi;
- Pani Maria Napiórkowska
Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich w Brwinowie;
- Pani Bożena Chwiałkowska
Prezes Polskiej Federacji Turystyki Wiejskiej „Gospodarstwa Gościnne”;
- Pan Adam Markowski
Przewodniczący Związku Gmin Jurajskich, Wójt Gminy Janów.

Kolejna sesja poświęcona była informacji o dostępnych programach wsparcia dla rozwoju i promocji turystyki wiejskiej. Prezentacje przygotowały:

- Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa w Warszawie (Małgorzata Bartosiak, Katarzyna Dygasiewicz)
- Fundusz Współpracy Warszawa (Kazimierz Porębski)
- Fundacja Wspomagania Wsi (Romuald Domański)
- Polska Federacja Turystyki Wiejskiej (Wiesław Czerniec).

Sesja była kontynuowana w formie dyskusji na tematy związane z bieżącymi problemami rozwoju turystyki na obszarach wiejskich, kwestiami poruszonymi w trakcie całego symposium oraz kierunkami dalszej pracy osób i instytucji nad

kreowaniem pożądanego wizerunku polskiej turystyki wiejskiej. Ustalono, że wypracowane w czasie Sympozjum wnioski, po ostatecznym zredagowaniu przez Komitet Programowo-Organizacyjny, zostaną przekazane resortom: Rolnictwa, Gospodarki, Infrastruktury i Ochrony Środowiska, a także opublikowane w kwartalniku KCDRRiOW w „Zagadnieniach Doradztwa Rolniczego” oraz w wydawnictwie MSDR „Wieś i Doradztwo”.

Po zakończonych obradach w pobliskim Folwarku „Zalesie” na uczestników czekała regionalna kolacja i atrakcje lokalnego folkloru.

W trzecim, ostatnim dniu Sympozjum Małopolska Organizacja Turystyczna zaprosiła uczestników na trzy wybrane trasy zwiedzania obszarów wiejskich Małopolski, które stanowią innowacyjne produkty turystyki wiejskiej. Wsparcie organizacyjne zapewnił Małopolski Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Krakowie. Goście Sympozjum zwiedzali:

- **Małopolski Szlak Architektury Drewnianej.** - Szlak jest nowym produktem turystycznym, prezentującym na tle piękna krajobrazu, różnorodność a zarazem unikatowość budownictwa drewnianego w regionie. Całkowita długość ponad 1500 km. Na szlaku znajdują się 232 najbardziej wartościowe obiekty budownictwa drewnianego w Małopolsce, w tym 123 kościoły, 39 cerkwi, 25 zespołów zabudowy wiejskiej i małomiasteczkowej, 27 placówek muzealnych w zabytkowych obiektach drewnianych, wliczając w to 9 skansenów oraz 14 dworów. Obiekty ułożone są w 6 tras turystycznych. Uczestnicy wyjazdu przebyli fragment szlaku biegnący przez malownicze tereny Jury Krakowsko-Częstochowskiej, zwiedzając m.in. XVI w. Kościół w Modlnicy, drewniany XIX wieczny młyn wodny w Grodzisku, Kaplicę na Wodzie w Ojcowie oraz drewniane budynki sanatoryjne z pocz. XIX wieku w starym uzdrowisku w Ojcowie.
- **Szlak Bursztynowy.** - Międzynarodowa inicjatywa ekoturystyczna na trasie od Budapesztu, Węgry przez Bańską Szczaownicę, Słowacja po Kraków, koordynowana przez polską Fundację Partnerstwo dla Środowiska i bliźniacze fundacje ze Słowacji i Węgier. Jej celem jest ochrona przyrody, zachowanie kultury i tradycji oraz ożywienie lokalnych działań w regionach i miejscowościach leżących na historycznym szlaku handlowym. Program kreuje turystyczną trasę dziedzictwa przyrodniczo-kulturowego łączącą ciekawe miejsca i przedsięwzięcia lokalne. Ważnym celem Programu jest promocja lokalnej wytwórczości, tradycyjnych zawodów i sposobów gospodarowania, które i dziś stanowią szansę na rozwój gospodarczy i zachowanie wartości przyrodniczo-kulturowych „małych ojczyzn”. Uczestnicy wyjazdu zapoznali się inicjatywami lokalnymi wokół szlaku w gminie Rzezawa, powiat Bochnia. Zwiedzili warsztat garncarski w Dęblinie, Sanktuarium Maryjne i Muzeum w Okulicach oraz Centrum Aktywnego Wypoczynku w Borku.

- **Małopolski Szlak Owocowy.** - Oferta turystyczno-handlowo-produkcyjna regionów Małopolski, w których skoncentrowana jest towarowa produkcja sadownicza i uprawa roślin jagodowych. Szlak prowadzi specjalnie oznakowanymi odcinkami dróg, gromadzi gospodarstwa, w których można dokonać degustacji i zakupu owoców, przetworów owocowych domowej roboty oraz innych produktów pochodzenia lokalnego. Uczestnicy odwiedzili fragmentu szlaku w sadowniczej gminie Raciechowice, powiat Myślenice.

Wyniki badań naukowych oraz wybrane studia przypadków prezentujące dorobek i problemy agroturystyki w Polsce w minionym 10-leciu zostały opublikowane w zeszytach naukowych Akademii Rolniczej w Krakowie, 24 prace m.in. dotyczących bazy agroturystycznej w Polsce i jej doskonalenia, kategoryzacji gospodarstw agroturystycznych i jakości usług, instytucjonalnego wspierania agroturystyki.

Wnioski z X Ogólnopolskiego Sympozjum Agroturystycznego

1. Istotnym warunkiem dalszego rozwoju turystyki wiejskiej w Polsce jest ścisła współpraca wszystkich instytucji i organizacji działających w jej obszarze. Na szczeblu lokalnym szczególnie ważne jest współdziałanie stowarzyszeń turystyki wiejskiej z samorządami gminnymi i powiatowymi, związkami gmin i powiatów oraz lokalnymi organizacjami turystycznymi. Na szczeblu województw regionalne stowarzyszenia winny ściśle współpracować z władzami samorządowymi i administracyjnymi, ośrodkami doradztwa rolniczego, izbami rolniczymi, regionalnymi organizacjami turystycznymi i izbami turystycznymi. Na szczeblu centralnym Polska Federacja Turystyki Wiejskiej „Gospodarstwa Gościnne” winna szczególnie ściśle współdziałać z Ministerstwem Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej, Ministerstwem Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Krajowym Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich oraz Polską Organizacją Turystyczną.
2. Ważną determinantę rozwoju turystyki wiejskiej stanowi usprawnienie współpracy Polskiej Federacji Turystyki Wiejskiej „Gospodarstwa Gościnne” ze stowarzyszeniami turystyki wiejskiej i ich związkami – zarówno tymi, które są jej członkami, jak i nie zrzeszonymi w Federacji. Ważnym elementem tego procesu jest odpowiedni przepływ informacji o wszelkich podejmowanych działaniach.
3. Dla stworzenia lepszych warunków rozwoju turystyki wiejskiej oraz realizacji założeń Narodowego Planu Rozwoju w tym zakresie niezbędna jest ściślejsza współpraca zainteresowanych resortów. Jej efektem winno być również wyłonienie koordynatora działań administracji rządowej w zakresie turystyki na obszarach wiejskich.

4. W Polsce dynamicznie rozwija się społeczny ruch lokalnych stowarzyszeń turystyki wiejskiej. Do koordynowania ich działań oraz reprezentowania interesów predysponowana jest Polska Federacja Turystyki Wiejskiej „Gospodarstwa Gościnne”. Niezbędnym warunkiem realizacji tego celu jest zorganizowanie stałego Biura Federacji, odpowiedzialnego za bieżącą realizację przyjętego przez Zarząd planu działania. Biurem winna kierować osoba kompetentna, profesjonalnie przygotowana do bieżącej współpracy z naczelnymi organami państwa, krajowymi i zagranicznymi organizacjami i instytucjami.
5. Ze względu na interes publiczny, a w szczególności na konieczność aktywizacji obszarów wiejskich i wyrównywanie przestrzennych różnic w poziomie życia ludności wiejskiej działania Federacji powinny być wspierane przez odpowiednie resorty (Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Ministerstwo Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej, Ministerstwo Ochrony Środowiska, Ministerstwo Edukacji i Sportu, Ministerstwo Infrastruktury).
6. Regionalne stowarzyszenia usługodawców winny tworzyć produkty turystyczne dla klientów o specjalistycznych zainteresowaniach, wyodrębnione w drodze analizy tendencji rynkowych. W budowie specjalistycznych produktów wykorzystywać należy różnorodność środowiska przyrodniczego i kulturowego. Warunkiem niezbędnym sukcesu specjalistycznych produktów będą badania marketingowe identyfikujące segmenty rynku.
7. W działaniach promocyjnych turystyki wiejskiej należy przyjąć zasadę koncentracji na najważniejszych rynkach, w tym na rynku krajowym oraz na rynku niemieckim.
8. Dynamiczny rozwój turystyki wiejskiej nie jest możliwy bez systematycznych badań po stronie podaży i popytu. Niezbędne jest zatem podjęcie badań zmierzających do ustalenia liczby, struktury i wyposażenia obiektów wiejskiej bazy noclegowej, a także ich standardu – a następnie cykliczne monitorowanie zmian w tym zakresie. Kontynuacji i rozwoju wymagają również badania zachowań turystów wypoczywających na obszarach wiejskich.
9. Określenie wysokich wymagań prawnych w zakresie produkcji żywności i obrotu żywnością zagraża wyeliminowaniem z rynku gospodarstw wiejskich oferujących tradycyjne wyżywienie dla gości oraz przygotowujących produkty lokalne i farmerskie. W związku z tym, zagadnieniem najważniejszym dla agroturystyki i turystyki wiejskiej w Polsce, jest stworzenie mechanizmów prawnych umożliwiających oferowanie produktu lokalnego i farmerskiego.
Ustawa z dnia 11 maja 2001 r. o warunkach zdrowotnych żywności i żywienia (Dz. U. Nr 63 poz. 634) w art. 3 ust. 1 definiuje pojęcia produkcji i obrotu środkami spożywczymi bardzo szeroko między innymi produkcję środków spożywczych jako przygotowywanie w zakładach żywienia zbiorowego lub w innych zakładach potraw, napojów lub wyrobów garmażeryjnych, a obrót

środkami spożywczymi między innymi jako działania, odpłatne lub nieodpłatne, mające na celu dostarczenie gotowych środków spożywczych oraz surowców lub półproduktów konsumentom. Zakładem żywienia zbiorowego jest zgodnie z tymi przepisami miejsce prowadzenia działalności w zakresie żywienia ludzi lub wprowadzania do obrotu wyrobów garmażeryjnych. Definicja ta obejmuje zatem także gospodarstwa agroturystyczne.

Należy uznać za celowe rozszerzenie zakresu art. 2 pkt 1 ustawy, zgodnie z którym jej przepisów nie stosuje się do „środków spożywczych produkowanych, przechowywanych, spożywanych i używanych wyłącznie we własnym gospodarstwie domowym do zaspokajania potrzeb tego gospodarstwa lub przywożonych w tym celu z zagranicy” także na sytuację w których wyżywienie przygotowywane jest w gospodarstwie domowym wspólnie dla domowników i gości.

Jest to istotne, że względu na art. 27 ust 1 i 2 tej samej ustawy, zgodnie z którymi produkcję żywności (i obrót) wolno prowadzić, jeżeli zostaną spełnione wymagania konieczne do zapewnienia właściwej jakości zdrowotnej żywności, w tym wymagania dotyczące pomieszczeń, urządzeń oraz ich lokalizacji, a stan zdrowia osób biorących udział w produkcji lub obrocie będzie odpowiadał wymaganiom określonym w przepisach o chorobach zakaźnych i zakażeniach oraz osoby te będą posiadały kwalifikacje w zakresie przestrzegania zasad higieny w procesie produkcji i w obrocie żywnością. Chodzi tu w szczególności o wymagania objęte rozporządzeniem Ministra Zdrowia z dnia 19 grudnia 2002 r. w sprawie wymagań higieniczno-sanitarnych zakładów i wymagań dotyczących higieny w procesie produkcji i w obrocie artykułami oraz materiałami i wyrobami przeznaczonymi do kontaktu z tymi artykułami (Dz. U. Nr 234, poz. 1979). Spełnienie tych wymagań wymaga potwierdzenia w drodze decyzji, przez właściwy organ Inspekcji Sanitarnej. Literalne spełnienie wymienionych wyżej wymagań nie jest możliwe bez poważnych inwestycji w zakresie przebudowy i wyposażenia zaplecza kuchennego większości gospodarstw, lub też prowadzić może do znacznego zubożenia ich oferty, w tym oferty dotyczącej przygotowania potraw regionalnych, wykorzystania własnych surowców i przetworów w żywieniu gości czy też zachowania tradycyjnych sposobów przechowywania i konserwacji żywności, atrakcyjnych dla osób korzystających z turystyki wiejskiej. Obecna konstrukcja art. 27 ust. 2 zakłada pewną elastyczność w stosowaniu przepisów, skoro zakres ich spełnienia wynika z odpowiedniej decyzji administracyjnej. Wydaje się jednak celowe stworzenie wiążących wytycznych co do stosowania wymagań higieniczno-sanitarnych w odniesieniu do małych obiektów, szczególnie oferujących tradycyjne wyżywienie, których nie można wyłączyć ze stosowania ustawy, nawet w przypadku uwzględnienia proponowanej zmiany brzmienia art. 2.

Ustawa z dnia 21 grudnia 2000 r o jakości handlowej artykułów rolno spożywczych (Dz. U. 2001 r., Nr 5 poz. 44) zwalnia sprzedaż artykułów rolno-spożywczych dokonywaną przez ich producentów w gospodarstwie bezpośrednio konsumentom z obowiązków określonych jej przepisami, i wydaje się, że w podobnym zakresie należałoby ułatwić formalności związane z jakością zdrowotną tej żywności.

10. Niezbędne jest stworzenie Znak Informacyjny, neutralnego pod względem marketingowym o „innej” bazie noclegowej, a w szczególności o obiektach turystyki wiejskiej.

Rozporządzenie Ministrów Infrastruktury oraz Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 31 lipca 2002 r. w sprawie znaków i sygnałów drogowych (Dz. U. Nr 170, poz. 1393) określa w grupie znaków informacyjnych następujące oznaczenia bazy turystycznej:

- D-28 „*restauracja*”,
- D-29 „*hotel (motel)*”,
- D-30 „*obozowisko (kemping)*”,
- D-31 „*obozowisko (kemping) wyposażone w podłączenia elektryczne do przyczep*”,
- D-32 „*pole biwakowe*”,
- D-33 „*schronisko młodzieżowe*”,
- D-34 „*punkt informacji turystycznej*”.

System tych znaków jest niekompletny, nie odzwierciedla bowiem wszystkich rodzajów bazy turystycznej. W szczególności niewystarczające i mylące dla użytkowników dróg może być oznaczanie znakiem D-29 (Hotel-motel) takich obiektów zakwaterowania jak pokoje gościnne, kwatery agroturystyczne, ośrodki wypoczynkowe i inne, przewidziane w przepisach o usługach turystycznych. Dlatego proponuje się uzupełnienie załącznika do ww. rozporządzenia o nowy znak informacyjny inny obiekt noclegowy” (np. D-33a) wskazujący obiekty pominięte w dotychczasowej systematyce znaków drogowych.

11. W praktyce marketingowej dochodzi do zacierania różnicy pomiędzy „turystyką wiejską” a „agroturystyką”, gdy ta ostatnia wymaga nie tylko świadczenia usług na terenach wiejskich, ale przede wszystkim zachowania związku pomiędzy ofertą turystyczną a działaniem czynnego gospodarstwa rolnego, z jego bazą materialną i kulturą. Pomijanie tej istotnej różnicy pozostawiać może w sprzeczności z oczekiwaniami klientów, wybierających ofertę agroturystyczną ze względu na jej specyficzne wartości poznawcze. Wspierania agroturystyki jako produktu markowego wymaga rejestracji odpowiednich znaków towarowych i dopuszczenie do używania tego znaku towarowego tylko w tych gospodarstwach, które spełniają jakościowe i rodzajowe

kryteria gospodarstwa agroturystycznego. Podmiotem, od którego można oczekiwać działań w tym zakresie jest Polska Federacja Turystyki Wiejskiej, ale działania takie mogą być podejmowane także przez poszczególne stowarzyszenia, zwłaszcza w zakresie odrębności regionalnych.

Podstawą dla podjęcia takich działań jest ustawa z dnia 30 czerwca 2000 r. Prawo własności przemysłowej (tekst jednolity: Dz. U. 2003 r. Nr 119 poz. 1117), która w art. 120 i następnych określa warunki stosowania ochrony znaków towarowych, w tym szczególnie art. 136. tej ustawy ustala, że organizacja posiadająca osobowość prawną, powołana do reprezentowania interesów przedsiębiorców, może uzyskać prawo ochronne na znak towarowy przeznaczony do używania w obrocie przez tę organizację i przez zrzeszone w niej podmioty (wspólny znak towarowy). Zasady używania w obrocie wspólnego znaku towarowego przez organizację, o której mowa powyżej, oraz przez zrzeszone w niej podmioty określa regulamin znaku przyjęty przez tę organizację. Prawo ochronne do znaku może być udzielone także organizacji, która sama znaku nie używa, a znak przeznaczyła do używania przez przedsiębiorców spełniających warunki ustalone w regulaminie znaku (art. 137). Polska Federacja Turystyki Wiejskiej, lub inne stowarzyszenie w swoim zakresie, powinny zatem uzyskać świadectwo ochronne na znak lub znaki towarowe i podać do wiadomości warunki (ustalić regulamin), na jakich dopuszczalne jest oznaczanie obiektów znakiem towarowym agroturystyki.

12. Rozwój usług agroturystycznych wymaga systematycznego podnoszenia wiedzy, umiejętności oraz kształtowania pozytywnych postaw i kreatywności przez obecnych i potencjalnych wiejskich usługodawców, zarządy stowarzyszeń agroturystycznych, władze samorządowe oraz doradców izb rolniczych i ośrodków doradztwa rolniczego. Każda z wyżej wymienionych grup odbiorców powinna stanowić odrębną grupę lub subgroupę celową, do której można kierować określoną ofertę szkoleniową w oparciu o dokładne rozeznanie ich potrzeb i oczekiwań. Kursy szkoleniowe powinny uwzględniać również poziom wiedzy i umiejętności posiadany przez ich uczestników (np. podstawowy, średnio-zaawansowany, zaawansowany).
13. Wśród treści szkoleniowych zgłaszanych przez uczestników konferencji dominowała tematyka związana z zakwaterowaniem i żywieniem gości, aspektami prawnymi prowadzenia działalności agroturystycznej, zarządzaniem, marketingiem usług, aspektami społecznymi, ekologicznymi i ekonomicznymi agroturystyki, ubezpieczeniami społecznymi i majątkowymi, komunikacją interpersonalną, zagadnieniami wykorzystania dziedzictwa kulturowego oraz źródłami i możliwościami wykorzystania środków krajowych i pomocowych dla potrzeb inwestycyjnych i szkoleniowych w agroturystyce.

14. W dyskusji nad formami i metodami edukacji zwracano uwagę na potrzebę wykorzystania zarówno tradycyjnych jak i aktywnych oraz praktycznych metod nauczania, a mianowicie: szkoleń 1, 2, 3, 4 i 5 dniowych z wykorzystaniem metody warsztatowej, wykładów specjalistycznych, analizy przypadków w oparciu o materiał tekstowy, udział w zajęciach tzw. *quest speakers*, wyjazdów studyjnych do gospodarstw agroturystycznych oraz przygotowaniem się i udziałem w giełdach i targach agroturystycznych, organizacją pokazów i demonstracji (wypiek chleba, robienie masła, sera, wyrobów z wikliny, itp.).
15. Organizacją szkoleń powinny zajmować się przede wszystkim ośrodki doradztwa rolniczego, stowarzyszenia agroturystyczne, Federacja Turystyki Wiejskiej i inne organizacje edukacyjne wykorzystujące własnych specjalistów oraz wykładowców z uczelni wyższych oraz Krajowego Centrum Doradztwa, Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich – Oddział w Krakowie.
16. Z uwagi na zróżnicowanie treści kształcenia studentów na specjalności Agroturystyka istnieje pilna konieczność określenia jednolitych standardów nauczania dla kierunku studiów Agroturystyka i ustanowienie tego kierunku odpowiednim Rozporządzeniem przez Ministra Edukacji Narodowej i Sportu.
17. Dynamiczne zmiany na rynku turystyki wiejskiej związane m.in. z akcesją do Unii Europejskiej, wymuszają aktualizację i uzupełnienie dotychczasowych kierunków działania, w tym wypracowanych głównie w ramach programu PHARE-TOURIN II „Turystyka na obszarach wiejskich i zalesionych” oraz opracowanie kompleksowej strategii rozwoju turystyki wiejskiej w Polsce.
18. Ważnym etapem budowy strategii jest dokonanie diagnozy stanu turystyki wiejskiej w Polsce oraz określenie zewnętrznych uwarunkowań jej rozwoju. Instytucją najbardziej właściwą dla koordynacji prac związanych z opracowaniem strategii wydaje się być Polska Federacja Turystyki Wiejskiej „Gospodarstwa Gościnne”. Strategię należy budować z wykorzystaniem metod uczestniczących, z udziałem instytucji i organizacji wspomagających rozwój obszarów wiejskich: stowarzyszeń, doradztwa rolniczego, samorządów terytorialnych oraz nauki i właściwych resortów. Dla opracowania strategii powołać należy zespół ekspertów oraz koordynatora zespołu.
19. Opracowanie strategii będzie możliwe wyłącznie przy zapewnieniu przez resorty rolnictwa i gospodarki środków na zadania celowe zgodnie z obowiązującymi w tych resortach procedurami.

Wszystkie powyższe wnioski stanowią rekomendację dla opracowania strategii turystyki wiejskiej w Polsce i powinny być uwzględnione w procesie jej budowania.

BOŻENA ŁĘCKA

*Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich
w Brwinowie*

KONKURS „SPÓSÓB NA SUKCES” NA NAJLEPSZE DZIAŁANIA KREUJĄCE PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ I NOWE MIEJSCA PRACY NA TERENACH WIEJSKICH

Ogólnopolski konkurs „Sposób na Sukces” *na najlepsze działania kreujące przedsiębiorczość i nowe miejsca pracy na terenach wiejskich* po raz pierwszy został ogłoszony w 2000 roku z inicjatywy Krajowego Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich w Brwinowie.

KCDRRiOW w Brwinowie organizuje konkurs wspólnie z partnerami, takimi jak: ARiMR, Stowarzyszenie „AgroBiznesKlub”, PARP, „Agrobroker” Ubezpieczenia i Doradztwo, Fundacja Fundusz Współpracy. Obok stałych partnerów Krajowe Centrum Doradztwa współpracuje także z innymi instytucjami, które propagują ideę konkursu i angażują się w pozyskiwanie uczestników konkursu.

Bardzo wysoko należy oceniać współpracę z samorządami wielu gmin oraz jednostkami doradztwa rolniczego. Spośród nadsyłanych zgłoszeń 3/4 przedsiębiorców uzyskuje rekomendacje ośrodków doradztwa. Tak Regionalne Centra Doradztwa, jak też jednostki wchodzące w skład Wojewódzkich Ośrodków Doradztwa na co dzień współpracują z mieszkańcami terenów wiejskich, pomagając w rozpoczynaniu działalności gospodarczej. Dzięki temu trafnie rekomendują przedsiębiorców do udziału w Konkursie i śledzą ich osiągnięcia. Przedstawiciele ośrodków doradztwa i urzędów gmin, które wskazały późniejszych laureatów są też najlepszymi propagatorami Konkursu w następnych edycjach. Ta działalność wynika z włączenia doradztwa rolniczego w proces wspierania transformacji wsi i rolnictwa. Pobudzanie i wspieranie aktywności ludności wiejskiej jest realizowane m.in. poprzez inicjowanie i wspieranie rozwoju przedsiębiorczości za pomocą szkoleń, prowadzenie doradztwa ekonomicznego, dotyczącego m.in. źródeł finansowania nowych miejsc pracy, wskazywanie możliwości zwiększenia dochodów na wsi dzięki alternatywnym źródłom zarobkowania.

Główne cele to:

- promocja przedsięwzięć tworzących nowe miejsca pracy na obszarach wiejskich,
- aktywizacja gospodarcza mieszkańców wsi,
- upowszechnianie przykładów wyróżnionych działalności gospodarczych.

Konkurs rozstrzygany jest w edycjach rocznych, a 19 lutego br. odbył się uroczysty finał jego IV edycji. Nagrodzeni zostali przedsiębiorcy, którzy prowadzą działalność na obszarach wiejskich i w małych miastach o wysokiej stopie bezrobocia, zwiększają stan zatrudnienia, stosują innowacyjne rozwiązania technologiczne i organizacyjne, wykorzystują lokalny potencjał surowcowy, infrastrukturę, walory turystyczne i lokalizacyjne, przygotowują się do funkcjonowania w Unii Europejskiej.

W IV edycji konkursu nagrodzono następujące firmy:

„WESTERN CITY”	miasteczko westernowe Pana Jerzego Pokoja w Ściegnach woj. dolnośląskie - z działalnością agroturystyczną i rekreacyjną.
„ACTIV”	Przedsiębiorstwo Produkcyjno-Handlowo-Uslugowe Pana Waldemara Żółcika w Bielsku Dużym woj. mazowieckie – z kompleksową obsługą zaopatrywania sadowników w środki produkcji, a także skupem owoców i warzyw.
„AQAMAR”	Przedsiębiorstwo Produkcyjno-Handlowe w miejscowości Pasieka woj. pomorskie, prezes – Pan Andrzej Marczyński - ośrodek hodowli ryb łososiowatych, karpionatych oraz raków.
Zakład Przetwórstwa Tworzyw Sztucznych	w miejscowości Katarzynki woj. kujawsko-pomorskie, Zakład prowadzony przez Panią Halinę Błazejewicz produkujący elementy z tworzyw sztucznych do składania mebli: złączki, zaślepki, uchwyty, a także formy do wtryskarek.
NELTEX”	Zakład Produkcyjno-Handlowy Pani Kornelii Koterak w Kuszewie woj. wielkopolskie, produkujący bieliznę bawełnianą.
Fabryka Mebli	Pana Dariusza Mikołajczyka, Piotrowice woj. wielkopolskie, produkująca meble pokojowe i kuchenne znane pod nazwą „Da Vinci”.

„Progress”	Przedsiębiorstwo Produkcyjno-Handlowo-Usługowe Pana Leszka Sawickiego w Nowej Wsi Książęcej, woj. wielkopolskie, utworzone na bazie SKR, zakład mechaniczny specjalizującym się w produkcji urządzeń dla producentów owoców jagodowych.
„VINI”	piekarnia Pani Liliany Lehrer-Rychel w Rogoźnikach woj. śląskie, dynamicznie rozwijająca się, z bogatym asortymentem wyrobów, z wdrożonym systemem HACCP.
„PŁAWECKI”	Firma Produkcyjno-Usługowo-Handlowa Pana Stefana Pławeckiego w Laskowej woj. małopolskie, z wyrobem tzw. „zakąski serowej”.
Zakład Produkcyjno- Handlowy Artykułami Przemysłu Rolno- Spożywczego	Zakład Pana Jerzego Sewastynowicza w Posejnelach, woj. podlaskie - obiekt turystyczny z domkami letniskowymi, pokojami gościnnymi, salą bankietową, a też handel artykułami przemysłowymi i rolno-spożywczymi.
„DIANA”	Przedsiębiorstwo Usługowo-Handlowe Pana Marka Szabelskiego w Skobiolicach woj. wielkopolskie, produkujące pieczywo i wyroby cukiernicze, posiada ok. 70 odbiorców i 5 własnych punktów sprzedaży.
„SKOBROL”	Przedsiębiorstwo Produkcyjno-Handlowe Państwa Jolanty i Włodzimierza Krzyżańskich w Skobielicach, woj. wielkopolskie zajmujące się produkcją biopaliw i oleju opałowego.
„ANNA”	Przedsiębiorstwo Produkcyjno-Handlowe Pana Adama Sierockiego i Pani Anny Sierockiej w Łącku, woj. mazowieckie zajmujące się produkcją makaronu, spełnia wymogi Unii Europejskiej.
Ośrodek Wspierania Rozwoju Wsi Stawno	Ośrodek przy Stowarzyszeniu na rzecz Wspierania Aktywności i Rozwoju Dzieci i Dorosłych „SZANSA” w Stawnie, woj. zachodniopomorskie z działalnością edukacyjno-szkoleniową, realizujące projekty takie jak n.p. „Pożyteczne ferie”, „Kłusownika na przewodnika”.

Kancelaria
Ekonomiczna

Kancelaria Pana Czesława Nowaka i Pani Edyty Sikory w Węgierskiej Górze, woj. śląskie prowadząca ewidencję księgowych dla firm, pomagająca w sprawozdaniach finansowych, w wypełnianiu wniosków o dotacje, prowadząca szkolenia.

„EKO-ART”

gospodarstwo agroturystyczne Pana Józefa Charytoniuka w Wilczycach, woj. warmińsko-mazurskie prowadząca jednocześnie działalność edukacyjną, hodowlę koni, świniodzików, kóz, strusi.

Laureaci i wyróżnieni przedsiębiorcy w IV edycji konkursu zostali zaproszeni do Pałacu Belweder w Warszawie, gdzie wręczono im dyplomy podpisane przez Wiceprezesa Rady Ministrów Ministra Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej oraz Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi, puchary i nagrody rzeczowe. Nagrodą konkursu 2004 r. będzie również zagraniczny wyjazd studyjny, służący poznaniu przez laureatów rozwoju przedsiębiorczości w wybranym kraju Unii Europejskiej.

Podczas uroczystości finałowej Kancelarię Prezydenta RP reprezentował Podsekretarz Stanu, Pan Dariusz Szymczycha, a Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Podsekretarz Stanu Pan Stanisław Kowalczyk, który pogratulował laureatom i podkreślił rolę Konkursu w rozwoju przedsiębiorczości na terenach wiejskich.

W uroczystości wzięli też udział patroni medialni, liczni przedstawiciele prasy, radia i stacji telewizyjnych, dzięki czemu idea konkursu popularyzowana jest przez wiele redakcji. Laureaci Konkursu często biorą udział w programach telewizyjnych i radiowych, udzielają wywiadów i artykułów prasowych.

Łącznie do 4 kolejnych edycji konkursu zgłoszonych zostało ponad 200 przedsięwzięć, z których 82 zdobyły nagrody i wyróżnienia. Konkurs daje możliwość wypromowania przedsiębiorców reprezentujących różne rodzaje działalności gospodarczej z zakresu produkcji, handlu i usług, inicjatyw służących rozwojowi społeczności lokalnych i działalności edukacyjnej. Łączy ich aktywne podejście do życia, wkład w edukację w dziedzinie przedsiębiorczego wychowania mieszkańców wsi, stwarza dodatkowe miejsca pracy, rozwija zachowania przedsiębiorcze i innowacyjne poprzez dawanie dobrego, motywującego przykładu. W konkursie nagradzane też są przedsięwzięcia służące ochronie środowiska bądź opierające swoją działalność na współpracy z krajami Unii Europejskiej.

Wymiernym efektem konkursu, oprócz promocji wyróżnionych działań i inicjatyw godnych naśladowania przykładów aktywności gospodarczej na obszarach wiejskich, jest utworzenie Stowarzyszenia „Sposób na Sukces”, które zrzesza laureatów, organizatorów i sympatyków idei konkursu.

Cele działalności Stowarzyszenia jest przede wszystkim:

- aktywizacja gospodarcza mieszkańców wsi;
- promocja przedsięwzięć gospodarczych tworzących nowe miejsca pracy na obszarach wiejskich;

- upowszechnianie przykładów działalności gospodarczych tworzących nowe miejsca pracy na obszarach wiejskich;
- inspirowanie tworzenia i zmian uwarunkowań prawnych dotyczących rozwoju obszarów wiejskich;
- pomoc przedsiębiorcom działającym na obszarach wiejskich w dostosowaniu się do wymogów Unii Europejskiej.

Działalność Stowarzyszenia skupiać się będzie na budowaniu współpracy między jego członkami, ułatwi kontakt z innymi organizacjami oraz organami administracji rządowej i samorządowej, jak również z podmiotami gospodarczymi w kraju i za granicą. Udział w konkursie „Sposób na Sukces” stał się dla wielu przedsiębiorców z terenu wsi i małych miasteczek ważnym wydarzeniem, drogą do wypromowania swojej działalności, okazją do otwarcia się na nowe kontakty. Organizatorzy konkursu zapraszają do współpracy laureatów, do uczestnictwa w szkoleniach i do przystąpienia do Stowarzyszenia „Sposób na Sukces”.

W 2004 roku ogłoszona zostanie V edycja konkursu „Sposób na Sukces”. Do uczestnictwa w Konkursie organizatorzy serdecznie zapraszają.

**REGULAMIN IV EDYCJI OGÓLNOPOLSKIEGO KONKURSU
„SPOSÓB NA SUKCES”**

**na najlepsze działania kreujące przedsiębiorczość i nowe
miejsca pracy na terenach wiejskich**

Patronat:

Minister Rolnictwa i Rozwoju Wsi
Ministerstwo Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej

Patronat medialny:

- Telewizja Polska S.A. Program 1 – Redakcja Audycji Wsi i Rolnictwa
- Polskie Radio S.A. Program 1 – Redakcja Rolna
- Agro Serwis
- Fundusz Współpracy „Agro-Info”
- Gospodyni
- Nowa Wieś Europejska
- Nowy Plon
- Nowe Życie Gospodarcze
- Rzeczpospolita.

I. Cele konkursu:

- promocja przedsięwzięć tworzących nowe miejsca pracy na obszarach wiejskich,
- aktywizacja gospodarcza mieszkańców wsi,
- upowszechnianie informacji o wyróżnionych przedsięwzięć gospodarczych,
- wymiana doświadczeń i współpraca pomiędzy uczestnikami konkursu.

II. Organizatorzy:

Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich we współpracy z:

- Agencją Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa,
- Stowarzyszeniem AgroBiznesKlub”,
- Polską Agencją Rozwoju Przedsiębiorczości,
- Firmą „Agrobroker” – Ubezpieczenia i Doradztwo.

III. Rada Programowa:

1. Radę Programową tworzą przedstawiciele organizatorów, patronów honorowych i medialnych.
2. Rada Programowa powołuje Jury z grona organizatorów, patronów honorowych i medialnych, które ocenia przedsięwzięcia zgłoszone do konkursu i przyznaje nagrody.

IV. Warunki uczestnictwa:

1. W roku bieżącym zostaną przyznawane nagrody za najlepsze przedsięwzięcia zrealizowane w roku 2002 i pierwszym półroczu 2003 roku w zakresie rozwoju przedsiębiorczości na terenach wiejskich, tworzące nowe miejsca pracy.
2. Przedsięwzięcia do konkursu mogą zgłaszać dające zatrudnienie mieszkańcom obszarów wiejskich osoby fizyczne, prawne oraz nie mające osobowości prawnej spółki prawa handlowego, a więc np.:
 - rolnicy i mieszkańcy wsi,
 - podmioty gospodarcze,
 - gminy wiejskie i miejsko-wiejskie,
 - starostwa i miasta do 20 tys. mieszkańców,
 - organizacje społeczno-zawodowe i branżowe rolników,
 - organizacje pozarządowe.
3. Rolnicy i mieszkańcy wsi oraz podmioty gospodarcze zgłaszają propozycje konkursowe po uzyskaniu potwierdzenia zrealizowanego przedsięwzięcia przez Urząd Miasta i Gminy lub Urząd Gminy, lub Ośrodek Doradztwa Rolniczego lub Regionalne Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich właściwe dla miejsca realizacji przedsięwzięcia.
4. Kryteria oceny przedsięwzięć zgłoszonych do konkursu:
 - 4.1. Kryteria podstawowe:
 - a) innowacyjność rozwiązań,
 - b) znaczenie przedsięwzięcia dla rozwoju gminy:
 - efektywność społeczna
 - perspektywiczny wpływ przedsięwzięcia na rozwój gminy i społeczności lokalnej,

- c) zakres wykorzystania lokalnego potencjału,
 - d) praktyczna możliwość wykorzystania zrealizowanego przedsięwzięcia,
 - e) konsekwencja w prowadzeniu działalności.
- 4.2. Kryteria dodatkowe:
- a) uwzględnienie wymogów ochrony środowiska,
 - b) stopień dostosowania przedsiębiorstwa do standardów Unii Europejskiej,
 - c) działalność eksportowa.
5. Zgłoszeniem do udziału w konkursie jest **KARTA ZGŁOSZENIA** Nie określono załączki. sporządzona wg określonego wzoru przesłana na adres Krajowego Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich.

V. Nagrody:

1. Przewiduje się nagrody i wyróżnienia w następujących kategoriach:
- rodzinnej,
 - indywidualnej,
 - zespołowej,
 - samorządowej.

Nagrody fundowane są przez sponsorów.

2. Jury zastrzega sobie możliwość innego podziału nagród.

VI. Czas trwania konkursu:

1. Konkurs ma charakter stały, a rozstrzygany jest raz w roku.
2. Przedmiotem oceny IV edycji są przedsięwzięcia zrealizowane w okresie od 01.01.2002 roku do 30.06.2003 roku.

VII. Postanowienia końcowe:

1. Organizatorzy przewidują upowszechnianie w mediach informacji o przebiegu i wynikach konkursu.
2. W przypadku zgłoszenia mniejszej liczby prac konkursowych niż 50 – rozstrzygnięcie może nastąpić w kolejnej edycji konkursu. Decyzję w tej sprawie podejmuje Rada Programowa.
3. Od decyzji Jury w sprawie nagród nie przysługuje prawo odwołania.
4. Regulamin konkursu, karta zgłoszenia oraz inne informacje na temat konkursu zamieszczone są na stronie internetowej Krajowego Centrum Doradztwa www.cdr.gov.pl
5. W IV edycji konkursu nie mogą uczestniczyć laureaci i wyróżnieni z poprzednich edycji.
6. Szczegółowych informacji na temat organizacji konkursu udziela Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich

w Brwinowie; tel. 022/ 729 66 34 wew.146; faks: 022/ 729 72 91; e-mail:
brwinow_row@cdr.gov.pl

7. Zgłoszenia należy przesłać w 5 egzemplarzach na adres:

**Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich
05-840 Brwinów, ul. Pszczelińska 99
„KONKURS”**

NOWOŚCI WYDAWNICZE

Procesy komunikowania w doradztwie. Teoria i badania empiryczne. Sławomir Zawisza. Wyd.: Wydawnictwa Uczelniane Akademii Techniczno-Rolniczej w Bydgoszczy. Bydgoszcz 2003, ss. 147.

Cechą charakteryzującą dowolny system wsparcia doradczego są bezpośrednie kontakty pomiędzy profesjonalnym doradcą a osobą radzącą się. Sukces w pracy doradczej zależy od znajomości i umiejętności stosowania zasad właściwych relacji interpersonalnych.

Monografia jest opracowaniem dotyczącym procesów interpersonalnych w poradnictwie, stawiającym sobie za cel opisanie podstawowych prawidłowości przebiegu relacji interpersonalnych między doradcą a radzącymi się. W pierwszej części pracy zaprezentowano podstawy teoretyczne i koncepcje dotyczące relacji interpersonalnego stosunku poradniczego, będące wynikiem poszukiwań rozwiązań modelowych przyjętych przez autora. W drugiej części opisano badania prowadzone przez autora oraz przedstawiono podstawową metodę uzyskiwania danych – metodą eksperymentalną służącą rozstrzygnięciu problematyki kontaktów interakcyjnych w poradnictwie. Zaprezentowana w monografii koncepcja procesów interpersonalnych w działalności doradczej jest próbą kompleksowego ujęcia tych zagadnień w polskiej literaturze naukowej.

Książka skierowana jest do studiujących zagadnienia związane z doradztwem, zwłaszcza na kierunkach ekonomicznych, zarządzania i marketingu oraz do osób wykonujących zawód doradcy.

Rachunkowość rolnicza. L. Goraj, S. Mańko, R. Sass, Z. Wyszowska. Wyd.: Centrum Doradztwa i Informacji Difin sp. z o.o., Warszawa 2003, ss. 311.

Książkę wydano wychodząc naprzeciw potrzebom dydaktycznym uczelni rolniczych, rolników, doradców. Jest to kompendium wiedzy o szeroko pojętym rolnictwie. Zamieszczone w niej informacje podane w sposób bardzo prosty, poparte konkretnymi przykładami, można wykorzystać w zajęciach edukacyjnych, ale również w praktyce w nowej sytuacji gospodarczej, szczególnie w obszarze rachunkowości rolniczej, monitorowania sytuacji ekonomicznej i produkcyjnej gospodarstw rolnych, możliwości zasilania finansowego rolnictwa i obszarów wiejskich. Całość tekstu podzielono na cztery rozdziały, w których oprócz podstaw teoretycznych i metodologicznych podano prezentacje empiryczne wprost z praktyki gospodarczej.

Rozdział I – Systemy monitorowania sytuacji ekonomicznej i produkcyjnej gospodarstw rolnych - zawiera podstawowe pojęcia stosowane w zunifikowanym systemie rachunkowości, podstawy prawne systemu, obowiązujące dokumenty, możliwości dokonywania analiz oraz przykładowy, raport gospodarstwa rolnego.

Rozdział II – Rachunkowość przedsiębiorstw rolniczych funkcjonujących jako spółki prawa handlowego - zaprezentowano koncepcje rozwoju rachunkowości i systemu finansowego w gospodarstwach rolnych. Na przykładzie danych, uzyskanych z przedsiębiorstwa rolnego działającego jako spółka prawa handlowego, przedstawiono plan kont oraz zasady prowadzonej ewidencji księgowej na kontach, z uwzględnieniem zestawienia obrotów i sald.

Rozdział III – Podatki w rolnictwie - zawiera podstawowe informacje o istocie, funkcjach i konstrukcji podatku VAT i podatku rolnego wraz z przykładami.

Rozdział IV – Finansowanie działalności i inwestycji w rolnictwie z wykorzystaniem środków publicznych - obejmuje problematykę zewnętrznego finansowania rolnictwa. Podkreślono w nim rolę kredytów i pożyczek, wymieniono agencje, fundacje i programy powołane do realizowania wspomagania finansowego sektora rolnego.

Zarządzanie zrównoważonym rozwojem obszarów wiejskich. Pod red. naukową Sławomira Zawiszy. Wyd.: Wydawnictwa Uczelniane Akademii Techniczno-Rolniczej w Bydgoszczy. Bydgoszcz 2004, s. 357.

Doświadczenia państw rozwiniętych wskazują, że szczególnej troski wymagają obszary wiejskie oraz wszelka działalność gospodarcza związana z wykorzystaniem środowiska przyrodniczego w procesach gospodarczych, w tym zwłaszcza rolnictwo. Obszerna publikacja jest efektem badań dotyczących problematyki zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich, przeprowadzonych w latach 2001-2003 w ATR w Bydgoszczy w Katedrze Doradztwa w Agrobiznesie.

Książka (17 autorskich opracowań) została podzielona na trzy części zawierające: (1) koncepcje teoretyczne zrównoważonego rozwoju (uwarunkowania zrównoważonego rozwoju: ekonomiczne, społeczne, ekologiczne i etyczne), (2) omówienie zagadnień dotyczących funkcjonowania najważniejszych instytucji i organizacji na obszarach wiejskich w postaci gospodarstw rolnych, ośrodków doradztwa oraz jednostek samorządu terytorialnego gmin w aspekcie zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich, (3) wyniki badań empirycznych prowadzonych w ramach podjętej problematyki. Badania obejmowały populację: rolników – 1228 osób, 266 doradców, 171 gmin – terenowych jednostek samorządu terytorialnego. Autorzy wyrażają nadzieję, że przeprowadzone badania pozwolą lepiej zrozumieć procesy jak i szanse kontynuowania wysiłku zmierzającego do zapewnienia zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich.

Moja droga do sukcesu. Przedsiębiorczość na terenach wiejskich. Przewodnik. Wyd.: EPRD Biuro Polityki Gospodarczej i Rozwoju Regionalnego, Kielce 2003, ss. 160.

Publikację przygotowano w ramach działania 6 – szkolenia zawodowe; projektu SAPARD PL-6-09/01: „Usługi na obszarach wiejskich (socjalne, komunalne, transportowe, produkcyjne, itp.)” wdrażanego przez Fundację Programów Pomocy dla Rolnictwa. Opracowanie jest syntetycznym przewodnikiem dla osób, które chciałyby rozpocząć działalność na terenach wiejskich, określającym warunki powstania i rozwoju małych i średnich przedsiębiorstw. Przewodnik zawiera m.in. podstawy prawne warunkujące rozwój przedsiębiorczości, rozdział poświęcony motywacji i ocenom własnych możliwości osobowych jako przedsiębiorcy, planowaniu działalności, zakładaniu firmy (wybór formy prawnej), finansowaniu działalności, zagadnieniom etyki w biznesie i prawom konsumenta. Bardzo pomocny dla osób rozpoczynających działalność gospodarczą będzie rozdział poświęcony przeglądowi wybranych źródeł finansowania i pomocy finansowej. Obszerny załącznik zawiera m.in. wzory formularzy wpisu do ewidencji działalności gospodarczej, wniosku o rejestrację podmiotu w rejestrze przedsiębiorców, wzór umowy spółki, wzory zgłoszeń podatkowych i ubezpieczeniowych, wniosków o udzielenie dotacji finansowych, a także przykładowy biznes plan.

Dostosowanie gospodarstw rolnych do standardów UE. Materiały informacyjno-szkoleniowe. Wyd.: Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich Oddział w Poznaniu. Poznań 2004.

W ramach programu PHARE PL/IB/2001/AG/02 „Krajowy system doradztwa rolniczego”, KCDRRiOW wydało materiały informacyjno-szkoleniowe dla doradców i rolników dotyczące dostosowania gospodarstw do standardów jakości i higieny produkcji obowiązujących w państwach UE dla następujących kierunków produkcji rolniczej:

– produkcja mleka, ss. 39;	– produkcja drobiu i jaj, ss. 39;
– produkcja bydła mięsnego i żywca wołowego, ss. 35;	– produkcja zbóż, ss. 36;
– produkcja trzody chlewnej, ss. 34;	– produkcja ziemniaków, ss. 43;

W najbliższym czasie wydane zostaną kolejne broszury poświęcone produkcji ogrodniczej: produkcji owoców na przykładzie wiśni i produkcji warzyw na przykładzie kalafiora.

Poszczególne broszury zawierają informację o sposobie korzystania z materiałów, listę kontrolną gospodarstw zajmujących się określoną produkcją roślinną lub zwierzęcą – audyt dla instytucji akredytacyjnych; dokument audytowy tych gospodarstw, z listą pytań i komentarzami dla doradcy czy rolnika, a w załącznikach m.in. dane liczbowe i informacje wynikające z aktualnie obowiązujących uregulowań prawnych dotyczących gospodarstw specjalizujących się w danej produkcji, a także wykazy aktów prawnych. Kodeks dobrej praktyki rolniczej dla poszczególnych kierunków produkcji stanowi ostatnią część materiałów i przeznaczony jest głównie dla rolników.

WSKAZÓWKI DLA AUTORÓW

1. *Zagadnienia Doradztwa Rolniczego* zamieszczają artykuły z zakresu metodyki i organizacji doradztwa rolniczego, funkcjonowania agrobiznesu i rozwoju obszarów wiejskich, polityki agrarnej i oświaty rolniczej oraz współpracy doradztwa z nauką w wymienionych obszarach.
2. Oprócz artykułów *Zagadnienia* przyjmują:
 - informacje o pracy doradczej i życiu instytucji doradczych;
 - informacje o sympozjach, seminariach i innych formach oświatowych z zakresu doradztwa i dla doradców;
 - recenzje i omówienia prac związanych z doradztwem rolniczym oraz ze wsią i agrobiznesem;
 - przeglądy czasopism krajowych i zagranicznych, ukazujące dorobek w wymienionych dziedzinach;
 - noty bibliograficzne o nowościach wydawniczych (do 1 100 znaków);
 - inne informacje w wymienionych dziedzinach;
3. Artykuły należy dostarczyć wydawcy w następującej formie:
 - streszczenie w języku polskim i angielskim – maksymalnie 14 wierszy;
 - treść podzielona na rozdziały i z wstępem oraz wnioskami lub podsumowaniem;
 - napisane za pomocą edytora pracującego w środowisku Windows (zalecany Word 97.0 i wersje nowsze);
 - dopuszczalna objętość prac do 20 000 znaków;
 - ewentualne rysunki, tabele i wykresy dołączone w oddzielnych plikach. Rysunki wyłącznie w plikach źródłowych, a tabele i wykresy najlepiej w programach Word, Excel i CorelDraw w formacie B5;
 - dane literaturowe – odwołania w tekście do pozycji literaturowych z nazwiskiem autora i rokiem wydania, bez przecinka i w nawiasie kwadratowym, np. [Kowalski 1990];
 - alfabetyczny wykaz literatury na końcu artykułu (bez numerowania) każdorazowo z nazwiskiem autora, pierwszą literą (literami) imienia, rokiem wydania (podanym w nawiasach półokrągłych) oraz po dwukropku tytułem publikacji, wydawnictwem lub nazwą czasopisma, numerem woluminu i strony;
 - przykład 1: Kowalski J., Nowak A. (1997): Ekonomiczne i społeczne uwarunkowania rozwoju wsi w Polsce. SGGW, Warszawa, 5-17;
 - Przykład 2: Kowalski J., Nowak A. (1997): Obszary wiejskie i problem agroturystyki. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, nr 3, 5-17;
 - jeżeli w tekście umieszcza się numer kolejnego przypisu, powinien on być przedstawiony w formie liczby bez dodatkowych znaków, np. nawiasów (przypisy nadawane automatycznie);
 - klawisza ENTER używa się tylko na końcu akapitu (wszystkie tytuły, punkty będące wyliczeniem itp. traktuje się jako odrębne akapity);
 - wcięcia akapitowe zaznacza się tylko za pomocą tabulatora lub innych narzędzi użytego edytora. Nie używać w tym celu spacji. Spacje należy stawiać tylko dla oddzielenia wyrazów, po kropce, przecinku, wykrzykniku, dwukropku, średniku itp. (nigdy przed tymi znakami). Nie używać spacji za nawiasem otwierającym i przed nawiasem zamykającym, a także przed i za odnośnikiem cyfrowym;

4. Tekst artykułu lub informacji (nagrany na dyskietkę) powinien być dostarczony na dyskietce oraz dwóch wydrukach w tym samym formacie.
5. Nadesłane recenzje, omówienia, przeglądy itp. powinny zawierać tytuł pracy w oryginalnym brzmieniu i tytuł pracy przełożony na język polski.
6. Do nadsyłanych prac należy dołączyć następujące dane: pełne imię i nazwisko autora, tytuł naukowy, miejsce pracy, adres pracy i ewentualnie numer telefonu.
7. Redakcja zastrzega sobie prawo nie przyjęcia pracy, jeśli negatywne recenzje pokrywają się ze zdaniem Zespołu Redakcyjnego. Prac nie zamówionych, jak również prac zakwalifikowanych do druku. Redakcja nie zwraca.
8. Redakcja nie płaci honorariów autorskich. Z Autorem przyjętego do druku artykułu zawarta zostanie umowa wydawnicza określająca zasady przeniesienia na Wydawcę prawa do wydania dzieła i wprowadzenia go do obrotu w formie drukowanej w Zagadnieniach Doradztwa Rolniczego i/lub nie na stronie internetowej KCDRRiOW. Wyboru artykułów do umieszczenia na stronie internetowej dokonuje Zespół Redakcyjny ZDR. Autorzy artykułów otrzymują bezpłatnie 1 egz. autorski.
9. Prace należy nadsyłać na następujący adres:

Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich
Oddział w Poznaniu, 61-659 Poznań, ul. Winogrody 63
Redakcja „Zagadnienia Doradztwa Rolniczego”
e-mail: poznan_sekretariat@cdr.gov.pl